

**TRINITARIAN THEOLOGY AND PHILOSOPHICAL ISSUES:
Trinitarian Texts from the Late Thirteenth and Early Fourteenth
Centuries**

Russell L. Friedman*

Two basic approaches to explaining the trinitarian mystery developed in the years following Bonaventure's and Aquinas' lectures on the *Sentences* at Paris in the early to mid 1250's. On the one hand, there was a group of theologians who relied on opposition of relations to explain how three divine persons, really distinct among themselves, can be one absolutely simple God. For this group, because the relations between the persons are real, the persons are really distinct, although not essentially distinct, since they share everything else and are one God. Thus, the persons are constituted in opposed pairs on the basis of the relations between them (Father in opposition to Son, Father and Son in opposition to Holy Spirit). The second approach to trinitarian theology took its point of departure in the fundamentally different ways that the divine persons emanate, i.e. receive their being. The Father receives his being — the divine essence — then, in a fundamentally different way than the Son does, and the Holy Spirit receives his being in a third totally different way; nevertheless the being that they receive in these three different ways is the same divine essence. It is a remarkable feature of the trinitarian speculation of the late thirteenth and early fourteenth century that the first approach is overwhelmingly adhered to by Dominican theologians, while the second approach was a predominantly Franciscan phenomenon.¹

* Many thanks to Sten Ebbesen for his careful reading of my Latin texts, and to Pernille Harsting for proofing the texts and sharing her computer expertise. For providing me with material used in preparing the editions, I thank Richard Cross, William Duba, Lauge Nielsen, Thomas Prügl, and Chris Schabel as well as the Grabmann Institute (Munich) and the Hill Monastic Manuscript Library (St. John's Abbey and College, Collegeville, Minnesota). The work was supported in part by a grant from the Danish Research Council for the Humanities.

¹ See R.L. Friedman, "*In principio erat Verbum: the Incorporation of Philosophical Psychology into Trinitarian Theology, 1250-1325*" (Ph.D. dissertation, University of Iowa, 1997), pp. 85-90; idem, "Divergent Traditions in Later-Medieval Trinitarian Theology: Relations, Emanations, and the Use of Philosophical Psychology", *Studia Theologica* 53 (1999), pp. 13-25. For information on the authors and works mentioned below, as well as grounds for the dates given (with further literature), see R.L. Friedman, "The *Sentences* Commentary, 1250-1320: General Trends, the Impact of the Religious Orders, and the Test Case of Predestination", in G. R. Evans ed., *Mediaeval Commentaries on the Sentences of Peter Lombard*, Vol. 1 (Brill, forthcoming).

The texts edited below are illustrative of the development of these two approaches to trinitarian theology, although the focus is on the Franciscan approach.² The main issue discussed in the texts below is whether the Son and the Holy Spirit would be distinct from one another if the latter did not emanate from the former. This was one of the most hotly debated points in trinitarian theology from ca. 1280 through the 1320's and it is an issue in which the differences between the two trinitarian approaches come to the foreground. For the Dominicans the answer was a clear 'no'. The persons are distinct on the basis of opposition of relations alone; since, if the Holy Spirit did not emanate from the Son, there would be no opposed relations between them, the Son and the Holy Spirit would not be distinct from each other. For the Franciscans on the other hand, the situation was not so clear cut. All Franciscans held that the Holy Spirit was in fact spirated by both the Father and the Son; thus, for the Franciscans, this question was a pure counterfactual, a *positio impossibilis*. Yet, they maintain that the way the Son receives his being, i.e. the way that he emanates, is irreducibly distinct from the way the Holy Spirit receives his being, and that this would be true whether the Son participated in the spiration of the Holy Spirit or not. That is to say: the Son and the Holy Spirit would still be distinct, if counterfactually each emanated from the Father alone in their fundamentally different ways. The Franciscans, calling these two irreducibly distinct emanations *disparate relations*, therefore claimed that the Son and Holy Spirit would be distinct even if the latter did not emanate from the former. In this intense later-medieval discussion several philosophical issues were at the center of the debate: e.g., the nature and source of distinction (and identity) and the logical device of *positio impossibilis* and the rules of obligation logic.

Since it is my intention to study all of the texts edited here in my forthcoming book — setting them into their historical context and explaining their significance — at this juncture I will merely give a brief description of the authors, the most salient features of the text in question, and the principles of the edition.

The Editions³

The editions have three purposes in descending order of importance. 1) To make a good Latin text available for studying these trinitarian issues. 2) To

² I hope in the very near future to publish further Franciscan texts from the period on the issue along with a significant number of Dominican texts.

³ All of the editions below, with the exception of the William of Nottingham text, were first prepared as appendices to "*In principio erat Verbum*"; I have completely reedited the texts, and the editions presented here supercede the earlier ones.

provide specific references for as many of the explicit and implicit citations of other works as possible; especially with implicit citations, only as more critical editions from the period are made available will we be able to fill in more blanks. 3) In cases where more than one manuscript has been used in the preparation of an edition, to give an indication of their relative quality as witnesses to the text and of their relationship to each other.

The five texts edited here are:

I. William of Ware: Selected Questions from I *Sentences*

The Franciscan, William of Ware is a shadowy but important figure in scholasticism at the turn of the thirteenth to the fourteenth century. We know basically nothing about William, but we have reason to believe that he read the *Sentences* at least twice in the mid to late 1290's: once at Oxford and once at Paris. We know he had an impact on the thinkers coming after him (and he may have been the teacher of John Duns Scotus), and this is certainly true in trinitarian theology. Thus, William of Nottingham in his I *Sent.*, d. 11, q. 1 (edited below) structures his text around a discussion of Ware's position on the Filioque, while Robert Cowton appears to lift at least one argument directly from William (see Cowton edition below, ll. 494-507) and another from Ware but perhaps through Nottingham (see ll. 60ff). I edit here two questions: the first on the distinction between the Son and Holy Spirit (d. 9, q. 5),⁴ the second dealing with the ancillary problem of the distinction between the Son's emanation, generation, and the Holy Spirit's emanation, spiration (d. 13, q. 2). In both of these texts William insists that the problem of the Holy Spirit's distinction from the Son given that the former does not proceed from the latter has to do at the most basic level with the status of filiation as the constitutive property of the Son: is filiation sufficient in its own right to constitute the Son as a person distinct from the other two persons, or is the Son's spiration of the Holy Spirit a necessary factor in the Son's being personally distinct from the Holy Spirit? The issue, then, is: what is the sufficient source of personal distinction? William, in line with the general Franciscan position, will answer

⁴ A significant excerpt from William's d. 9, q. 5 was published by Joseph Slipyi in 1928 ("Num Spiritus Sanctus a Filio distinguatur, si ab eo non procederet?", *Bogoslovia* V [1927], 2-19; VI [1928], 1-17; for the edition, see pt. 2, pp. 3-11). I reedit the text here because Slipyi's article is nearly inaccessible, because he did not edit the text in its entirety, and because he used only one, slightly idiosyncratic manuscript (Vat. lat. 1115; cf. also M. Schmaus, *Der "Liber propugnatorius" des Thomas Anglicus und die Lehrunterschiede zwischen Thomas von Aquin und Duns Scotus, II Teil: Die Trinitarischen Lehrdifferenzen* [Münster, 1930], pp. 307-309, esp. p. 309).

that filiation is both the necessary and the sufficient source of the Son's personal distinction, and that the property of active spiration is "quasi-adventitious" to the Son (cf. e.g. ll. 194-206), applying to him only "after" his personal distinction is effected. Thus, the Holy Spirit would be distinct from the Son even if the former did not proceed from the latter.

According to Stegmüller and Doucet there are some 25 manuscripts containing William's I *Sentences* in its entirety, so my choice of manuscripts is necessarily rather arbitrary. I have used the following in preparing the editions:

A = Wien, Österreichische Nat.Bibl. 1438, ff. 30va-31va; 33ra-va

C = BAV, Chigi. lat. B VIII 135, ff. 33va-34va; 35vb-36va

F = Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana lat. Plut. 33 dext. 1, ff. 45r-46v (= d. 11, q. 3); 48v-49r

V = BAV, Chigi. lat. B VII 114, ff. 45vb-47rb; 48vb-49va

W = Wien, Österreichische Nat.Bibl. 1424, ff. 39rb-40rb; 41vb-42rb

I have seen the two Vienna manuscripts only on microfilm; I have examined the Florence and the two Vatican manuscripts in situ, but relied on microfilm copies at the final stages of work.

It is well known that Ware's *Sentences* commentary has a complex textual transmission, it having been suggested that the commentary is found in up to three redactions. That the textual transmission is complex is also indicated by the edition below. There are hundreds of variant readings, variants both unique to one manuscript and shared between two or more. Further, the vast majority of these variants have to do with adding, omitting, or altering just one word. In the interests of space, I have severely abbreviated the apparatus criticus, including only select shared variants and isolated major additions to the text I have established. In the following chart, however, I give an approximate number of the variants shared by two or more manuscripts in order to create some idea of manuscript groupings.

AC	15	ACF	5	ACFV	1
AF	8	ACW	18	ACFW	5
AV	7	AFV	2	ACVW	1
AW	15	AFW	2		
CF	7	AVW	1		
CV	4	CFV	1		
CW	26	CFW	4		
FV	45				
FW	2				
VW	2				

On the basis of these shared variants, one can see immediately that there is strong affinity between FV on the one hand and ACW on the other, with CW

probably stemming from some common exemplar. A rough count of words omitted in major omissions (4 words or more) results in the following: A 244, C 90; W 54; V 14; F 10. That the FV branch of the manuscript tradition is superior is also born out subjectively: often FV and especially V adds words to the text that are either essential to it or make it read more smoothly (see examples in the apparatus criticus). Note, however, that the text was established usually by accepting the majority reading.

II. Henry of Harclay: I *Sentences*, d. 11

The Chancellor of Oxford University from 1312-17 (when he died), the secular theologian Henry of Harclay read the *Sentences* at Paris when Scotus was there (around 1302), and the written version of his commentary was completed most likely before 1310. Harclay's I *Sentences* displays the strong influence of Scotus, and the Scotistic flavor of his treatment (and his general adoption of the Franciscan approach to trinitarian theology) is clear in the text edited below.

The edition is based on the following manuscripts:

A = BAV, Vat. lat. 1113, ff. 94rb-95vb

C = Casale Monferrato, Biblioteca Seminario Vescovile cod. B2, ff. 36ra-37vb

H = BAV, Vat. lat. 13687, ff. 44ra-45vb

W = Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka A 21 (formerly I.F.184), ff. 162ra-64ra

I have examined the two Vatican manuscripts in situ, although most of the work for this edition has been undertaken from microfilm copies. As far as I know, the text has never been published before. Note that A and W in fact contain parts of the Parisian *Sentences* commentary of Aufredo Gonteri Brito, OFM, who in the mid-1320's read a large part of his *Sentences* commentary *secundum Henricum*. In the edition, where possible I have followed the text given in the Harclay manuscripts, although at many points in the text it was either necessary or desirable to "interpolate" words found only in the text contained in the Gonteri manuscripts. In the edition I have put these "interpolated" words in italics.

The only manuscript study taking into account all four manuscripts carrying Harclay's *Sentences* commentary as far as I am aware is that accompanying Chris Schabel's edition of Harclay's discussion of future contingents (I *Sent.*, dd. 38-39).⁵ In general the variant readings that I have found support Schabel's proposed stemma, in that AW and CH form two distinct groups (for obvious reasons). Schabel suggested that for the section he edited, C might have been

⁵ C. Schabel, "Aufredo Gonteri Brito secundum Henry of Harclay on Divine Foreknowledge and Future Contingents", *Disputatio* 2 (1997), 159-95.

copied from H. But in the section edited here a 14-word omission by homeoteleuton in H, but not in C (cf. ll. 246-47), as well as quite a few other minor omissions in H, seems to rule that out. The apparatus includes all shared variants, thus allowing the reader to reconstruct Gonteri's text to a large extent.

III. William of Nottingham, I *Sentences*, d. 11

The Franciscan William of Nottingham read the *Sentences* at Oxford probably in 1306-08, and it is nearly certain that his written commentary — found only in Cambridge, Gonville and Caius ms. 300/514 — was completed by 1310. William's *Sentences* commentary was known to Robert Cowton, so it had some historical impact, however slight. But the commentary is quite significant for the little tidbits of information that William gives us about the contemporary debate. Thus, in d. 11 edited below, dealing with the distinction of the Son from the Holy Spirit, William informs us that a trinitarian position that was brought up anonymously in practically every *Sentences* commentary between c. 1280 and 1320 was defended by John of Berwick, OFM, and William of Macclesfield, OP (see the edition, at footnote 76). This position, examined and rejected in all of the texts edited below, claimed that the very question of whether the Son and Holy Spirit would still be distinct if the latter did not emanate from the former was nonsensical, because it assumed not merely an impossibility, but an impossibility. Moreover, in his discussion of the position of the Greeks on the issue of the Filioque (d. 11, q. 1, edited below), Nottingham frames a good deal of his question around the position of William of Ware, whom Nottingham describes as taking on a form of the Greek position.⁶ In this first question, Nottingham has three subdivisions (*articuli*) that he deals with not one after another, but in a "mixed" way (cf. the edition, l. 69) discussing article 1, then 2, then 3, then returning to the first article again, etc. I have made use of the marginal notation found in the manuscript to map this argument (see the footnotes to the text).

The text below is contained in the manuscript on ff. 48vb-51va; as far as I know it has never been edited before. I have worked from microfilm.

⁶ Constraints of time and space did not allow me to prepare an edition of William of Ware's discussion of this issue, but I hope to publish it and a study of its use by William of Nottingham in a future publication.

IV. Robert Cowton: I *Sentences*, d. 11

Robert Cowton OFM's commentary on the *Sentences* was composed at Oxford and dates from c. 1309-11. The text here edited deals with the distinction of the Holy Spirit from the Son, given that the former did not proceed from the latter, and it is a noteworthy treatment on several counts. First, as the *apparatus fontium* reveals, Cowton relies heavily on Henry of Ghent, whom he quotes verbatim at several junctures. Second, Cowton, elaborating on Henry, shows just how the important disputational tool of *positio impossibilis* (a part of the *ars obligatoria*) plays a significant role in this theological question.⁷ Finally, following in the footsteps of William of Ware, Cowton is fully aware that the crux of the issue is in the nature of a distinguishing characteristic, and he gives a sophisticated discussion of this topic. As far as I am aware, this is an *editio princeps*.

There are some ten manuscripts that contain Cowton's I *Sentences*, but since the Bayerische Akademie der Wissenschaften is in the planning stages of a full edition of Cowton's *Sentences* (first volume scheduled to appear around 2008), I have decided to limit myself to the following:

C = Cambridge, Gonville and Caius ms 324/378, ff. 65vb-68va

M = Oxford, Merton College ms lat. 93, ff. 109va-113rb

T = Cambridge, Gonville and Caius ms 281/674, ff. 63va-66ra

V = Wien, Österreichische Nat.Bibl. 1397, ff. 58vb-60vb

in addition I have had the opportunity to compare several readings with

B = Oxford, Balliol College, ms lat. 199, pp. 186a-92b

L = Leipzig, Universitätsbibliothek 1401, ff. 293vb-94vb

All work was done from microfilms with the exception of B and L. I have included all shared variants from CMTV in the apparatus criticus, as well as those variants that B and L share with the other manuscripts where these have been available to me. A perusal of the variants show that MV and CT each form a clear group, and moreover that I have chosen the reading of CT more often than that of MV. Further, a comparison of several readings found in B with the text here suggests very strongly that B belongs with the MV grouping, reading with MV in eight instances (ll. 12-13, 77-78, 127-28, 132, 146, 191, 237 310-11) and with M alone in two (ll. 417, 539). L is more difficult to place on the basis of the small number of readings I have checked, sharing minor variants

⁷ See the edition below, esp. ll. 102-193. For more on the subject, see, e.g., S. Knuuttila, "Positio impossibilis in medieval discussions of the Trinity", in C. Marmo, ed., *Vestigia, Imagines, Verba. Semiotics and Logic in Medieval Theological Texts (XIIth-XIVth Century)*, (Turnhout, 1997), pp. 277-88; C. J. Martin, "Impossible positio as the Foundation of Metaphysics or, Logic on the Scotist Plan?" *ibid.*, pp. 255-76.

with V (ll. 298, 441) and with CT (ll. 523, 525, 543, 545), but also more major variants with BMV (ll. 77-78 [per homeoteleuton], 310-11) and with CT (ll. 192-93). None of the four manuscripts that I have relied on to create the edition could have been copied from another of the four. M has one major addition (at l. 435) and T moves around two large segments of text in relation to the other manuscripts (at ll. 228-33 and 539-42).

V. Thomas of Sutton: Cowton Critique, q. 13

The only Dominican text included here is Thomas of Sutton's response to the text of Cowton edited in IV. This is a part of Sutton's "Cowton Critique", a work written against some of the questions that Cowton in his I-III *Sentences* (and Scotus in his IV *Sentences*) dealt with. Since the Cowton critique was written by Sutton expressly with the purpose of following Thomas Aquinas, it affords a fine opportunity to see how an intelligent scholar approaching the problem of the distinction of the Son from the Holy Spirit from the Dominican point of view could reply to the generally Franciscan point of view. In answer to the Franciscan insistence that filiation is the necessary and sufficient constitutive property of the Son, and therefore that opposition of relations between the Son and the Holy Spirit is unnecessary in order for these two persons to be distinct, Thomas replies time and again that, if the Holy Spirit came from Father alone, then he would emanate in precisely the same way as the Son does (as one person from one person), and therefore Son and Holy Spirit would be one and the same person (e.g. ll. 191-96, 272-74, 286-89). The Son's participation in the spiration of the Holy Spirit is the only thing effecting the distinction of these two persons, for Thomas. One of the most interesting features of Sutton's reply to Cowton is that he ties in the problem of the Filioque dispute. As is well known, the Greek Orthodox Church held (and holds) that the Son does not participate in the spiration of the Holy Spirit. On the other hand, no Latin theologian from the thirteenth or fourteenth century that I have read would deny that the Son participated in the spiration of the Holy Spirit — it was therefore important for the Franciscans to stress the counterfactuality of their position. But Sutton claims that, since no scriptural passages decisively supports the Latin position, only by explaining the distinction of the persons through opposition of relations do Latin theologians have a credible argument in support of their contention that the Son does participate in the spiration of the Holy Spirit (e.g., ll. 208-18). According to Sutton, by allowing that the persons could be distinct on the basis of disparate relations — even counterfactually — the Franciscans gave up the Latins' only strong argument against the Greeks.

As far as I am aware, this text has never been edited before. The edition here is based on two manuscript (although there seem to be at least four manuscripts of the work in all) :

V = BAV, Ross. 431, ff. 41r-46r

M = Oxford, Magdalen College, ms. lat. 99, ff. 200rb-203ra

I have examined both manuscripts in situ, but have relied on microfilms in the final stages of work. The V ms. is extremely good, whereas M, a fifteenth-century manuscript, has 7 major omissions, and many small variants that show that the scribe had either a very poor exemplar or very poor understanding (e.g. most of the spots where V correctly has a form of the word 'impossibile', M has a form of 'impossibile'; in l. 278 where the text clearly calls for 'Latinos' in contrast to 'Graecos', M reads 'laicos'!; these examples could easily be multiplied). Nevertheless, M was useful in correcting V on quite a few occasions. In the apparatus criticus to this text, I have only given variants when 1) M corrects V or 2) M has a major omission.

When Thomas uses phrases that are taken nearly verbatim from the Cowton text that he is criticizing, I have noted this in the footnotes to the text.

Principles of the Editions

In the apparatus criticus to the editions below, I have used only standard abbreviations. Unless otherwise noted, I have never recorded insignificant variants like *igitur/ergo*, *illa/ista*, *quod/quia*, *probo/probatio*. I have only recorded variations in word order where this obviously affected the meaning of the text. I have not recorded any variants arising from a scribe's correction of himself, unless the scribe was correcting to a reading that disagrees with the text established. Finally, I have employed a principle of charity throughout.

* = *lectio incerta*

Frequently Used Abbreviations and Frequently Cited Texts:

CCSL = Corpus Christianorum Series Latina

PL = Patrologia Latina (Migne)

PG = Patrologia Graeca (Migne)

Anselmus, *De processione* = Anselmus, *De processione Spiritus Sancti* in Anselmus, *Opera Omnia*, ed. F.S. Schmitt (Rome, 1946-61), vol. 2

Augustinus, *De trinitate* = Aurelius Augustinus, *De Trinitate*, 2 vols, in CCSL vols. 50-50a, eds. W. J. Mountain and Fr. Glorie (Turnhout, 1968)

Denzinger = H. Denzinger, *Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum* (ed. 31; Herder, 1960)

Godefridus de Fontibus, *Quodl.* VII, q. 4 in *Les Philosophes Belges*, vol. 3: *Les Quodlibets cinq, six et sept*, ed. M. De Wulf and J. Hoffmans (Louvain, 1914) pp. 287-99

Henricus de Gandavo, *Quodlibeta* (Badius: Paris, 1518; reprint Louvain 1961), 2 vols

Henricus de Gandavo, *Summa Quaestionum Ordinariarum* (Badius: Paris, 1520; reprint The Franciscan Institute 1943), 2 vols

Ioannes Damascenus, *De fide orthodoxa* = Saint John Damascene, *De fide orthodoxa. Versions of Burgundio and Cerbanus*, E.M. Buytaert, ed., (Franciscan Institute Publications, text series 8; St. Bonaventure, NY, 1955)

Ioannes Duns Scotus, *Opera Omnia* = Vatican critical edition (1950 ff.)

Petrus Lombardus, *Sent.* = Peter Lombard, *Sententiae in IV libris distinctae*, 3rd ed., I. Brady, ed., (Grottaferrata, 1971-81 = Spicilegium Bonaventurianum 4-5).

Richardus de Sancto Victore, *De trinitate* = Richard de Saint-Victor, *De trinitate*, Jean Ribaillier, ed. (Textes philosophiques du moyen age 6; Paris: Vrin, 1958)

Thomas de Aquino, *SCG* = *Summa contra gentiles* (many editions)

Thomas de Aquino, *S. theol.* = *Summa theologica* (many editions)

Thomas de Aquino, *De pot.* = *Quaestiones disputatae de potentia* (many editions)

GUILLELMUS DE WARE: DUAE QUAESTIONES EX I SENT.

I Sent., d. 9, q. 5¹

Quaeritur utrum Spiritus Sanctus distingueretur a Filio si non procederet ab eo. Videtur quod non. Augustinus, X *De trinitate*, cap. 5:² “Unacumque persona est eadem cum alia excepto eo quod relative dicitur ad illam.” Sed si non esset a Filio, non referretur ad eum. Ergo non differret ab eo.

5 Item, Anselmus, *De processione Spiritus Sancti*, cap. 2:³ “unitas non amittit suum consequens nisi ubi obviat aliqua relationis oppositio.”

Contra: si Spiritus Sanctus procederet a Filio solo, distingueretur a Patre suppositive. Ergo similiter si procederet a solo Patre, distingueretur a Filio. Maior patet, quia, si non distingueretur a Patre suppositive, esset idem suppositum cum Patre, et per
10 consequens Pater procederet a Filio, sicut Spiritus Sanctus, quod est falsum.

<Opinio prima>

Quidam⁴ dicunt quod ista quaestio implicat contradictionem, et ideo non est possibilis. Hoc probant sic: de ratione Spiritus Sancti est quod sit nexus amborum, et per consequens quod habeat comparisonem ad duo de intellectu suo. Sed si ponitur quod
15 Spiritus Sanctus procedat a Patre solum, tunc haberet relationem ad unum solum, et non esset nexus. Quare sequitur quod sit Spiritus Sanctus et non sit Spiritus Sanctus.

Item,⁵ Spiritum Sanctum procedere a Filio est summe necessarium. Ergo eius oppositum est summe impossibile. Summe enim necessarium opponitur summe impossibili, et si est summe impossibile includit summe impossibile, alias — si non
20 includeret — non esset summe impossibile, quia tunc esset magis impossibile, scilicet illud quod sic esset impossibile quod includeret impossibile. Quare, si est impossibile ponere eum a solo Patre, non debet hoc poni vel supponi.

Item, Augustinus, XV *De trinitate*, cap. ultimo:⁶ “Sicut Verbum a Patre, ita Spiritus Sanctus ab utroque.” Sed ponere quod Verbum non procedat a Patre et tamen quod sit
25 Verbum, *V 46ra*/ est ponere quod sit Verbum et non Verbum, quia non est Verbum nisi procedat a Patre. Ergo similiter erit de Spiritu Sancto, si ponitur quod non procedat a Filio, quod erit Spiritus Sanctus et non Spiritus Sanctus.

<Contra opinionem primam>

Sed certe istud videtur adversari doctrinae sanctorum. Dicit enim Augustinus, XV *De*
30 *trinitate*, cap. ultimo:⁷ “Si Spiritus Sanctus diceretur Filius, amborum utique diceretur

¹ F: d. 11, q. 3.

² Cf. Augustinus, *De trinitate* V, 8, 9 (CCSL 50, p. 215, ll. 1-6).

³ Anselmus, *De processione*, cap. 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 181, ll. 2-4).

⁴ “Opiniones prima, secunda in Richardo” *mg.* F. Cf. Richardus de Mediavilla, I *Sent.*, d. 11, q. 1, resp. (ed. Brixiae, 1591, p. 111a); cf. Ioannes Duns Scotus, *Opera Omnia*, v. 5, p. 10.

⁵ Cf. Richardus de Mediavilla, I *Sent.*, d. 11, q. 2, resp. (ed. Brixiae, 1591, p. 112a-b).

⁶ Cf. Augustinus, *De trinitate* XV, 26, 47 (CCSL 50, p. 529, ll. 113-15).

⁷ Augustinus, *De trinitate* XV, 27, 48 (CCSL 50a, p. 530, ll. 22-23).

Filius.” Et tamen certum est quod est impossibile et includens impossibile, scilicet quod Spiritus Sanctus sit Filius.

Item, Augustinus, V *De trinitate*, cap. 6:⁸ “Si Pater non genuisset, nihil prohiberet dicere eum ingenitum.” Et tamen Patrem non genuisse est /F 45v/ summe impossibile.

35 Item, Anselmus, *De processione Spiritus Sancti*, cap. 4:⁹ “Si enim Pater haberet Patrem, alius tamen esset a Filio.” Et tamen impossibile est Patrem habere Patrem, sicut Spiritum Sanctum /W 39va/ non procedere a Filio.

Item, Richardus, III *De trinitate*, cap. 16:¹⁰ “Etiam si sola una persona in divinitate esset, nihilominus plenitudinem sapientiae et potentiae habere potuisset.” Et certum est
40 quod summe impossibile est unam personam solam esse in divinitate.

Bene igitur potest poni quod Spiritus Sanctus non procedit a Filio, /A 30vb/ licet ad hoc sequatur contradictio, sicut faciunt sancti. Ideo dicitur aliter quod aliqua sunt impossibilia quae habent evidentiam impossibilitatis per se, et talia impossibilia non sunt ponenda, ut hominem esse asinum. Alia sunt impossibilia quae prima facie non
45 includunt contradictionem, sed sub dubio, et ista possunt poni, licet sequatur contradictio ad positionem. Sed illud est fuga ut evadant difficultatem an relatio disparata distinguere possit personas in divinis.

<Opinio secunda>

Et ideo est opinio quod, facta hypothesi, Spiritus Sanctus non /C 33vb/ distingueretur a
50 Filio, quia sola relatio opposita distinguit et quia, hoc posito, Spiritus Sanctus non haberet relationem oppositam Filio, ideo non distingueretur ab eo.

Item, in divinis non manent nisi duo praedicamenta, relatio et substantia. Et relatio per comparisonem ad essentiam transit et solum manet per comparisonem ad obiectum, scilicet secundum quiditatem, quae est in comparisonem ad aliud correlativum
55 oppositum. Igitur si Spiritus Sanctus non procederet a Filio, non haberet relationem oppositam ad Filium, sed indueret modum substantiae respectu Filii. Quare non distingueretur a Filio, per substantiam enim non est distinctio in divinis.

Item, relatio disparata solum non potest distinguere personas personaliter, quia si sic, cum in Patre sint duae relationes disparatae, scilicet paternitas et spiratio actio,
60 sequeretur quod Pater esset duae personae. Consequens est falsum; ergo antecedens.

Item,¹¹ “quando aliqua conveniunt in aliquo, et debent distingui, oportet quod distinguantur per differentias proprias additas super illud commune in quo conveniunt, sicut, verbi gratia, de homine et asino, qui conveniunt in animali et distinguuntur per rationale et irrationale, quae sunt differentiae propriae, et non per album et nigrum quae
65 sunt differentiae accidentales. Ergo similiter, cum Filius et Spiritus Sanctus conveniant in hoc quod est esse ab alio, si differant, oportet quod differant per origines quae sunt

⁸ Augustinus, *De trinitate* V, 6, 7 (CCSL 50, p. 211, ll. 5-6).

⁹ Anselmus, *De processione* 2 (ed. Schmitt, v. 2, p. 186, l. 27-187, l. 1).

¹⁰ Richardus de Sancto Victore, *De trinitate* III, 16 (ed. Ribaillier, p. 151, l. 12-152, l. 14).

¹¹ “Haec ratio Thomae, Contra Gentiles, lib. IV de verbo ad verbum, cap. 24, ubi obiecit Spiritum Sanctum procedere a Filio” *mg.* F. Thomas de Aquino, *SCG*, IV, cap. 24.

propriae differentiae eius quod est esse ab alio, scilicet per originem, ita quod unus sit ab alio.”

Nec potest dici¹² quod distinguantur per hoc quod unus est ab alio per unum modum
 70 originis, et alius ab eodem per alium modum, quia origines diversae non distinguuntur
 nisi tripliciter: aut per respectum ad terminos ad quos, ut origo hominis ab origine
 leonis; aut per respectum ad terminum a quo, ut mus generatus per putrefactionem a
 mure generato per propagationem; aut per respectum ad terminum circa quem, sicut
 distinguuntur aliqua materialiter ut generata ex diversa materia. Primo modo non
 75 distinguuntur origine Filius et Spiritus Sanctus, quia origines eorum terminantur ad
 eandem naturam, /V 46rb/ quia eandem rem habet Spiritus Sanctus per spirationem
 quam habet Filius per generationem; nec per terminum a quo, quia eadem persona, ut
 Pater, generat et spirat; nec per terminum circa quem, quia non habent materiam. Ergo
 nullo modo.

80 Item, vis generativa in Patre et vis spirativa dicunt eandem relationem realem, alias
 si essent duae relationes reales, tunc essent quatuor res in Deo, quod falsum est. Ergo
 similiter vis generativa passiva et vis spirativa passiva dicunt eandem relationem
 realem. Ergo per istas non possunt distingui Filius et Spiritus Sanctus. Ergo aliunde
 distinguuntur, et non nisi quia Spiritus Sanctus est a Filio. Ergo, etc.

85 Item, Pater constituitur in esse personali vi generativa sive proprius loquendo per
 paternitatem, et vis spirativa activa est quasi adventitia personae, quia praesupponit
 personam. Ergo eodem modo spiratio passiva praesupponit generationem passivam. Aut
 ergo sunt in eadem persona aut se habent secundum modum originis. Non primo modo
 certum est; ergo secundo. Sed origo non est inter illa nisi unum esset ab alio. Ergo, etc.

90 Item, si Spiritus Sanctus non esset a Filio, idem esset generare et spirare. Probatio
 consequentiae, quia de ratione Spiritus Sancti est quod procedit per modum amoris
 mutui. Sed ratio amoris mutui praesupponit Verbum ut eius principium. Si ergo Spiritus
 Sanctus non originetur a Verbo, non procedit per modum amoris mutui, et ita per
 modum naturae. Et ita non differt a Filio, et per consequens nec generare differt a
 95 spirare.

Item, Filius habet a Patre quicquid non repugnat sibi. Si ergo spirare non repugnat
 Filio, tunc inest Filio in eo quod Filius. Sed nihil repugnat Filio in eo quod Filius nisi
 quod convenit Patri in quantum Pater. Sed Patri in quantum Pater convenit spirare, sed
 Patri in quantum Pater convenit generare. Quare sequitur quod generare et /W 39vb/
 100 spirare sunt idem, et per consequens spiratum et generatum.

Item, quandocumque aliqua opponuntur et distinguuntur, oportet quod opponantur
 inter se vel per comparisonem ad aliquid quod includit aliquid oppositum alteri eorum.
 Sed vis generativa et spirativa in Patre non possunt inter se opponi, quia sic non
 opponuntur nisi relationes oppositae. Ergo oportet quod vis spirativa distinguatur et

¹² “Ratio secunda in oppositum huius questionis in Richardo” *mg.* F. Non inveni apud Richardum de
 Mediavilla, sed cf. Thomas de Aquino, *SCG* IV, cap. 24.

105 opponatur vi generativae quae est in Patre per hoc quod vis spirativa est in Filio, qui habet in se generationem passivam generationi activae in Patre oppositam. Si ergo Spiritus Sanctus non procederet /A 31ra/ a Filio, cum tunc vis spirativa non esset in Filio, vis spirativa non differret realiter a vi generativa in Patre, et per consequens nec spiratio et generatio differrent realiter, nec termini emanationum, scilicet Filius et
110 Spiritus Sanctus.

Item, Anselmus, *De processione Spiritus Sancti*, cap. 2, probat¹³ quod Spiritus Sanctus est a Patre, /C 34ra/ quia unus est Deus a quo alius et alius qui de alio. Si ergo Spiritus Sanctus non esset de Filio, non distingueretur ab eo.

Ideo dicunt isti¹⁴ quod Filius et Spiritus Sanctus non distinguerentur suppositive
115 inter se nisi Spiritus Sanctus esset a Filio, sed esset una persona habens in se duas proprietates, ita quod, sicut Pater in quantum /F 46r/ generans non differt a se in quantum spirans suppositive, sic ista persona habens duas proprietates non differret nisi secundum rationem. Hoc confirmatur per auctoritatem Boethii,¹⁵ *De trinitate*, sola enim “relatio multiplicat trinitatem”.

120 Item, Anselmus, *De processione*, cap. 2:¹⁶ “in omnibus est unitas ubi non obviat relatio”. Sed si sic esset, non haberent relationes obviantes, quia non oppositas. Ergo, etc.

Item, Anselmus, *De processione*, cap. 18:¹⁷ “Patet ergo, sicut supra promisi, praeter hoc quod Filius existit nascendo et Spiritus Sanctus procedendo, hac quoque causa, quia
125 Spiritus Sanctus est de Filio, eos /V 46va/ ad invicem non posse dici, et propter hoc solum.”

<Opinio propria contra opinionem secundam>

Contra: si duae personae per impossibile essent idem cum una persona personaliter, essent una persona inter se. Ergo, si duae sunt personae per respectum ad tertiam, erunt
130 duae inter se. Sed Filius et Spiritus Sanctus sunt duae personae per respectum ad Patrem, licet una non procedat ab alia. Ergo sunt duae inter se.

Sed respondetur ad hoc negando minorem, quia, si Spiritus Sanctus non esset a Filio, non essent duae personae per respectum ad Patrem. Unde sicut unum suppositum per unam potentiam activam generat et per aliam spirat, ita unum suppositum per unam
135 potentiam passivam generatur et per aliam spiratur.

Contra minorem patet per Richardum, IV *De trinitate*, cap. 13, ubi dicit¹⁸ quod “existencia rei potest variari tripliciter: aut sola rei qualitate, aut sola origine, aut

¹³ Cf. Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, p. 178, ll. 20-22).

¹⁴ Cf. e.g. Thomas de Aquino, *S. theol.* I, q. 36, art. 2, solutio; Godefridus de Fontibus, *Quodl.* VII, q. 4 (Les Philosophes Belges, v. 3, p. 290).

¹⁵ Boethius, *De trinitate*, cap. 6 (Boethius, *The Theological Tractates*, H.F. Stewart & E.K. Rand eds., London, 1918 [Loeb Classical Library 74], p. 28, ll. 7-9; PL 64, 1255A); cf. Thomas de Aquino, *De pot.*, q. 10, art. 5, Sed contra, arg. 1.

¹⁶ Anselmus, *De processione*, cap. 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 181, ll. 2-4).

¹⁷ Anselmus, *De processione* 15 (ed. Schmitt, p. 215, ll. 28-30).

¹⁸ Cf. Richardus de Sancto Victore, *De trinitate* IV, cap. 13 (ed. Ribaillier, p. 175, ll. 1-17).

utriusque concursione. Secundum qualitatem quando pluribus personis est una et eadem origo per omnia, similis singularis cum propria substantia. Secundum solam originem
 140 quando pluribus personis est unum idemque esse indifferens. Secundum vero originem differunt si unus originem habet, alter origine caret; vel, si originem habentium, origo unius differat ab origine alterius.” Sed certum est quod, posita hypothese, alia esset origo Filii, quia generatio, et alia origo Spiritus Sancti, quia processio.

Et confirmatur per hoc, quaero enim quae origo passive dicta constitueret Filium?
 145 Aut ambae, et tunc essent duae personae; aut neutra, et tunc nulla esset persona; non altera, quia non esset ratio quare una constitueret magis quam alia. Ergo ambae. Sed ambae non constituunt eandem personam.

Item, Richardus, 15 cap. eiusdem libri:¹⁹ “Possunt secundum originalem causam mutuam differentiam habere, si unus a se ipso existat, alter originem trahat ab altero, et
 150 si originem habentes differant in originandi modo.”

Item, Anselmus, *De processione*, cap. 1:²⁰ “Filius non est Spiritus Sanctus, nec econverso, quia Filius nascendo habet esse de Patre, Spiritus Sanctus vero non nascendo sed procedendo.”

Item, si Spiritus Sanctus non distingueretur a Filio, nec generatio et spiratio per
 155 consequens distinguerentur ab invicem; nec vis generativa et spirativa in Patre distinguerentur, sed essent una vis. Sed si vis generativa et spirativa non distinguerentur in Patre, sequitur quod Filius et Spiritus Sanctus per comparisonem ad Patrem non distinguerentur. Consequens falsum; ergo, etc.

Item, si vis spirativa non differret prout est in Patre a vi generativa, vis spirativa
 160 prout est in Filio etiam non differret a vi generativa in Patre, quia secundum eundem modum respectu Spiritus Sancti est in Filio et in Patre, in hoc enim Pater et Filius sunt unum, est enim una vis spirativa. Sed tunc arguitur: si vis generativa et spirativa non differunt, per consequens nec generatio et spiratio passive accipiendo differunt. Nec etiam termini productionum differunt. Quare oportet quod generatio et spiratio et vis
 165 spirativa et generativa prout sunt in Patre differant. Et si hoc, sequitur necessario quod, si Spiritus Sanctus solum procederet a Patre, cum vis generativa per quam producitur /W 40ra/ Filius distinguatur realiter re relativa a vi spirativa per quam producitur Spiritus Sanctus, quod distinguatur Spiritus Sanctus a Filio. Ex quo enim istae duae vires differunt, oportet quod emanationes differant, et termini emanationum per
 170 consequens differant.

Item,²¹ quando aliqua tria differunt per se et proprie personaliter, oportet quod quodlibet istorum habeat aliquid proprium per quod distinguitur ab aliis proprie et personaliter. Sed in divinis sunt tres personae personaliter distinctae. Ergo quaelibet

¹⁹ Richardus de Sancto Victore, *De trinitate* IV, cap. 13 (ed. Ribailier, p. 178, ll. 28-31).

²⁰ Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 180, ll. 13-17).

²¹ “Vide Gandavensem Quodl. V, q. 9, qui tenet hanc opinionem pro ratione quae hic innuitur” mg. F. Cf. Henricus de Gandavo, *Quodl.* V, q. 9 (ed. Badius, v. 1, f. 167vV).

175 habet proprietatem suam qua ab alia differat. Sed vi spirativa non differt Filius proprie et personaliter a Spiritu Sancto, quia non est sibi propria nec personalis, quia est communis sibi et Patri, et non est aliquid aliud per quod possit differre nisi filiatio. Ergo per eam, circumscripto omni alio, per se et proprie et personaliter distinguitur a Spiritu Sancto, licet Spiritus Sanctus non sit ab eo, et tamen filiatio non opponitur /V 46vb/ directe spirationi passivae, sed disparate solum. Ergo circumscripta omni relatione
180 opposita, Filius distinguitur a Spiritu Sancto personaliter et suppositive. /A 31rb/

Item, per illud idem per quod aliquid est formaliter ens, est formaliter unum et in se indivisum et ab aliis divisum. Sed Pater est Pater formaliter /C 34rb/ et personaliter paternitate vel aliqua alia proprietate sibi propria. Ergo eadem proprietate est unus personaliter, et in se indivisus et ab aliis divisus. Ergo Filius eodem modo filiatione, et
185 Spiritus Sanctus spiratione passiva est in se unus et indivisus et ab aliis divisus. Ergo circumscripto omni alio, Filius sola filiatione differt a Spiritu Sancto personaliter.

Item, si sint duo extrema, quorum unum differat ab alio duabus differentiis et aliud ab illo differat solum una differentia, dempta a primo una differentia, stabit adhuc differentia secunda per quam differt, praecipue si illa differentia quae manet sit sibi
190 essentialior et quasi constitutiva ipsius. Verbi gratia: in creaturis accidens differt a substantia duabus differentiis: quia est talis essentia et quia inest substantiae. Substantia differt ab accidente una differentia, scilicet quia per se subsistit. Et tamen dempta ab accidente hac differentia, scilicet inesse substantiae, adhuc accidens differt a substantia, sicut patet in sacramento altaris. Cum ergo Filius differat a Spiritu Sancto duabus
195 differentiis, scilicet spiratione activa et filiatione, et Spiritus Sanctus differat ab eo una differentia, scilicet spiratione passiva, dempta a Filio spiratione activa, quae est sibi quasi proprietas adventitia, dummodo maneat filiatio, quae est constitutiva ipsius, adhuc sola filiatione differret a Spiritu Sancto. Unde non requiritur relatio opposita ad distinctionem, sed disparata sufficit, et quaecumque oppositio, directa vel indirecta,
200 opposita vel disparata. Unde Filius non minus quantum est ex differentia personalitatis differret a Spiritu Sancto, si Spiritus Sanctus non ab eo procederet, licet quantum ad accidentalem quasi differentiam plus modo differat, quae differentia est per ipsam spirationem quasi adventitiam ipsi filiationi. Et hoc patet sic: quia per hoc quod Spiritus Sanctus procedit ab eo nihil crescit ad personalitatem Filii, nec diminuitur aliquid ex
205 personalitate Spiritus Sancti. Stat ergo differentia tota personalis et propria tam a parte Filii quam a parte Spiritus Sancti, licet Spiritus Sanctus non procedat a Filio.

<Responsiones ad argumenta pro opinione secunda>

Et ideo hoc sustinendo respondetur ad argumenta alterius opinionis quae sunt contra istam.

210 Ad primum,²² quod relatio manet distinguens: scilicet relatio disparata, et haec distinctio sufficit.

²² Cf. supra II. 52-57.

Ad secundum,²³ dicitur quod argumentum est magis contra eos, quia per idem argumentum posset probari quod essent quatuor personae in divinis ex quo sunt ibi quatuor relationes oppositae — scilicet generatio actio et generatio passio, et spiratio
 215 actio et spiratio passio — et hoc secundum eos qui ponunt quod personae distinguuntur per relationes oppositas, quia quatuor relationes habent quatuor terminos.

Item, quatuor relationes in se sunt quatuor res, ideo respondetur quod non est tanta diversitas in principiis quanta est in principiatis, cum principiata vadant ad multitudinem, principia ad unitatem. Hoc dicit Philosophus, libro *De motu animalium*,
 220 cap. 6,²⁴ ubi dicit /F 46v/ quod modicus impulsus temonis facit magnam diversitatem in aqua. Hoc etiam idem dicit Commentator,²⁵ *De caelo et mundo*, quod modicus error in principio fit maximus in fine. Et ideo non oportet quod, si illae proprietates ex parte Patris non distinguunt Patrem personaliter ita quod sint duae personae, quod sic sit ex parte Filii et Spiritus Sancti qui sunt quaedam principiata respectu Patris principii.

225 Ad tertium,²⁶ dicitur quod differunt per diversum modum originis.

Ad argumentum in contrarium,²⁷ dicitur quod origines differunt omnibus illis tribus modis per comparisonem ad terminum ad quem, quia terminus ad quem per se, a quo debet accipi distinctio emanationum, est aliud et aliud suppositum, puta generationis terminus est Filius et spirationis /V 47ra/ Spiritus Sanctus.

230 Et cum dicitur quod origines eorum terminantur ad eandem naturam,²⁸ dicitur quod natura non est terminus per se, sed est terminus accidentaliter per accidens, a quo non debet /W 40rb/ accipi distinctio productionis. Immo supposita ad quae istae productiones per se terminantur differunt specie formaliter loquendo, sicut proprietates ea constituentes sunt formaliter diversae specie, et ideo productiones differunt specie
 235 sicut generatio bovis differt specie a generatione leonis, sicut ipsi termini differunt etiam per comparisonem ad terminum a quo, scilicet Patrem in quantum Pater habet aliam et aliam vim per quam elicit actum generationis et spirationis; licet enim idem sit Pater suppositive, tamen habet aliam et aliam rationem formalem. Modo autem est ita quod diversitas actionum non attenditur per comparisonem ad suppositum, sed per
 240 comparisonem ad formalem rationem agendi diversam in eodem supposito. Differunt etiam per comparisonem ad subiectum, sicut enim in essentia Patris est alia fecunditas activa respectu productionis Filii et alia fecunditas activa respectu productionis Spiritus Sancti, sic est ibi alia fecunditas passiva ad Filium, puta essentia divina sub ratione intellectualitatis passivae et alia fecunditas passiva ad Spiritum Sanctum, puta essentia
 245 divina sub ratione voluntatis passivae.

²³ Cf. supra ll. 58-60.

²⁴ Cf. Aristoteles, *De motu an.*, cap. 2, 698b21ff.

²⁵ Cf. Aristoteles, *De caelo et mundo* I, 5 (271b8-9, 12-13). Non inveni apud Averroem, sed cf. *Les Auctoritates Aristotelis* (ed. J. Hamesse, Louvain-Paris, 1974), p. 191 nr. 204.

²⁶ Cf. supra ll. 61-68.

²⁷ Cf. supra ll. 69-79.

²⁸ Cf. supra ll. 75-76.

Ad aliud:²⁹ quod idem argumentum potest fieri ex parte Filii. Nam vis spirativa in Filio et generatio passiva differunt realiter; ergo sunt in divinis quatuor respectus. Ideo dicitur quod res /C 34va/ in divinis potest considerari tripliciter: uno modo simpliciter /A 31va/ et absolute, et sic est tantum una res in divinis; alio modo relative, et sic sunt 250 quatuor res in divinis secundum numerum quatuor relationum; tertio modo, quasi medio modo inter absolutum et rem relativum, ut accipitur ‘res’ hypostatice, et sic sunt tres res secundum numerum trium personarum.

Ad aliud,³⁰ dicitur quod ibi est fallacia consequentis, quod enim origo Spiritus Sancti praesupponat emanationem Verbi potest esse dupliciter: vel quia est ab ipso Filio sive Verbo, vel quia Pater non potest producere Spiritum Sanctum nisi prius producat 255 Verbum, et per consequens nisi prius sit ipsa generatio. Et quia habet duas causas veritatis, procedendo a duobus ad unum fit consequens.

Ad aliud:³¹ quod non sequitur quod, si Amor praesupponit Verbum, quod procedat ab eo ita quod Verbum sit principium effectivum Spiritus Sancti, sicut patet in nobis. 260 Unde quod assumitur dubium est, scilicet quod de ratione Spiritus Sancti est quod procedat per modum amoris mutui, immo secundum istam opinionem debet negari.

Ad aliud:³² quod, posito per casum quod Spiritus Sanctus procederet a solo Patre, tunc Pater non differret a Filio solum per vim generativam, sed etiam per vim spirativam, ita quod repugnaret Filio spirare; nec tamen sequitur quod spirare est 265 generare. Et quod dicitur ultra, quod “nihil repugnat Filio nisi quod convenit Patri in quantum Pater”, dico quod hoc potest accipi dupliciter, vel accipiendo ‘Patrem’ suppositive, prout includitur totum quod est in supposito, et sic verum est, vel accipiendo ‘Patrem’ non suppositive, sed ipsam formalem rationem Patris, puta vim generativam, et sic non est verum; sicut enim antedictum est, non solum Filius differret 270 a Patre posito casu per vim generativam, sed per vim spirativam.

Ad aliud:³³ quod vis generativa in Patre et vis spirativa differunt inter se reali differentia disparationis, sicut relationes disparatae differunt.

Ad ultimum:³⁴ quod aliud est comparando Spiritum Sanctum ad Patrem, aliud comparando eum ad Filium. Comparando eum ad Patrem: quia Pater est principium 275 totius divinitatis, si non procederet a Patre, non procederet a Filio, et per consequens non esset nec distingueretur ab aliquo. Sed comparando eum ad Filium, etsi non procederet a Filio, adhuc posset procedere a Patre, et distingueretur a Filio, licet ab eo non procederet.

²⁹ Cf. supra ll. 80-84.

³⁰ Cf. supra ll. 90-95.

³¹ Non inventum est supra, cf. ll. 90-95.

³² Cf. supra ll. 96-100.

³³ Cf. supra ll. 101-10.

³⁴ Cf. fortasse supra ll. 111-13.

Ad omnes auctoritates tales,³⁵ si essent mille, dicitur quod loquuntur de relationibus,
280 non tantum sibi directe oppositis, sed indirecte et disparatis.

Ad auctoritatem Anselmi, *De processione Spiritus Sancti*, cap. 18,³⁶ “Per hoc solum distinguitur,” etc., dicitur quod truncatim accipiunt auctoritatem illam, istam enim dictionem ‘solum’, quam debent accipere cum littera consequente, accipiunt /V 47rb/ cum antecedente. Vult enim ibi dicere quod Filius non potest esse a Spiritu Sancto, quia
285 Spiritus Sanctus est de eo. Unde dicit, “quia Spiritus Sanctus est de Filio, eos ad invicem non posse dici, et propter hoc solum Filium non posse esse de Spiritu Sancto”, ita quod ly ‘solum’ coniungatur cum ‘Filio’.

Sed pro ista opinione quam tenemus ad presens est auctoritas Anselmi, *De processione Spiritus Sancti*, cap. 3, expressissime et secundum mentem eius, ubi dicit sic:³⁷ “Habent a Patre utique esse Filius et Spiritus Sanctus, sed diversimode, quia alter nascendo, alter procedendo, ut alii sint ab invicem, quia per hoc est alius ab alio, quia non similiter procedit, sed nascitur. Nam, etsi per aliud non essent plures Filius et Spiritus Sanctus, per hoc solum essent diversi.” Haec ille. Tamen isti illam auctoritatem non allegant.

295

I Sent., d. 13, q. 2

Quaeritur utrum generatio differat a spiratione. Quod non. “Omnia in divinis sunt unum ubi non obviat relationis oppositio.”³⁸ Sed generatio non opponitur spirationi. Ergo etc.

Item, principia harum emanationum, natura scilicet et voluntas, /C 36ra/ differunt
300 sola ratione. Quare et emanationes.

Contra: viae differunt per terminos. Sed istae emanationes sunt quasi viae, et termini differunt realiter. Ergo viae similiter.

<Opinio aliorum>

Respondetur hic quod, cum generatio et spiratio habeant rationem motus, licet non sint
305 motus, quod habent distingui sicut motus per comparisonem ad terminum a quo primo, quia generatio est ab uno et spiratio a duobus, et per hoc solum distinguuntur; alias si spiratio non esset a duobus et generatio ab uno, non distinguerentur secundum eos.³⁹ Hoc videtur velle Richardus, I *De trinitate*, cap. 5, ubi dicit:⁴⁰ “Legi quod in unitate substantiae sint plures personae, singulae a singulis proprietate distinctae, quod sit ibi
310 persona quae sit a semetipsa, non ab aliqua alia; quod sit ibi persona quae sit ab una sola, non a semetipsa; quod sit ibi persona quae sit a persona generata.” Haec ille.

Per comparisonem vero ad terminum ad quem distinguuntur per hoc quod alia relatio est in producto per generationem et alia in producto per spirationem. Et si

³⁵ Cf. supra ll. 120-22.

³⁶ Cf. supra ll. 123-26.

³⁷ Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 185.3-11).

³⁸ “Regula Anselmi”, cf. Anselmus, *De processione*, cap. 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 181, ll. 2-4).

³⁹ Opinio est de Thoma de Aquino, Aegidio Romano, et Godefrido de Fontibus.

⁴⁰ Richardus de Sancto Victore, *De trinitate* I, cap. 5 (ed. Ribailier, p. 90, ll. 8-13).

arguitur contra eos quod tales relationes sunt disparatae et relatio disparata secundum
 315 eos non distinguit, dicunt⁴¹ quod /V 49ra/ filiatio in Filio habet oppositionem ad
 spirationem passivam in Spiritu Sancto et formaliter et suppositive. Formaliter in
 quantum filiatio in Filio est eadem relatio realiter cum spiratione activa, quae habet
 oppositionem ad spirationem passivam. Similiter habet oppositionem suppositive in
 320 quantum filiatio est in Filio, qui habet relationem oppositam sive oppositionem ad
 spirationem passivam.

<Contra opinionem aliorum>

Contra hoc arguitur sic: ostensum est supra⁴² quod, dato quod Spiritus Sanctus non
 procederet a Filio, adhuc distingueretur ab eo. Quare si Spiritus Sanctus distinguitur a
 Filio, et emanationes distinguuntur inter se, et tamen utraque emanatio esset solum ab
 325 uno. Quare non est verum quod per hoc distinguuntur: quod una est ab uno, alia a
 duobus.

Item, Augustinus, V *De trinitate*, cap. 17⁴³, quaerit quare Spiritus Sanctus non est
 Filius, et dicit quod ideo non est Filius, quia Spiritus Sanctus procedit quo modo datus
 et Filius quo modo natus. Ergo differentia emanationum Filii et Spiritus Sancti
 330 attenditur per respectum ad Patrem solum, et non per hoc quod Filius est ab uno et
 Spiritus Sanctus a duobus.

Item, Damascenus, lib. I, cap. 8,⁴⁴ dicit quod Filius et Spiritus Sanctus distinguuntur
 per comparisonem ad Patrem per hoc quod Filius procedit generabiliter et Spiritus
 Sanctus processionaliter.

Item, quandocumque sunt diversae rationes formales elicitive diversorum actuum,
 in quibuscumque suppositis ponantur, semper erunt principia diversorum actuum, non
 enim refert sive ponatur in uno supposito sive in pluribus, et hoc vel suppositis eiusdem
 speciei vel alterius speciei. Non enim minus differunt actus grammaticae et actus
 340 musicae si ponantur in eadem anima grammatica et musica quam si ponantur in duobus
 animabus — quantum dico ad formalem differentiam, licet magis convenirent
 subiective — quia in eadem anima existentia subiective essent principia diversorum
 actuum specie, sicut si essent in diversis animabus. Similiter non minus differunt actus
 albedinis et nigredinis, si ponatur albedo in homine et nigredo in homine, quam si
 ponatur albedo in homine et nigredo in hirco. Ergo, cum vis generativa et spirativa sint
 345 diversae rationes formales elicitive, ad hoc quod emanationes sint distinctae nihil
 refert, sive ponantur in Patre solum sive ponantur in Patre et Filio tamquam in duobus
 suppositis.

Item, /W 42ra/ si emanationes, et per consequens personae, non aliter differant
 quam per esse ab uno et a duobus, possent tunc esse infinitae personae in divinis, quia

⁴¹ Cf. Godefridus de Fontibus, *Quodl.* IV, q. 7 (Les Philosophes Belges, v. 3, pp. 291-92).

⁴² Cf. Guillelmus de Ware, I *Sent.*, d. 9, q. 5 (ed. supra).

⁴³ Cf. Augustinus, *De trinitate*, V, 15, 15 (CCSL 50, p. 222, ll. 9-10).

⁴⁴ Cf. Ioannes Damascenus, *De fide orthodoxa*, cap. 8, 12 (ed. Buytaert, p. 40, ll. 214-15).

350 tertia differret a secunda per hoc quod esset a duobus, quarta a tertia per hoc quod esset a tribus, et sic in infinitum.

<Opinio propria>

Ideo dicitur aliter quod differunt re relativa quae consurgit ex ratione originis, unde aliquid potest originari /F 49r/ ab alio dupliciter: per se et positive et immediate, sicut
 355 Filius a Patre per paternitatem et Spiritus Sanctus ab utroque per vim spirativam, et ideo utrobique est oppositio relativa directe; alio modo est origo unius ab alio, non quia originatur ab illo per se et immediate et directe, sed quia praexigitur ad eius originem antecedenter, sicut dicimus quod actus voluntatis originatur ab actu intellectus in quantum ante se praesupponit talem actum. Et sic spiratio passio originatur a
 360 generatione passiva, quia originatur immediate a spiratione activa quae praesupponit in Filio generationem passivam. Et ita origine qua spiratio passiva originatur a generatione non referuntur originata, sed solum una praesupponitur ab alia.

Sed licet illud sit noviter dictum, tamen a sanctis non potest haberi quod dicatur relatio originis nisi quando hoc oritur directe ab hoc. Et ideo ultimo dicendum quod, ex
 365 quo termini emanationum — scilicet ipsa producta — differunt realiter, et similiter rationes formales elicivae earum, necesse est quod ipsae emanationes differant. /A 33rb/

Si tamen quaeritur unde earum distinctio /C 36rb/ formaliter accipitur, dicitur quod se ipsis formaliter differunt, et non per aliquid aliud, sicut auditio et visio se ipsis
 370 differunt formaliter, et non per obiecta nisi ostensive. /V 49rb/ Hoc dicit Commentator, III *De anima*, cap. 32⁴⁵. Et sciendum est ultra quod sunt relationes oppositae relative, contrariae, et disparatae. In relationibus oppositis sunt duo extrema et unum intervallum, sicut inter Patrem et Filium. In relationibus contrariis sunt quatuor extrema et duo intervalla, sicut si ponantur duo alba ex una parte quae sunt similia, et ex alia
 375 parte duo nigra, quae, licet inter se sint similia, sunt tamen dissimilia albis; similitudo autem et dissimilitudo sunt relationes contrariae. Similiter, in relationibus disparatis sunt quatuor extrema et duo intervalla, sicut si ponantur duo quanta aequalia et duo alba similia, aequalitas et similitudo sunt relationes disparatae. Sic in divinis generatio passiva et spiratio passiva, quae sunt relationes disparatae, habent quatuor extrema et
 380 duo intervalla, quia generatio passiva habet pro extremis Patrem et Filium et unum intervallum; et spiratio passiva habet duo extrema, Patrem et Spiritum Sanctum, et unum intervallum. Unde sicut aequalitas formaliter se ipsa differt a similitudine, sic filiatio a spiratione. Verumtamen, licet sic differant formaliter se ipsis, tamen ostensive earum distinctio potest accipi a parte rationum elicivarum diversarum quae sunt vis
 385 generativa et vis spirativa, et a parte subiecti, quia essentia divina sub ratione intellectualitatis passivae est subiectum generationis et illud de quo generatur Filius; et essentia divina sub ratione voluntatis passivae est subiectum spirationis et illud de quo

⁴⁵ Non inveni.

producitur Spiritus Sanctus. De his supra, in quaestione qua quaeritur utrum Spiritus Sanctus distingueretur a Filio si non procederet ab eo.⁴⁶

390 Contra hoc quod dicitur quod istae emanationes differunt se ipsis formaliter: relationes non differunt formaliter nisi quia fundamenta earum differunt formaliter; cum igitur idem sit fundamentum generationis et spirationis, scilicet essentia divina, non poterunt se ipsis formaliter distingui. Respondetur ad hoc quod, sicut cum unitate
395 essentiae stant quatuor relationes realiter diversae, sic (quia essentia divina habet unitive in se totum illud quod habent diversa fundamenta) possunt relationes super eam fundatae differre formaliter, sicut possunt relationes fundatae in diversis fundamentis.

Et ponitur ad hoc exemplum: si fieret una forma ex una parte quae unitive contineret in se perfectionem quantitatis et albedinis, et ex alia parte consimilis forma in perfectione, super illam formam fundaretur relatio aequalitatis et relatio similitudinis
400 quae formaliter inter se differrent, ita quod per illam unam formam ex una parte posset suppositum dici aequale et simile, sicut nunc quando quantitas et albedo sunt formae diversae, quantum dicitur per quantitatem aequale et album per albedinem simile, quae sunt istarum relationum fundamenta.

<Responsiones ad argumenta pro opinione aliorum>

405 Ad illud quod obicitur primo,⁴⁷ quod hic obviat relatio originis non per se et directe, sed antecedenter secundum aliquos, vel obviat relatio disparata, quae sufficit ad distinctionem.

Ad secundum⁴⁸ dicitur quod illud deficit multipliciter, quia non oportet quod, si principia differant sola ratione, quod principiata differant sola ratione, sicut ponitur
410 exemplum de ideis, quae inter se differunt ratione, et tamen ideata differunt secundum /W 42rb/ rem. Secundo deficit in hoc quod assumit quod natura et voluntas sunt principia istarum emanationum, non enim sunt principia proxima, quia utraque, tam natura quam voluntas, est communis tribus, sed vis generativa et vis spirativa sunt principia proxima earum, quae, quia differunt realiter re relativa, emanationes differunt
415 realiter causative, licet formaliter se ipsis, ut dictum est. Et si quaeritur quid est principium distinctivum vis generativae et vis spirativae, quae differunt re relativa, dicitur quod ibi est status, quia sicut Pater est prima persona, ita quod causative et antecedenter non reducitur ad aliam personam, sic omnes proprietates quae sunt in ipso non reducuntur ad aliquid aliud causative et antecedenter, et per consequens, distinctio
420 earum non accipitur per comparisonem ad aliquid prius causative, dico immo se ipsis totis differunt.

Ad aliud quod /V 49va/ implicatur in opinione illa,⁴⁹ quod generatio opponitur spirationi passivae quia est idem cum spiratione activa in Filio, patet de se quod non

⁴⁶ Cf. Guillelmus de Ware, I *Sent.*, d. 9, q. 5 (ed. supra).

⁴⁷ Cf. supra ll. 297-98.

⁴⁸ Cf. supra ll. 299-300.

⁴⁹ Cf. supra ll. 315-20.

valet. Eadem enim ratione essentia divina, cum sit idem cum spiratione activa in Filio,
425 haberet oppositionem ad spirationem passivam.

Item, secundum hoc, spiratio activa ut est in Patre posset dici referri ad spirationem activam in Filio, quia spiratio activa in Patre secundum eos est idem cum paternitate, et spiratio activa in Filio est idem cum filiatione. Paternitas autem et /C 36va/ filiatio sunt relationes oppositae. Et sequitur quod vis spirativa ut in Patre opponitur vi spirativae ut
430 in Filio oppositione formali et directa.

Item, contra illud quod dicit, quod filiatio sive generatio passiva differt suppositive et habet oppositionem ad spirationem passivam quia est in alio supposito relativo, est argumentum quod immediate factum est. Secundum hoc enim spiratio activa ut est in Patre haberet oppositionem suppositive ad spirationem activam quae est in Filio, cum
435 sit in alio et alio supposito, puta Patre et Filio.

Item, non servant pactum sic dicendo, cum enim filiatio sit in Filio /A 33va/ constituto in esse personali per filiationem, et sic sit in Filio non ut induit modum suppositi relativi respectu Spiritus Sancti, quia filiatio per quam constituitur suppositum Filii in esse personali non habet oppositionem ad spirationem passivam, ergo generatio
440 passiva sive filiatio et spiratio passiva non habent oppositionem ad invicem per hoc quod sunt in alio et alio supposito relativo.

Apparatus criticus

5-6 non amittit suum consequens nisi ubi obviat] est in omnibus ubi non obviat ACW || 10 Sanctus] etiam procedit ab ipso Filio *add.* V || 15 Spiritus Sanctus *om.* ACFW || 21 impossibile] Ergo Spiritus Sanctus esse a solo Patre includit impossibilia et tale non est possibile *add.* AW || 39 sapientiae et potentiae] potentiae sapientiae AC || 65 accidentales] et communes *add.* FV || 66-68 differant per ... ab alio] hoc sit per differentias quae per se dividant hoc quod est ab alio, quae quidem non possunt esse nisi differentiae eiusdem generis, scilicet ad originem pertinentes*, ut unus eorum sit ab alio, et tunc ponit responsionem sequentem, cum ratione in contrarium, nec valet responsio quod distinguitur per diversam originem a Patre, quia duae origines non possunt distingui nisi per naturam vel principium vel subiectum. Per naturam sicut origo equi ab origine bovis secundum quod haec duae origines terminantur ad diversas naturas specie; ex parte principii sicut in eadem specie animalis quod generantur ex virtute activa solis tantum, quaedam cum hoc ex semine*; ex parte subiecti secundum quod generatio equi et bovis in diversis materiis recipitur. Primo modo non, quia eadem natura communicatur utrique; ex parte principii non, quia principium generationis est solus Pater, si igitur solus esset principium generationis et spirationis, generatio et spiratio ex parte principii non differunt et per consequens nec termini ad quem realiter different; nec ex parte subiecti in quibus recipiuntur diversae emanationes, cum personae sint omnino immutabiles et immaterialis et intrahibiles; igitur solum distinguitur quia una processio est ab alia, et sic Spiritus Sanctus est a Filio. F || 67 esse *om.* ACFW || 73 respectum] ad subiectum materiale sicut *add.* FV || 86-87 personae, quia praesupponit personam] proprietates personae, quia praesupponit aliam proprietatem (proprietatem *om.* F) personalem VF || 89 etc.] Hic posset dici ad argumentum quod una est in una persona et alia in alia, ut per modum originis diversum (diversum] diversis diversis V) utriusque a tertio, scilicet Patre. Unde peccant argumentum ex insufficienti. Ergo, etc. *add.* V || 92-93 Spiritus

Sanctus *om.* ACFW || 96-97 non repugnat Filio, tunc inest Filio] non est in Filio, tunc repugnat Filio FV || 100 spiratum et generatum] suppositum spiratum et generatum FV : generatio et spiratio AC || 126 solum] Filium non posse esse de Spiritu Sancto *add.* ACVW, sed cf. infra ll. 281-87 || 133 duae personae] duo ACW || 145-46 non altera *om.* FV || 148-50 Item, Richardus ... modo *om.* AC || 164 differunt] Sed certum est quod nunc termini differunt *add.* CF || 169 vires] relationes ACW || 188 aliud] *om.* AW : aliquid F : aliquid aliud V || 199 directa vel indirecta] directe vel indirecte ACW || 202 quae differentia est] *om.* A : scilicet CW || 212 secundum] non respondeo. Ad tertium *add.* AC : non respondeo, sed haec ratio ponitur apud Philosophum, vult pro topica* (opinione F), I *Topicorum*, et ibi respondetur ad illud satis probabiliter. Ad tertium *add.* FV || 225 tertium] quartum ACFV || 257 consequens] Vel, cum etiam infertur non procedit per modum amoris mutui; ergo per modum naturae, nego consequentiam, quia procederet posita hypothesi per modum voluntatis libere per quam unius suppositi, scilicet Patris. *add.* V : Ad aliud, quod non sequitur, dico si non procedit per modum Amoris mutui, ergo per modum naturae, quia posito hypothesi, dicerem quod per modum voluntatis liberaliter quamvis unius suppositi, scilicet Patris *add.* C || 259 ab eo] a Verbo FV || 259 nobis] Ad aliud, quod non sequitur, dico si non procedit per modum Amoris mutui, ergo per modum naturae, quia posito hypothesi, dicerem quod per modum voluntatis liberaliter quamvis per modum unius suppositi, scilicet Patris *add.* A || 289 Spiritus Sanctus *om.* CW || 293-94 Tamen isti illam auctoritatem non allegant] Tamen illam auctoritatem non allegavit ACFW || 317 activa] in Filio *add.* FV || 341-42 quia in ... diversis animabus *om.* AW || 344 hirco] asino AF; corvo V || 361 origine] per originem CW: originem A || 395 habent] haberent FV || 424 in Filio] *om.* ACFW || 429-30 Et sequitur ... et directa *om.* AW

HENRICUS DE HARCLAY, I *SENT.*, D. 11

Utrum Spiritus Sanctus procedat a Filio. Quod non, per rationes Graecorum, quas ponit Magister, 2 cap.¹: in Calcedonensi concilio dictum fuit quod² “nulli liceret aliter” probare de fide trinitatis quam in illo concilio continetur; sed ibi tantum innuitur Spiritum Sanctum procedere a Patre, ubi dicitur “et in Spiritum a Patre procedentem.”

- 5 Praeterea, /C 36rb/ symbolum, quod cantatur in ecclesia, editum in synodo Nicaena apud Graecos celebrata, habet:³ “et in Spiritum Sanctum dominum et vivificantem ex Patre procedentem cum Patre et Filio coadorandum et glorificandum.” Quod autem dicitur nunc “a Patre Filioque procedentem” dicunt esse additum a Latinis; et quia in fine illius concilii dictum est “qui aliter docuerit et praedicaverit anathema sit”, et ideo
10 Graeci arguunt nos anathematis reos.

Confirmatur ratio eorum per istud Deuteronomii 4, ubi dicitur:⁴ “non addetis ad verbum quod ego loquor vobis nec detrahetis ex eo.”

- Item, Apocalypsis, ultimo in fine:⁵ “si quis apposuerit ad haec apponet super eum Deus plagas scriptas in libro illo, et si quis diminuerit de verbis *libri* prophetiae huius
15 aufert Deus partem eius de libro vitae.”

- Praeterea, cum in Evangelio fit mentio de processione Spiritus Sancti, non dicitur procedere nisi a Patre; nec fit mentio de Filio, Ioannes 15, ubi dicitur:⁶ “Spiritus qui a Patre procedit”. Sed Dionysius dicit, 1 cap. *De divinis nominibus*,⁷ universaliter “non est audendum dicere quid, nec etiam cogitare, de supersubstantiali deitate occulta nisi
20 ea quae divinitus nobis ex sacris eloquiis sunt expressa”; sed non est expressum de Filio; ergo etc.

Praeterea, per auctoritatem Damasceni, lib. 1, cap. 11; dicit:⁸ “Ex Filio vero Spiritum non dicimus, sed Spiritum Filii nominamus.”

Praeterea, idem Damascenus magis expresse in epistola de Trisagio.⁹

- 25 Praeterea, in legenda sancti Andreae dicitur:¹⁰ “Pax vobis” etc. usque “et /A 94va/ in Spiritum Sanctum a Patre procedentem et in Filio permanentem”. Sed *quod* permanet in aliquo non procedit ab isto. Ergo Spiritus Sanctus non procedit a Filio.

¹ Petrus Lombardus, *I Sent.*, d. 11, cap. 1 (3a ed., pp. 115-16). D. 10, cap. 3 etiam legitur d. 11, cap. 1 (cf. I. Brady, “The Distinctions of Lombard’s Book of Sentences and Alexander of Hales”, *Franciscan Studies* 25 [1965], p. 108). Ideo Henricus hunc capitulum ‘cap. 2’ appellat.

² Symbolum Nicaeno-Constantinopolitanum (Denzinger, n. 86).

³ Symbolum Nicaeno-Constantinopolitanum (Denzinger, n. 86).

⁴ Dt 4,2.

⁵ Apoc. 22, 18-19.

⁶ Io 15, 26.

⁷ Cf. Dionysius Areopagita, *De divinis nominibus*, cap. 1, § 2 (PG 3, 587C; PL 122, 1113D).

⁸ Damascenus, *De fide orthodoxa* 8,18 (ed. Buytaert, p. 47, ll. 328-29).

⁹ Cf. Damascenus, *De hymno trisagio epistola* (PG 95, n. 28, 59C-62A).

¹⁰ Cf. *Acta et Martyrium S. Andreae Apostoli* (PG 2, 1218A).

OPPOSITUM in symbolo Athanasii:¹¹ “Spiritus Sanctus a Patre et Filio, non factus *nec creatus nec genitus, sed procedens.*”

- 30 Praeterea, si Spiritus Sanctus non /W 162rb/ procederet a Filio, non distingueretur ab eo; consequens est falsum, nec Graecus concederet ipsum; ergo antecedens est falsum, scilicet Spiritus Sanctus non procedit a Filio. Iuxta hoc, *quaero* utrum consequentia ista sit bona. Quod non. Probo: antecedens posset esse verum, consequente existente falso, quantum est de forma; ergo consequentia non valet.
- 35 Probatio assumpti: si Spiritus Sanctus non procederet a Filio adhuc spiratio et generatio in Patre essent productiones realiter distinctae, quia, sicut ostensum est supra d. 2 et d. 10,¹² distinctio realis istarum productionum oritur ex distinctione rationis principiorum producendi, scilicet intellectus et voluntatis. Sed si Spiritus Sanctus non procederet a Filio, in Patre distinguerentur illa principia producendi. Ergo et productiones. Et ultra
- 40 productiones realiter distinctae non terminantur nisi ad terminos realiter /H 44rb/ distinctos. Ergo stante hypothese, scilicet quod Spiritus Sanctus non procederet a Filio, adhuc distingueretur ab eo.

- Contra: Boethius, *De trinitate*:¹³ “Essentia divina continet *unitatem* et relatio multiplicat trinitatem”, ergo Spiritus Sanctus non distinguitur a Filio nisi per
- 45 relationem. Sed non nisi per relationem originis. Probatio: omnis alia relatio quam relatio originis est communis tribus, puta aequalitas et aliae relationes communes; ergo nulla istarum distinguit personam a persona.

<Quaestio prima>

- 50 Ad primam quaestionem, dicendum *quod Spiritus Sanctus* non tantum a Patre procedit, sed etiam a Filio. Hoc autem ratione demonstrativa probari non potest, quia secundum Dionysium, *De divinis nominibus*, 2 cap.:¹⁴ “Pater *quidem* est fontana Deitas, Filius autem et Spiritus Sanctus Deigenae deitatis, si *ita* oportet dicere, pullulationes divinae naturae, et sicut flores et supersubstantialia lumina a sacris eloquiis accepimus;
- 55 quomodo autem hoc sunt, neque dicere neque cogitare est possibile”. Verba sunt Dionysii.

Tamen, supposito secundum fidem quod in divinis sit productio personarum unius ab alia, /C 36va/ potest ostendi probabiliter quod Spiritus Sanctus procedit a Filio. Primo sic:¹⁵ omne suppositum habens principium productivum perfectum et sufficiens

¹¹ Ps.-Athanasius, Symbolum “Quicumque” (Denzinger, n. 39).

¹² Cf. Henricus de Harclay, I *Sent.*, d. 2, q. 5 (C ff. 20rb-21rb; H ff. 23vb-25ra): “Utrum in divinis sint tres personae realiter distinctae”; Henricus de Harclay, I *Sent.*, d. 10 (C ff. 35ra-36ra; H: 42vb-43rb): “Utrum voluntas sit principium producendi Spiritum Sanctum”.

¹³ Boethius, *De trinitate*, cap. 6 (Boethius, *The Theological Tractates*, H.F. Stewart & E.K. Rand eds., London, 1918 [Loeb Classical Library 74], p. 28, ll. 7-9; PL 64, 1255A).

¹⁴ Cf. Dionysius Areopagita, *De divinis nominibus*, cap. 2 § 7 (PG 3, 646; PL 122, 1123); citatur verbatim a Thoma de Aquino, I *Sent.*, d. 11, q. 1, a. 1.

¹⁵ Cf. Ioannes Duns Scotus, I *Sent.*, d. 11, q. 1 (Opera Omnia, v. 5, p. 4, nn. 11-12, ll. 5-17).

60 respectu productionis, et hoc aliquo ordine prius quam productio ponatur in esse, illud suppositum potest producere illo principio; sed Filius in divinis habet principium productivum Spiritus Sancti perfectum et ordine *prius* quam ipsa productio ponatur in esse; ergo etc. Nota: residuum rationis in Ioannis *Collationibus** 43 et 42.¹⁶ Sed hoc magis tenendum est propter auctoritatem ecclesiae sicut supra allegatum est in Symbolo
65 Athanasii, de qua auctoritate dicit Augustinus in epistola Fundamenti:¹⁷ “Evangelio non crederem nisi *me* ecclesiae catholicae auctoritas commoveret”; ergo ecclesiae catholicae credendum.

Ad argumentum primum respondet Magister, 3 cap. huius distinctionis,¹⁸ et patet ibi. Respondeo ad primum, secundum, et tertium.

70 Ad illud Dionysii, dico quod a sacris eloquiis est nobis sufficienter expressum quod procedat a Filio, sicut patet per auctoritates quas *ponit* Magister, 1 cap.¹⁹ Sed quaeres quare non est expressum in symbolo et conciliis solemnibus Ephesiano et Calcedonensi. Respondeo quod non fuit necesse exprimi, quia ecclesia de hoc illo tempore *non* hesitabat; postea pullulaverunt errores et haereses, quorum occasione magis declarata
75 est fides.

Ad auctoritatem Damasceni respondet Doctor *Thomas*, prima parte /W 162va/ 36, 2,²⁰ quod ista opinio fuit a Nestorianis introducta et istos secutus est, ut dicit, Theodoretus et Damascenus, et ideo neganda est. Sed hoc non dico, non enim *imponam* Damasceno quod fuerit secutor Nestorii, quia non legitur de aliquo quod tantum fuerit
80 detestatus Nestorium et eius opinionem sicut ipse, ut patet III lib., cap. 12,²¹ in tantum quod, declinans ab opinione eius, videtur incidere in errorem contrarium opinioni Nestorii, sicut declinans a Sylla incidit in Charybdim, ut patet ibidem.

Item, quia liber eius auctoritate Papae Eugenii²² fuit translatus a Graeco in Latinum, sicut habetur infra d. 19, 3 cap.,²³ quod non fuisset factum si Damascenus in aliquo
85 fuisset secutor Nestorii.

Et ideo dicendum, sicut dicit Magister in littera,²⁴ quod Graeci a nobis tantum discrepant in verbis non in sententia, sicut /H 44va/ probat inducendo auctoritates doctorum Graecorum.

Idem etiam dicit Lincolniensis super epistola Damasceni de Trisagio, quod Graeci a
90 Latinis non discrepant nisi in verbis. Unde dicit:²⁵ numquid dicendum *est* quod illi

16 Non inveni, sed cf. Ioannes Duns Scotus, *I Sent.*, d. 11, q. 1 (Opera Omnia, v. 5, p. 4-5, nn. 11-13).

17 Augustinus, *Contra epistolam Fundamenti*, cap. 5 (*Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum XXV* [Sect. VI, pars 1], p. 197, ll. 22-23; PL 42, 176).

18 Petrus Lombardus, *I Sent.*, d. 11, cap. 2 (3a ed., pp. 116-17).

19 Petrus Lombardus, *I Sent.*, d. 11, cap. 1 (3a ed., pp. 114-16).

20 Cf. Thomas de Aquino, *S. theol.*, q. 36, art. 2, ad 3.

21 Cf. e.g. Damascenus, *De fide orthodoxa*, cap. 56 (ed. Buytaert, pp. 210-11).

22 I.e. Papa Eugenius III.

23 Petrus Lombardus, *I Sent.*, d. 19, cap. 9 (3a ed., p. 167).

24 Petrus Lombardus, *I Sent.*, d. 11, cap. 2 (3a ed., pp. 116-17).

sancti Theophilus, Cyrillus, Gregorius theologus, et Ioannes Damascenus, /A 94vb/ qui *fuit martyr*, quod sint haeretici? Constat quod non. Ideo dicit quod intelligunt quod <Spiritus Sanctus> principaliter procedit a Patre, ideo *dicitur* ex ipso procedere, sed sub auctore procedit a Filio, ideo dicitur non procedere ex ipso sed esse eius.

- 95 Ad illud de sancto Andrea, dicendum quod pro eo quod dicitur “in Filio manere” non *dicitur* per hoc ab eo non procedere, nam Filius in Patre manet et Pater in eo, Ioannes 14:26 “Ego in Patre et Pater in me est”, et tamen Filius a Patre procedit. Vel potest dici quod intelligitur de Filio secundum humanam naturam, quia in ipso ut sic quiescit Spiritus Sanctus, unde Ioannes 1:27 “Super quem videris Spiritum descendentem et manentem hic est qui baptizat.”
- 100

<Quaestio secunda>

<Opinio Thomae>

- Ad secundam quaestionem est una opinio quod consequentia est bona. Cuius prima ratio *Contra gentiles*, libro IV, cap. 24:28 quatuor sunt genera oppositionum in praedicamentis, et omnis distinctio per aliquam istarum oppositionum oportet esse. Sed personae divinae non distinguuntur contradictorie (quia tunc alterum esset non-ens), nec contrarie (quia illa est diversitas secundum formam²⁹; sed eadem est forma Filii et Patris secundum illud Philip. 2:30 “qui cum in forma Dei esset”), nec sicut habitus et
- 110 privatio (quia tunc unum illorum esset imperfectum). Ergo restat quod tantum relative opponantur. Sed inter divinas personas non /C 36vb/ potest esse oppositio relativa nisi originis. Probatio: omnis relatio vel fundatur super quantitatem, et tunc est aequalitas, si super unitatem quantitatis fundetur, et talis relatio non distinguit sed praesupponit distincta; vel si relatio aequalitatis fundetur super diversitatem quantitatis, tunc esset
- 115 relatio maioritatis et minoritatis, et talis non est in divinis, quia tunc non essent aequales; vel si relatio non fundetur super quantitatem, fundabitur super actionem et passionem, et talis est relatio originis. Ergo si Spiritus Sanctus distinguatur a Filio per relationem, sicut oportet, oportet quod hoc sit per relationem originis qua unus ab alio procedit.

- 120 Secunda ratio ibidem: filiatio et spiratio passio non sunt magis oppositae relationes quam relationes activae correspondentes istis, puta spiratio actio et paternitas. Sed illae differentiae activae /W 162vb/ non constituunt *duas* personas, sed compatiuntur se in una persona Patris. Ergo nec aliae differentiae constituent duas personas. Ergo si Spiritus Sanctus non procederet a Filio, non haberet unde distingueretur ab illo.

25 Cf. Robertus Grossatesta, *Notula super epistolam Ioannis Damasceni 'De trisagion'* (cod. Oxon. coll. Magdal. 192, f. 215rb); cf. Ioannes Duns Scotus, *Opera Omnia*, v. 5, p. 2.

26 Io 14, 11.

27 Io 1, 33.

28 Omnia quinque argumenta ibi sunt ex Thoma de Aquino, *SCG*, IV, cap. 24.

29 Cf. Aristoteles, *IX Meta.*, ix, 5, 1058b.

30 Phil 2,6.

125 Praeterea, tertio: quae distinguuntur in aliquo communi, distinguuntur per
 differentias per se pertinentes ad illud commune, et non per accidens, sicut homo et
 equus conveniunt in animali, ideo distinguuntur non per album et nigrum, quae accidunt
 animali, sed per rationale et irrationale, quae per se et essentialiter conveniunt animali.
 Sed Spiritus Sanctus et Filius conveniunt in hoc communi quod est esse ab alio
 130 originaliter, quia uterque procedit a Patre, ut Graecus concederet. Ergo distinguuntur in
 alio communi per istas differentias quae pertinent ad illud commune essentialiter, puta
 per relationes originis, quia aliae relationes non pertinent ad illud commune nisi per
 accidens.

Quarto ad idem: non potest dici quod Spiritus Sanctus distinguitur a Filio propter
 135 distinctionem productionum a Patre procedentium, id est generationis et spirationis,
 quia stante hypothesi, istae productiones non distinguerentur. Probatio: quia non posset
 distingui ex parte termini, quia unus est terminus formalis utriusque productionis, quia
 essentia divina; ergo ipsa distinctio necessario erit a parte /H 44vb/ producentium. Sed
 si spiratio non esset a Filio, ab eodem esset generatio et spiratio, quia a solo Patre. Ergo
 140 non distinguerentur.

Praeterea, quinto: sicut est in imagine creata, ita proportionaliter est in imagine
 increata; sed in creata ita est quod *verbum* producit amorem, quia nihil amare possumus
 nisi verbo intellectus illud praeconciplamus. Et confirmatur hoc a quibusdam,³¹ quia in
 omnibus actionibus essentialiter ordinatis, terminus ad quem prioris est principium
 145 productivum posterioris. Sed actus voluntatis sequitur actum intellectus ordine
 essentiali. Ergo productum per actum intellectus *erit* necessario productivum actus
 voluntatis in ratione principii quo.

<Opinio Godefridi>

Alius doctor, Godefridus, VII Quolibet, q. 4,³² idem vult, et rationes quasdam iam
 150 tactas adducit, et quasdam alias quasi duas.

Prima est ex auctoritate Anselmi, *De processione Spiritus Sancti*, qui dicit,
 secundum quod ipse allegat,³³ Spiritus Sanctus non distingueretur a Filio nisi respectu
 eius esset Deus de Deo; sed hoc non esset nisi procederet ab eo.

Alia ratio eiusdem ibidem:³⁴ distinctio secundum disparationem non sufficeret ad
 155 distinguendum Filium a Spiritu Sancto, puta spirari et generari passive. Probatio: nam
 pro eo illa distinguuntur realiter, quia unum potest esse sub opposito alterius, sicut
 spirare pro eo distinguitur realiter a generare, quia potest esse sub opposito generare,
 quia cum generari in Filio. Ergo eodem modo, si spirari in Spiritu Sancto et generari in
 Filio distinguuntur realiter, oportet quod generari /A 95ra/ sit cum opposito eius, quod
 160 est spirari; sed eius oppositum est spirare; ergo spirare erit necessario in Filio.

³¹ Non inveni.

³² Godefridus de Fontibus, *Quodl.* VII, q. 4 (Les Philosophes Belges, vol. 3, pp. 287-99).

³³ Godefridus de Fontibus, *Quodl.* VII, q. 4 (Les Philosophes Belges, vol. 3, p. 290).

³⁴ Godefridus de Fontibus, *Quodl.* VII, q. 4 (Les Philosophes Belges, vol. 3, p. 291).

<Contra opinionem Godefridi>

Istam opinionem non teneo. Arguo /C 37ra/ contra eam simul et respondeo ad eius rationes, et primo ad ultimum argumentum, et sic ascendendo. Primo sic: quaecumque illae relationes impossibiles in eodem supposito constitutivae personarum
 165 sufficienter distinguunt supposita omni alio circumscripto. Illa est manifesta, si enim sunt impossibilia in eodem supposito, et illa sunt in suppositis, sequitur necessario eo ipso quod ipsa supposita non sunt unum suppositum. Sed generari passive et *spirari* sunt /W 163ra/ impossibilia in eodem supposito, omni alio circumscripto praeterquam formales rationes illarum relationum. Probatio illius: accipio 'generari
 170 passive'; significat formaliter suppositum cui convenit produci in esse complete productione quae est generatio, quae quidem productio ex formali ratione sua habet quod assimilet productum producenti; '*spirari*' significat formaliter suppositum cuius est procedere non ut simile, aliter enim Spiritus Sanctus esset Imago sicut Filius. Sed illa sunt impossibilia in eodem supposito: procedere ut simile et procedere ut non
 175 simile. Ergo generari et spirari formaliter sunt impossibilia in eodem <supposito>.

Ultra, spirare active non est de formali ratione eius quod est generari, etsi sint necessario coniuncta. Probatio: tunc enim Filius formaliter constitueretur in esse *personali* per spirationem activam sicut per filiationem, quod falsum est. Ergo, circumscripto quod spiratum non sit a genito, adhuc manent genitum et spiratum
 180 impossibilia pro eodem supposito.

Et per hoc ad illud ultimum argumentum dico quod pro eo generare et spirare differunt quia unum est in supposito cui impossibile est generare active, puta in Filio; verum est autem nunc quod ideo generare est impossibile Filio, quia habet oppositionem originis ad generare, tamen posset esse alia impossibilitas quam
 185 oppositio originis. Probatio: duae proprietates *individuales* sunt impossibiles in aliquo uno supposito. Probatio: quia sunt ultima distinctiva, et ista impossibilitas non est ratione oppositionis originis, sed propter formales repugnantes istarum. /H 45ra/ Ita dico, etsi spiratum non procederet a genito, dum tamen posset esse alia impossibilitas inter genitum et spiratum, sicut potest (et ostensum est), ergo adhuc
 190 distinguantur ad invicem.

Exemplum ibi ponit Doctor,³⁵ sed pono aliud. Ecce: brutum per principium naturale quod producit sibi simile in specie, puta vulpes † vel taxus † quia forte aranea producit sibi simile per propagationem, et illud animal producit sibi non simile per industriam naturalem, scilicet foveam. Et uterque effectus est a principio naturali intrinseco, et
 195 tamen neuter effectus est ab alio. Et illi effectus sunt impossibiles, quia idem

³⁵ Godefridus de Fontibus, *Quodl.* VII, q. 4 (Les Philosophes Belges, v. 3, p. 292): "Nam Deus secundum diversas ideas sola ratione differentes producit ea quae realiter ab invicem different, quia etiam important naturas secundum se differentes; artifex etiam, in quo simul sunt ars et natura, per artem producit suam imaginem vel aliquod artificiatum et per potentiam naturalem suum filium naturalem, quae tamen realiter et subiecto different eo quod absolute et essentialiter differentiam realem important inter se. Sed ubi in productis non potest esse differentia realis secundum aliquid absolutum, non potest hoc contingere."

effectus non potest produci ab industria naturali, quae assimilatur arti, et a natura. Dicis³⁶ quod hoc esse propter diversitatem substantiae, nam non est eadem substantia quae est producta ab arte et a natura. Sed illud ut videtur non est nisi fuga, quia verum est quod nullum agens creatum potest producere aliquid in identitate numerali naturae; 200 producens autem increatum potest quidem producere idem in identitate naturae, sed non suppositi. Sed esto, per impossibile, quod eadem substantia esset in tela araneae et in aranea producta, adhuc essent distincta *supposita*, sicut in divinis. Probatio: illa productio quae ex vi productionis *est assimilativa producti ad producentem, et illa productio quae ex vi productionis* non est assimilativa, sunt productiones in se 205 formaliter et realiter distinctae, et per consequens impossibile est quod terminentur ad idem productum, impossibilitate accepta a formali ratione istarum. Sed productio per artem et per naturam sunt huiusmodi, etiam si terminarentur ad eandem naturam. Ergo non essent idem suppositum.

Praeterea, contra illud secundo sequitur: Spiritus Sanctus procedit ut datus, et Filius ut natus; ergo Filius non est Spiritus Sanctus. /W 163rb/ Tunc arguo: quicquid stat cum antecedente, stat cum consequente; sed ista stant simul de forma: Filius exit quo modo natus et Spiritus Sanctus quo modo datus, et Spiritus Sanctus non procedit a Filio. Probatio illius: si per impossibile solus Pater *spiraret*, Spiritus Sanctus exiret quo modo datus; ergo ista stabunt /C 37rb/ simul: ‘Spiritus Sanctus non procedit a Filio’ et 215 ‘Spiritus Sanctus non est Filius’; sed cum quo stat unum oppositorum, ad illud non sequitur reliquum; ergo, etc. Restat probare primam consequentiam, quam probo per auctoritatem Augustini, V *De trinitate*, 12 cap.,³⁷ et per Anselmum, *De processione Spiritus Sancti*, 2 cap.;³⁸ et notae sunt auctoritates.

Unus doctor respondet ad auctoritatem Anselmi, *parte prima*, q. 36, secundo 220 <articulo>, ad ultimum,³⁹ quod verum est: origo unius distinguitur ab origine alterius, tamen non distinguerentur origines nisi una productio esset a Patre et alia a Patre et Filio. Sed *istud, ut videtur*, nunc est improbatum, quia tales productiones formaliter distinguerentur, etiam si essent ab uno, ut ostensum est in exemplo.

Praeterea: spirare non significat formaliter actum egredientem a duobus suppositis. 225 Probatio: nam spirare non significat /A 95rb/ *formaliter* nisi actum suppositi habentis vim spirativam praesente obiecto diligibili; sed hoc totum habet Pater a se in primo signo originis, scilicet vim spirativam et obiectum diligibile sibi praesens; ergo a se habet actum spirandi. Ergo si per impossibile spiratio non esset a Filio, posset intelligi

³⁶ Godefridus de Fontibus, *Quodl.* VII, q. 4 (Les Philosophes Belges, v. 3, p. 292); cf. supra n. 35.

³⁷ Augustinus, *De trinitate* V, 14, 15 (CCSL 50, p. 222, ll. 9-10): “Exit enim non quomodo natus sed quomodo datus.”

³⁸ E.g. Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 185, ll. 3-5): “Habent utique a Patre esse Filius et Spiritus Sanctus, sed diverso modo, quia alter nascendo, alter procedendo”; ibid. (ed. Schmitt, v. 2, p. 180, ll. 15-17): “Nec Spiritus Sanctus est Filius, quia Filius nascendo habet esse de Patre, Spiritus Sanctus vero non nascendo sed procedendo.”

³⁹ Thomas de Aquino, *S. theol.* I, q. 36 a. 2, ad 7.

esse a Patre; ergo spiratio formaliter non significat actum egredientem a duobus
 230 suppositis. /H 45rb/ Sed spiratio in quantum spiratio est formaliter productio distincta a
 generatione; ergo earum distinctio non est per hoc quod una est a Patre tantum, et alia
 ab utroque.

Ad auctoritatem Anselmi quam pro se adducit, dico quod magis est expressa
 auctoritas eiusdem in oppositum: una supra allegata secundo capitulo, alia primo
 235 *capitulo*, ubi dicitur sic:⁴⁰ “Nam cum Filius existit de Deo nascendo, Spiritus Sanctus
 procedendo, ipsa diversitate nativitatis et processionis referuntur ad invicem ut diversi
 et alii ab invicem.”

Item, in eodem cap., in fine, dicit multum expresse sic:⁴¹ “Nec ille de quo est aliquis
 potest esse ille qui de se est, nec qui de quo est valet esse ille de quo est, sicut iam
 240 dictum est. Idcirco nec Pater est Filius aut Spiritus Sanctus, nec Filius sive Spiritus
 Sanctus est Pater. Filius autem — ut aliam causam dicam, quoniam nondum constat
 quod Spiritus Sanctus de illo sit et procedat — et ideo non est Spiritus Sanctus nec
 Spiritus Sanctus est Filius, quia Filius nascendo habet esse de Patre, Spiritus Sanctus
 vero non nascendo sed procedendo, nec Filius potest esse suus Spiritus, nec Spiritus
 245 Sanctus valet esse ille cuius Spiritus est.” Ecce ergo manifeste dicit quod alia est causa
 distinctionis Spiritus Sancti a Filio quam origo unius ab alio.

Praeterea, alia adhuc causa distinctionis tangitur in his verbis, quia Graeci, etsi non
 concederent Spiritum Sanctum de Filio procedere, tamen bene concederent Spiritum
 Sanctum esse Filii propter auctoritatem Apostoli, Ad Romanos 8.⁴² Et ita dicit
 250 Damascenus, lib. I, cap. 11:⁴³ “Ex Filio vero Spiritum non dicimus, sed Spiritum Filii
 nominamus: ‘si quis enim Christi Spiritum non habet’ ait *divinus* Apostolus.”

Et Anselmus hoc dicit de Graecis, eodem cap., modo in verbis praemissis, sicut
 patet. Arguit Anselmus sic:⁴⁴ “Nec Filius valet esse suus Spiritus, nec Spiritus Sanctus
 valet esse ille cuius Spiritus est”; sed Spiritus Sanctus est Filii, sicut /W 163va/ et
 255 Graeci concedunt; ergo eo ipso non est Filius. Ergo secundum Anselmum, si Graecus
 poneret illam ‘Spiritus Sanctus non *procedit* a Filio’, et postea proponeretur sibi ‘ergo
 non distinguitur ab isto’, non oportet eum hoc concedere, quia consequens potest habere
 aliam causam veritatis, puta quia Spiritus Sanctus est Filii.

<Responsiones ad argumenta pro opinione Thomae>

260 Ad primum argumentum alterius doctoris, concedo quod distinguuntur per relationes,
 tamen non per relationes oppositas secundum origines, sed secundum relationes
 disparatas, impossibiles tamen in uno supposito. Cum dicitur illa relatio non
 fundatur super quantitatem, volo, sed super actionem et passionem, non quae sint inter

⁴⁰ Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 179, ll. 15-17).

⁴¹ Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 180, ll. 10-18).

⁴² Rom. 8, 9.

⁴³ Ioannes Damascenus, *De fide orthodoxa* 8 (ed. Buytaert, p. 47, ll. 328-30).

⁴⁴ Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 180, ll. 17-18).

Filium et Spiritum Sanctum, sed inter utrumque istorum et tertium, scilicet Patrem. Et
265 tamen istae relationes non possunt convenire uni supposito.

Ad secundum, nego assumptum, quia relationes passivae, puta generari et spirari,
magis sunt impossibiles quam eadem activae illis correspondentes, quia
manifestum est quod idem producens potest producere pluribus productionibus
270 secundum numerum, ut unus Pater multos Filios; et tamen idem numero non potest
produci pluribus productionibus secundum numerum. Unde unus Filius non potest
generari pluribus generationibus secundum numerum.

Praeterea, idem producens potest producere pluribus productionibus distincta
secundum speciem; patet in exemplo proposito de /C 37va/ vulpe vel aranea. Tamen
idem non potest produci pluribus productionibus; et ratio huius est quia, si produceretur
275 in unica productione, iam alia, non produceretur vel non produceretur a prima complete,
quorum utrumque est falsum.

Ad tertium argumentum, quando accipitur “quae distinguuntur in aliquo communi,
distinguuntur per illa quae pertinent per se ad illud commune”, illud esset negandum
secundum ipsum, quia Sortes *non* distinguitur a Platone in hoc communi quod est
280 homo, cum illa distinctiva non pertinent essentialiter ad naturam hominis, quia illa sunt
accidentia, puta /H 45va/ quantitates. Cum *conceditur*, dico quod natus et spiratus
conveniunt in hoc communi, quod est esse ab alio, et distinguuntur per alia quae
pertinent essentialiter ad esse ab alio, quia per diversos modos essendi ab alio, puta quia
unus nascendo, alter procedendo; nec oportet quod unus procedat ab alio.

285 Ad quartum, dico quod distinctio istarum productionum non est a termino
productionum, nec oportet quod sit a producente, nam manifestum est quod illud
producens potest producere diversis productionibus. Plus dico quod idem movens
potest movere et idem mobile moveri pluribus motibus secundum speciem ad eundem
terminum — non dico simul. Ergo haec non est distinctio a termino mutationum, quia
290 idem est; nec a mobili in se, quia idem /A 95va/; nec a movente, quia idem; nec a
termino a quo, quia idem. Ergo etc. Probatio assumpti: idem mobile potest moveri ab
eodem puncto in idem punctum et per arcum et per chordam, et illi motus erunt alterius
speciei; patet I *De caelo et mundo*.⁴⁵ Dico tamen quod in proposito distinctio formalis
illarum productionum est ex se ipsis, sed earum distinctio originalis est ex principiis
295 quo producendi, quae sunt memoria et voluntas.

Sed contra: illa non distinguuntur in Deo nisi secundum rationem, et productiones
realiter distinguuntur. Dico sicut dicitur communiter, nec impugnatur /W 163vb/ quod
sciam quod non exigitur tanta distinctio in principiis productionis quo quanta est in
productionibus et productis, quia omnis multitudo et procedit et oritur ab unitate.
300 Exemplum huius apparet manifeste in exemplo adducto superius, quia naturalis
instinctus vel industria existens in estimativa bruti et sua vis generativa naturalis non

⁴⁵ Aristoteles, *De caelo* I, 2-3 passim (269a1-271a1).

tantum distinguuntur sicut operatio eius, quae est generatio sibi similis et constructio telae vel nidi.

Aliud etiam exemplum ostensum est supra, d. 3,⁴⁶ quod substantia est immediatum principium suae actionis, puta generationis; sicut sol per substantiam suam immediate generat muscam *vel ranam*, et tamen illa specie distinguuntur.

Ad ultimum, dico quod in nobis verbum praecedit amorem, non tamquam causa effectum, sed sicut effectus effectum. Nam agens aliquod, ita se potest habere ad duos effectus quod non potest producere unum suum nisi prius producto alio, et tamen unus effectus non est causa alterius, sed iste ordo effectuum est ex natura causae in se quae non potest in unum nisi producto alio. Et hoc modo dico quod notitia praecedit amorem. Unde illud argumentum est valde forte ad oppositum, quia enim notitia non causat amorem, sed tantum ostendit rem amabilem, qua ostensa, voluntas vel obiectum causat amorem, ideo productio Verbi in divinis non videtur esse quasi causa spirationis amoris. Exemplum illius: totum medium immediate illuminatur a sole, tamen necessario sol prius illuminat unam partem medii, scilicet propinquiorem, quam aliam — et hoc vel prius natura vel magis tempore, ut credo — et tamen una pars non causat illuminationem alterius partis, sed quaelibet immediate causatur a sole. Aliud exemplum: si vas vitreum rotundum plenum aqua apponatur /C 37vb/ soli ex parte adversa a sole congregantur radii ad unum punctum, et hoc fit per duplicem fractionem, quarum prima *fit per* introitum radii in vas, et secunda fractio est cum idem radius egreditur vas et ingreditur medium subtilius, quia aërem, ut sciunt perspectivi. /H 45vb/ Et illa secunda fractio nullo modo posset fieri a sole nisi facta prima; et *tamen* prima *fractio* non causat secundam, sed utraque fit immediate a sole.

Hoc etiam magis apparet in successivis, nam impossibile est movens causare hanc partem motus, puta mediam, nisi prius causando priorem, et tamen *pars* prior non est *causa posterioris*, quia *pars prior non est*, existente *parte* posteriori; sed virtus moventis continuata in mobili uno et eodem permanente causat immediate totum motum, tamen ordine quodam a parte effectus creati.

Ad confirmationem illius argumenti, cum dicitur quod in omnibus productionibus et mutationibus essentialiter ordinatis terminus ad quem prioris est principium quo producendi posterioris*, dico quod est falsum, quia habet plures singulares falsas quam veras. Una instantia est de motu solis ad punctum orientis et illuminatione medii sequente. Secunda de motu solis in circulo obliquo et generatione sequente.

<Uterior opinio Henrici>

Sed videtur mihi quod consequentia potest probari sic: si secunda persona non spirat, non *erit* Filius; sed si non est Filius, sequitur quod Filius /W 164ra/ non distinguitur a Spiritu Sancto. Quaelibet consequentia est formalis in divinis, et antecedens est verum propter consequens. Probatio primae consequentiae: eo ipso quod est Filius in divinis

⁴⁶ Henricus de Harclay, I *Sent.*, d. 3, q. 2 (C ff. 22va-25ra; H ff. 26ra-28vb): “Utrum potentiae animae sint idem realiter cum essentia animae. Probo quod sic: anima est principium immediatum suae operationis”.

340 habet naturam divinam perfecte sibi communicatam. Sed natura divina est sufficiens vis
 qua spiratur, si sit in supposito aliquo ordine prius quam actus ponatur in esse. Ergo
 Filius ex vi productionis habet naturam qua tamquam principio quo potest spirare, quia
 productio Verbi aliquo ordine praecedat actum spirandi. Ergo Filius eo quod Filius
 potest spirare. Sed eo ipso quod potest spirare, spirat, quia “in perpetuis et necessariis
 345 non differt esse a posse”.⁴⁷ Ergo ex opposito, si non spirat, non est Filius; sed si non est
 Filius, ergo non distinguitur a Spiritu Sancto.

Dicendum quod ista consequentia non est formalis: ‘Filius est Filius, ergo potest
 spirare’; concedo etiam quod posse spirare sibi communicatur a Patre, per accidens
 tamen respectu filiationis; et ideo sola filiatio distingueret <Filius> a Spiritu Sancto.

350 Et illud argumentum convenit fortiter Graeco: quod Spiritus Sanctus procedat a
 Filio, si vult concedere quod Filius procedat a Patre aliquo ordine prius quam Spiritum
 Sanctum, et hoc oportet quia /A 95vb/ Verbum praecedat Amorem. Et ideo, ut videtur,
 est argumentum demonstrativum contra Graecum. Tunc secundum viam istam posset
 responderi ad argumenta in oppositum, quia Filius Dei, etsi non in quantum Filius,
 355 tamen in quantum Filius Dei, necessario includit posse spirare, et per consequens
 spirare. Sed auctoritates Anselmi et Augustini videntur esse ad oppositum,⁴⁸ et ideo
 glossari possunt.

Ad argumentum principale pro alia parte, dico quod Boethius non dicit hoc. Et de
 hoc est quaestio utrum distinctio Filii a Spiritu Sancto posset habere aliquam aliam
 360 causam veritatis quam processus unius ex alio.

Apparatus criticus

1 Utrum] Circa istam undecimam distinctionem quaero utrum AW || 2 dictum] decretum AW || 3
 innuitur] invenitur AW || 4 Spiritum] Sanctum *add.* AW || 5 symbolum] illud symbolum AW || 5
 ecclesia] missa AW || 9 dictum] subiunctum AW || 11 ubi dicitur *om.* AW || 14 libri] *om.* CH || 19
 nisi] praeter AW || 22 dicit] qui dicit AW || 24 Praeterea] Item AW || 25 etc. usque] et universis
 qui credunt in unum Deum Patrem et unum Filium eius unicum dominum nostrum Iesum
 Christum AW || 26 quod *om.* CH || 28 Oppositum] arguitur quia dicitur *add.* AW || 29 nec creatus
om. CH || 31 est¹ *om.* AW || 32 scilicet] si AW || 32 Sanctus *om.* AW || 32 procedit a Filio]
 procederet, etc AW || 32 quaero *om.* CH || 34 forma] se AW || 36-37 ostensum est ... 10]
 ostendetur infra A || 38 scilicet] puta AW || 41 procederet] procedat AW || 43 Contra: Boethius]
 Oppositum dicit Boethius libro AW || 43 unitatem] voluntatem CH || 45 Sed non nisi per
 relationem originis *om.* MW || 47 distinguit personam] distinguitur persona AW || 50 quod
 Spiritus Sanctus *om.* CH || 51 potest] ut puta *add.* AW || 52 quidem *om.* CH || 53 ita] qua CH || 57
 supposito secundum fidem] supponendo AW || 59 Primo] hoc AW || 62 prius] prior CH || 63 ergo
 etc. Nota ...42] Sed Pater producendo Filium communicat ei essentiam et voluntatem fecundam ut
 unam vim spirativam perfectam; ergo Filius simul cum Patre necessario spirat AW || 64 ecclesiae
om. AW || 66 crederem] credem AW || 66 me *om.* CH || 66-67 ergo ecclesiae catholicae
 credendum *om.* AW || 68 primum] in oppositum *add.* AW || 68 3] in 2 AW || 71 procedat]

⁴⁷ Cf. Aristoteles, *Physicorum* III, 4 (203b30).

⁴⁸ Cf. supra ll. 217-18.

procedit AW || 71 sicut] Spiritus Sanctus AW || 71 ponit *om.* CH || 72 symbolo] symbolis AW || 72 solemnibus] puta *add.* AW || 73 necesse] hoc *add.* AW || 73 non² *om.* CH || 74 magis *om.* AW || 76 Thomas *om.* CH || 77 ut dicit *om.* ACW || 78 et ideo neganda est] ideo negandus AW || 78 enim *om.* AW || 78 imponam] audeo imponere C : ostendo* imponere H || 79 fuerit] ipse fuit AW || 79-80 quia non ... detestatus Nestorium *om.* C || 79-80 quia non ... sicut ipse] et ipsamet detestatur AW || 80 ut] sicut AW || 80 lib.] Sent. suarum *add.* AW || 83 eius] Ioannis AW || 83 Papae] summi Pontificis AW || 83 a] de AW || 84 3 cap.] 14 cap. AW || 84 fuisset factum] fecisset AW || 87 auctoritates] sanctorum *add.* AW || 90 est *om.* CH || 92 fuit martyr] firmantur H : ? C || 93 dicitur] debet CH || 93 ipso] Patre CH || 95 illud] ultimum AW || 95 manere] permanere AW || 96 dicitur] debet CH || 96 per] propter AW || 96 ab eo] a Filio AW || 98 quod intelligitur ... ut sic *om.* A || 99 videris] vidisti AW || 106 oppositionum *om.* AW || 109 esset] etc. *add.* AW || 118 oportet¹] ut iam patet *add.* AW || 120 ibidem *om.* AW || 122 differentiae] duae AW || 122 duas *om.* CH || 123 differentiae] duae AW || 128 conveniunt animali] pertinent ad genus animalis AW || 129-31 quod est esse ... alio communi *om.* C || 131 essentialiter *om.* AW || 135 id est] scilicet AW || 137 formalis] respectu *add.* AW || 141-42 ita proportionaliter ... creata *om.* A || 142 verbum] nullum CH || 143 intellectus] mentis AW || 143 Et confirmatur hoc] Et istud confirmatur AW || 146 erit] esset C : sit H || 150 et quasdam alias quasi duas *om.* C || 151 qui] ubi AW || 153 procederet] produceret AW || 154 eiusdem] eius AW || 156-57 alterius, sicut ... opposito *om.* C || 157 quia potest esse sub opposito generare *om.* A || 162 Istam] Sed istam AW || 162 teneo] ad presens *add.* AW || 162-63 ad eius rationes] rationibus positionis AW || 163 ad] istud *add.* AW || 163 ascendendo] ostendendo AW || 164 illae] dua AW || 167 spirari] spirare CH || 168 impossibilia] impossibiles AW || 170-72 convenit produci ... cuius *om.* C || 172 spirari] spirare H : *om.* C || 174 et *om.* AW || 178 personali] personaliter CH || 180 supposito.] Ergo, etc. *add.* AW || 183 autem *om.* AW || 184 impossibilitas] ratio impossibilitatis AW || 185 individuales] indivisibiles CH || 187 istarum *om.* AW || 188 dico] ego *add.* AW || 188 alia] aliqua AW || 189 potest (et] *om.* AW || 189 ergo *om.* AW || 191 ibi] istius AW || 191 sed] ego *add.* AW || 191 aliud] quoddam exemplum AW || 192 quod *om.* ACW || 192 aranea] lac. (*desunt 5 litterae*) H : non *add.* CHW || 193 non *om.* AW || 194 scilicet] puta AW || 196 produci] ut *add.* AW || 196 a *om.* AW || 197 substantiae] essentiae AW || 198 ut videtur *om.* AW || 199 naturae *om.* AW || 201 in² *om.* AW || 202 supposita] supposito CH || 203-204 est assimilativa ... vi productionis *om.* CH || 206 productum] ex hac *add.* AW || 206 a] ex AW || 209 Praeterea] arguo secundo sic *add.* AW || 209 et *om.* AW || 209 Filius] procedit *add.* AW || 211 antecedente, stat cum] *om.* A || 212 et¹] *om.* AW || 212 et²] etsi AW || 213 spiraret] spiravisset* CH || 214 reliquum ... per *om.* A || 217 cap. *om.* AW || 218 2 cap.] cap. 4 AW || 217-19 Augustini, V ... auctoritatem *om.* C || 219 parte prima, q.] prima C : *om.* H || 219-20 36 secundo ... ultimum *om.* A || 222 istud ut videtur] hoc non valet CH || 223 essent] non esset nisi AW || 223 in *om.* AW || 225 formaliter *om.* CH || 231 earum] eorum AW || 233 dico] ego dico AW || 234 eiusdem in] eius ad AW || 235 capitulo *om.* CH || 237 et alii ab invicem *om.* AW || 238 in *om.* ACW || 242 Sanctus] est *add.* AW || 242 et² *om.* AW || 243 Sanctus² *om.* AW || 246-47 Spiritus Sancti a Filio ... causa distinctionis *om.* H || 247 his] eisdem AW || 248 concederent] concedunt AW || 251 si *om.* AW || 251 ait divinus *om.* CH || 251 Apostolus] etc. *add.* AW || 252 hoc] bene hoc AW || 253 sic] sicut AW || 253 nec] ita AW || 253 Sanctus] non *add.* AW || 254 et *om.* AW || 256 procedit] procederet CH || 256 proponeretur] poneretur AW || 261 tamen non per relationes *om.* C || 262 tamen *om.* AW || 262 Cum dicitur] conceditur* AW || 263 sint] sit AW || 264 scilicet] puta AW || 268 productionibus] distinctis *add.* AW || 270-72 secundum numerum ... productionibus *om.* C || 272 Praeterea] Item et AW || 272 distincta] distinctis AW || 273 proposito] prius dicto AW || 273 vel] et de AW; et C || 276 est *om.* AW || 277 communi *om.* AW || 279 non *om.* CH || 281 quantitates] quantitas AW || 281 conceditur] concedamus CH || 282 alia] aliqua AW || 283 alio¹] et distinguuntur per alia (per alia *om.* H) quae essentialiter pertinent ad esse ab alio *add.* CH || 284 alter] et alius AW || 286 productionum] productionis AW || 286 illud] idem AW || 287 Plus] amplius || 289 est] erit AW || 289 a termino *om.* AW || 292 erunt] sunt AW || 294 earum] eorundem AW || 296 Sed] *om.* AW ||

298 distinctio] causa distinctionis AW || 299 ab] ex AW || 301 industria] naturalis *add.* AW || 302 eius *om.* AW || 304 Aliud] Item aliud AW || 304 supra d.] alias AW || 305 sicut] ergo AW || 306 vel ranam] et ... CH || 307 ultimam] illius doctoris *add.* AW || 308 sed sicut effectus effectum *om.* A || 311 alio] principio *add.* AW || 313-14 sed tantum ... amorem *om.* M || 315 immediate *om.* AW || 317 vel¹] est AW : ita H || 317 vel magis ... credo *om.* AW || 318 sed quaelibet ... a sole] et ideo oportet quod quaelibet causetur immediate a sole AW || 320 sole] se AW || 320 punctum *om.* AW || 321 fit per] in C : *om.* H || 321 idem *om.* AW || 323 facta] fractione facta AW || 323 tamen] causa CH || 324 fractio *om.* CH || 324 fit *om.* AW || 325 Hoc etiam] praeterea AW || 326 mediam] medium AHW || 326 prius *om.* AW || 326 pars *om.* CH || 327 causa posterioris ... est *om.* ACH || 327 parte *om.* CH || 329 tamen *om.* AW || 332 est falsum, quia] istud AW || 333 solis] simul in circulo oblique tertio et generatione sequente C || 334 Secunda de ... sequente *om.* A || 334 sequente] tertia de alteratione et generatione sequente *add.* H : tertia de alteratione sequente *add.* C || 336 spirat] spirat, illa AW || 337 erit] sit H : esset M || 338-39 et antecedens est verum propter consequens *om.* W || 341 in *om.* AW || 341 prius] prior AHW || 341 esse] Nota istam condicionem *add.* AW || 344 spirare¹] potest spirare (potest spirare *om.* A) secundum quod est de Patre *add.* AW || 344 sed eo ipso ... spirare²] *om.* M || 344 spirare²] secundum quod est de Patre. Sed eo ipso quod potest spirare *add.* A || 347 Dicendum] est ad istud *add.* AW || 348 concedo etiam quod posse spirare *om.* M || 348 etiam] enim AW || 348 Patre] et *add.* AW || 350 Et] cum AHW || 350 fortiter] evidenter AW || 350 procedat] procedit AW || 351 vult] ipse voluerit AW || 351 procedat a Patre] procedit AW || 353 Tunc] tamen AW || 355 in quantum *om.* AW || 356 auctoritates] auctoritas AW || 356 videntur] videtur AW || 356 ad] in AW || 358 non dicit hoc] dicit verum, quia illud est de facto: quod relatio originis multiplicat trinitatem; sed utrum multiplicaretur si una non oriretur ab alia, hoc non dicit Boethius AW || 359 aliquam *om.* AW || 360 ex] ab AW || 360 alio] Quare etc. *add.* AW

GUILLELMUS DE NOTTINGHAM, I *SENT.*, D. 11

“<H>ic dicendum est Spiritum Sanctum esse a Patre et Filio.”¹ Distinctio undecima, in qua magister docet Spiritum Sanctum procedere a Patre et Filio ponendo errorem
 5 Graecorum cum rationibus sui et responsionibus. Unde circa istam distinctionem intendo tantum duo quaerere. Primo utrum doctrina Magistri sit vera et sana, et hoc est quaerere utrum Spiritus Sanctus procedat a Patre et Filio. Secundo, dato quod non procederet a Filio, utrum distingueretur ab eo.

10

<Quaestio prima>

Circa primum videtur quod Spiritus Sanctus non procedat a Patre et Filio.

Damascenus, cap. 8, 8, dicit sic:² “Spiritum Sanctum ex Filio non dicimus, Spiritum vero Filii nominamus”, et cap. 2*, 8, dicens:³ “Deus Spiritus Sanctus virtus sanctificativa enhypostata ex Patre indistanter procedens et in Filio requiescens.”

15

Consimilis auctoritas habetur in legenda beati Andreae, ubi sic dicitur:⁴ “Pax vobis et omnibus qui credunt in unum Deum Patrem et unum Filium eius dominum nostrum Iesum Christum et in unum Spiritum Sanctum procedentem a Patre et in Filio permanentem.” Sed quod requiescit vel permanet in aliquo et procedit ab alio non procedit ab eo in quo permanet et requiescit. Igitur etc.

20

Item, nihil est tenendum tamquam articulus fidei nisi quod exprimitur in Evangelio vel aliquo loco Novi Testamenti, ibi enim exprimitur tota fides christiana. Sed in nullo loco praedicto exprimitur quod Spiritus Sanctus procedat a Filio, bene enim invenitur quod procedit a Patre, sed Filius semper ponitur in genitivo respectu Spiritus Sancti, verbi gratia: Spiritus Filii.⁵ Igitur etc.

25

Item, spiratio passio tantum convenit uni personae, igitur spiratio actio tantum uni convenit, quia relativa conmultiplicantur; vel, qua ratione una spiratio activa esset in duabus personis, eadem ratione posset una spiratio passiva esse in duabus personis. Confirmatur ista ratio, quia actio numeratur ex numeratione suppositi, ex V *Physicorum*.⁶ Si igitur duo spirant, erunt duae spirationes et duo spirata.

30

Contra: in symbolo Athanasii:⁷ “Spiritus Sanctus a Patre et Filio”, et in symbolo Apostolorum:⁸ “qui a Patre [et] Filioque procedit.”

¹ Petrus Lombardus, I *Sent.*, d. 11 (3a ed., pp. 114-17).

² Ioannes Damascenus, *De fide orthodoxa* 8,18 (ed. Buytaert, p. 47, ll. 328-29).

³ Ioannes Damascenus, *De fide orthodoxa* 13,16 (ed. Buytaert, p. 62, ll. 102-105).

⁴ Cf. *Acta et Martyrium S. Andreae Apostoli* (PG 2, 1218A).

⁵ Cf. e.g. Act. 16,7; Rom. 8,9; Gal. 4,6.

⁶ Non inveni.

⁷ Ps.-Athanasius, Symbolum “Quicumque” (Denzinger, n. 39).

⁸ Symbolum “Nicaeno-Constantinopolitanum” (Denzinger, n. 86).

<Responsio>

In ista quaestione, tenet fides catholica indubitanter quod sic. Dicunt* etiam magistri communiter quod in illo articulo discordant Graeci a Latinis. Imaginantur enim Graeci ut dicunt vel saltem videntur imaginari quod Spiritus Sanctus procedat a Patre tamquam a termino a quo productionis et recipitur in Filio tamquam in terminum ad quem, quod, si pertinaciter defendatur, tamquam hereticum ab ecclesia reprobatur. Scribitur autem Extra “De summa trinitate et fide catholica”⁹ (et est Bonifacius VIII in VI libro decretalis):¹⁰ “Fideli ac devota professione fatemur quod Spiritus Sanctus aeternaliter ex Patre et Filio non tamquam ex duobus principiis, sed tamquam ex uno principio, non duabus spirationibus, sed una spiratione. Hoc professa est hactenus, praedicavit et docuit, firmiter tenet et praedicat, et docet sacrosancta Romana ecclesia, mater omnium et magistra, hoc tenet orthodoxorum patrum et doctorum Latinorum pariter et Graecorum /49ra/ incommutabilis et vera sententia.” Quantum ad hoc quod hic dicitur quod hoc tenet sententia Graecorum doctorum, concordat Magister Sententiarum, distinctione undecima, cap. 2,¹¹ ubi dicit quod “quidam catholici doctores Graecorum professi sunt Spiritum Sanctum etiam a Filio procedere” sicut Athanasius, Didymus, Cyrillus*, Ioannes Damascenus. Et sequitur consequenter immediate in eadem decretali:¹² “Sed quia nonnulli propter irrefragabilis praemissae veritatis ignorantiam in errores varios sunt prolapsi, nos huiusmodi erroribus viam praecludere cupientes, hoc sacro approbante concilio, damnamus et reprobamus omnes qui negare praesumpserint aeternaliter Spiritum Sanctum ex Patre et Filio procedere.”

Hoc etiam a sanctis doctoribus et magistris multipliciter improbat.

Et licet forte non posset sufficienter demonstrari nisi praesupposita fide, bene tamen potest demonstrari aliquibus praesuppositis, tam Graecis quam nobis communibus, dicente Anselmo in principio *De processione Spiritus Sancti*:¹³ “spero per auxilium eiusdem Spiritus Sancti, quod, si malent”, scilicet Graeci, “solidae veritati acquiescere quam <pro> inani victoria contendere, per hoc quod absque ambiguitate confitentur, ad hoc quod non rationabiliter suscipiunt, duci possunt.” et parvum infra:¹⁴ “ex Graecorum fide et his quae credunt indubitanter et confitentur, pro certissimis argumentis ad probandum quod non credunt utar.” Haec ille.

Et quod videtur aliquibus quod hoc non sit verum, ideo ad maiorem nostrae fidei et partis confirmationem et ob reverentiam sanctorum doctorum, consimilem processum tenebo in quaestione ista sicut tenui in quaestione illa qua quaeritur d. 2 utrum Deum esse unum potest demonstrari.¹⁵ Primo enim ponendae sunt quaedam rationes tam

⁹ Cf. X 1.1.1 (*Corpus iuris canonici*, ed. E. Friedberg, [Leipzig 1879; repr. Graz 1959], vol. II, 5-7).

¹⁰ VI.1.1.1 (*Corpus iuris canonici*, ed. E. Friedberg, [Leipzig 1879; repr. Graz 1959], vol. II, 937).

¹¹ Petrus Lombardus, *I Sent.*, d. 11, cap. 2 (3a ed., pp. 116, l. 25-117, l. 3).

¹² VI.1.1.1 (*Corpus iuris canonici*, ed. E. Friedberg, [Leipzig 1879; repr. Graz 1959], vol. II, p. 937).

¹³ Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 177, ll. 7-10).

¹⁴ Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 177, ll. 15-17).

¹⁵ Cf. Guillelmus de Nottingham, *I Sent.*, d. 2, q. 1, cod. Cantabrig., coll. Gonville & Caius 300/514, ff. 23vb-25vb: “Utrum Deum esse unum sit sola fide tenendum vel possit ostendi demonstratione.”

doctorum sanctorum quam magistrorum quibus nituntur demonstrare Spiritum Sanctum a Patre et Filio procedere; secundo aliquorum¹⁶ rationes, qui quasi induunt vicem* Graecorum; tertio responsionum evacuationes, ex quibus omnibus patebit propositum nostrum. Istos autem tres articulos ponam mixtim, ita quod primo ponam rationem
70 unam, secundo suam responsionem, tertio responsionis evacuationem, et sic de singulis.

Est¹⁷ igitur prima ratio Anselmi, *De processione Spiritus Sancti*, cap. 5,¹⁸ ubi probat Spiritum Sanctum esse de Filio, quia si est de Patre, cum in Patre non sint nisi duo, scilicet essentia et relatio, non potest esse de Patre ratione relationis, quia tunc divina essentia in Spiritu Sancto esset de relatione, quod est stultum dicere, tantum scilicet
75 bonum ex relatione procedere. Immo ut ibidem dicit Anselmus:¹⁹ “si quis hoc velit accipere”, scilicet quod divina essentia in Spiritu Sancto non sit deitate Patris, sed ex relatione, “non minus sequitur Spiritum Sanctum de Patre quam de Filio procedere. Nempe nulla relatio Patris sine relatione Filii, sicut nulla Filii relatio sine Patris relatione.” Igitur oportet quod sit de Patre ratione essentiae; sed eadem essentia est in
80 Filio, quare erit de Filio sicut de Patre.

Ad²⁰ hoc respondetur quod haec forma arguendi non valet, quia per eandem rationem posset probari quod Spiritus Sanctus esset de se ipso, cum habeat eandem essentiam quam Pater, et similiter quod Filius esset de Spiritu Sancto. /49rb/

Ista²¹ responsio in nullo prohibet rationem Anselmi, quia Anselmus accipit duo,
85 quae sunt communia sibi et Graecis. Quorum primum est istud: quod impossibile est quod aliquid sit a semet ipso, unde eodem libro, cap. 2, dicit sic:²² “Quippe nec natura permittit nec intellectus capit existentem de aliquo esse de quo existit”, et illud sumpsit ex Augustino, I *De trinitate*, cap. 1,²³ dicente quod nihil “gignit se ipsum ut sit.” Aliud accipit Anselmus: quod quicquid convenit Patri, convenit Filio et Spiritui Sancto, nisi
90 obviet relationis oppositio. Ex primo supposito patet quod impossibile est Spiritum Sanctum procedere a se ipso. Ex secundo patet quod Filius a Spiritu Sancto procedere non potest, quia quod Filius procedat a Patre et Spiritus Sanctus ab utroque ratione essentiae, huic nulla obviat relationis oppositio, sed quod Filius procedat a Spiritu Sancto repugnat suae proprietati.

95 Secunda²⁴ ratio Anselmi, *De processione Spiritus Sancti*, cap. 3, est ista:²⁵ Cum Spiritus Sanctus sit Deus de Deo, aut igitur est totus Deus de toto Deo, aut pars de

¹⁶ *mg*: Ware; cf. Guillelmus de Ware, I *Sent.*, d. 9, q. 3, codd. Vindob. Österreichische Nationalbibliothek 1424, ff. 38rb-vb, et 1438, ff. 29va-30ra: “Utrum Spiritus Sanctus procedat a Patre et Filio.”

¹⁷ *mg*: primo articulo.

¹⁸ Cf. Anselmus, *De processione* 2 (ed. Schmitt, v. 2, pp. 189-90).

¹⁹ Anselmus, *De processione* 2 (ed. Schmitt, v. 2, p. 190, ll. 8-12).

²⁰ *mg*: secundo articulo: Ware.

²¹ *mg*: de tertio articulo.

²² Anselmus, *De processione* 2 (ed. Schmitt, v. 2, p. 182, ll. 2-3).

²³ Augustinus, *De trinitate* I,1 (CCSL 50, p. 28, ll. 35-36).

²⁴ *mg*: de primo articulo.

²⁵ Cf. Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 184, ll. 2-15).

parte, aut pars de toto, aut totus de parte. Cum igitur in Deo non sit pars, oportet quod sit totus Deus de toto Deo, et cum Pater et Filius respectu Spiritus Sancti sint totus Deus, sequitur quod sit de Filio sicut de Patre.

100 Ad²⁶ istud dicitur quod forma arguendi non valet, quia eodem modo posset probari quod Filius esset de Patre et Spiritu Sancto, quia, qua ratione Pater et Filius sunt totus Deus, eadem ratione Pater et Filius et Spiritus Sanctus sunt totus Deus.

Hoc²⁷ non evacuat rationem Anselmi, nam ipsemet ponit hanc obiectionem ibidem et solvit per hoc quod alio modo procedit Filius a Patre et alio modo Spiritus Sanctus,²⁸
105 “quia alter nascendo, alter procedendo, ut alii sunt ab invicem.” Quia igitur huic quod est Filium procedere a Spiritu Sancto obviat relationis oppositio, adhuc stat argumentum.

Ad²⁹ hoc etiam idem nititur* Richardus tribus rationibus, quarum primam ponit VI *De trinitate*, cap. 11,³⁰ et est: Filius est perfecta imago Patris, igitur sicut Pater producit
110 Spiritum Sanctum, sic et Filius. Istam consequentiam non probat, quia supponit eam esse manifestam; eam tamen probabo inferius.³¹

Istam³² consequentiam nituntur aliqui tripliciter destruere. Primo per dictum Damasceni, lib. I, cap. 14,³³ dicentem quod Spiritus Sanctus est imago; igitur si Filius, propter hoc quod est imago deberet producere Spiritum Sanctum, eadem ratione
115 possum arguere quod Spiritus Sanctus produceret se ipsum, quod falsum est.

Istud³⁴ non valet, quia certum est quod Damascenus vel aequivoce vel saltem minus proprie loquitur ibi de imagine, sumit enim ibi imaginem pro quacumque similitudine, nam secundum Augustinum, VI *De trinitate*, cap. 2 et 6,³⁵ solus Filius personaliter est imago Patris.

120 Alio³⁶ modo nititur hanc consequentiam inficere per hoc quod, si ideo Filius spiraret quia imago, illa eadem ratione generaret quia imago.

Istud³⁷ etiam in nullo valet, quia de ratione perfectae imaginis non est aliud nisi quod sit similis in omnibus quae non repugnant suae proprietati personali, sicut Richardus dicit ibidem;³⁸ generare autem repugnat Filio, spirare Spiritui Sancto. /49va/

²⁶ mg: de secundo articulo: Ware.

²⁷ mg: de tertio articulo.

²⁸ Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 185, ll. 4-5).

²⁹ mg: de primo.

³⁰ Cf. Richardus de Sancto Victore, *De trinitate* VI, 11 (ed. Ribailier, pp. 240-41).

³¹ Cf. infra, ll. 132-39.

³² mg: de secundo: Ware.

³³ Cf. Ioannes Damascenus, *De fide orthodoxa* 13 (ed. Buytaert, p. 61, ll. 88-89).

³⁴ mg: de tertio.

³⁵ Cf. Augustinus, *De trinitate* VI, 2 (CCSL 50, p. 230, ll. 24-25).

³⁶ mg: de secundo: Ware.

³⁷ mg: de tertio*.

³⁸ Cf. Richardus de Sancto Victore, *De trinitate* VI, 11 (ed. Ribailier, pp. 240-41).

125 Tertio³⁹ instant per hoc quod ratio imaginis dicit aequalitatem ad imaginatum solum, non ad aliud quod est posterius utroque, cuiusmodi est Spiritus Sanctus secundum nostrum modum intelligendi.

Istud⁴⁰ autem accipit quoddam falsum et contra intentionem Richardi, scilicet quod ratio imaginis debet sumi tantum per comparisonem ad intrinsecam <similitudinem> et
130 non ad extrinsecam, vult enim quod tam per comparisonem ad intrinsecam quam extrinsecam, dum tamen illa intrinseca repugnet proprietati personali in Filio.

Hic igitur videtur prima ratio Richardi⁴¹: de ratione perfectae imaginis naturalis est quod sit similis ei cuius est imago in omnibus quae sibi non repugnant, sed possunt sibi inesse, et hoc non tantum per comparisonem ad intra, sed etiam per comparisonem ad
135 extra. Sed Filius est expressissima et perfectissima imago Patris. Igitur “est similis Patri in omnibus quae non repugnant suae proprietati personali vel distinctioni. Sed quod Filius spiret Spiritum Sanctum non repugnat proprietati personali quae est in Filio, nec distinctioni quae est inter Patrem et Filium. Igitur Filius spirat Spiritum Sanctum sicut Pater.” Et hoc est potissima ratio unius magistri, scilicet Richardi de Mediavilla.⁴²

140 Secunda ratio Richardi ponitur *De trinitate* V, cap. 8, et est ista: Pater et Filius habent eandem omnipotentiam; igitur etcetera. Dicit enim sic:⁴³ “si igitur idem posse est absque dubio ambobus commune,” scilicet Patri et Filio, “consequens est in trinitate tertiam personam ex ambobus et esse accepisse et existentiam habere.” Haec ille.

Ad⁴⁴ hoc dicitur quod consequentia non valet, quia eadem ratione posset argui quod
145 Filius procederet a Spiritu Sancto.

Hoc⁴⁵ non valet, nam consimilem obiectionem ponit Richardus ibidem, dicens⁴⁶ quod “non bene intelligit qui hoc dicit”, et subdit:⁴⁷ “est itaque eis,” scilicet Patri et Filio, “omne* id posse a quo est caeterorum omnium esse et posse.” Haec ille. Unde vult dicere quod, quia procedere a Spiritu Sancto repugnat proprietati Filii, ideo non
150 dicit aliquod posse, et per consequens non pertinet ad omnipotentiam suam.

Tertio⁴⁸ probat hoc idem Richardus, V *De trinitate*, cap. 14, ex summa* germanitate et aequalitate in divinis, dicens sic:⁴⁹ “cum* ordinatissima sit mutuo hincinde in alterutrum et differens concordia et concors differentia; videtur itaque necesse esse ut inter illam cuius est plenitudinem dare nec accipere, et illam cuius est accipere nec dare,
155 sit ista sola media cuius sit proprie proprium tam dare quam accipere.”

³⁹ *mg.*: de secundo: Ware.

⁴⁰ *mg.*: de tertio.

⁴¹ I.e. Richardi de Sancto Victore.

⁴² Richardus de Mediavilla, I *Sent.*, d. 11, q. 1, resp. (ed. Brixiae, 1591, 111a).

⁴³ Richardus de Sancto Victore, *De trinitate* V, 8 (ed. Ribaillier, p. 204, ll. 16-18).

⁴⁴ *mg.*: de secundo: Ware.

⁴⁵ *mg.*: de tertio.

⁴⁶ Richardus de Sancto Victore, *De trinitate* V, 8 (ed. Ribaillier, p. 204, l. 23).

⁴⁷ Richardus de Sancto Victore, *De trinitate* V, 8 (ed. Ribaillier, p. 205, ll. 40-42).

⁴⁸ *mg.*: de primo.

⁴⁹ Richardus de Sancto Victore, *De trinitate* V, 14 (ed. Ribaillier, p. 212, ll. 18-22).

Dicitur⁵⁰ quod ista ratio non concludit, quia summa germanitas posset salvari et concordia posito quod Filius procederet a Spiritu Sancto, quia consimilis foret tunc proportio et concordia qualis est nunc.

Haec⁵¹ instantia in nullo valet quantum ad intentionem Richardi, supponit enim sicut et Graeci, quod Filius non procedit a Spiritu Sancto, quo posito necessario concludit quod oportet ponere Spiritum Sanctum procedere a Filio vel non erit summa germanitas et concordia.

Idem ostendit <De trinitate V>, 8:⁵² in essentialiter ordinatis ultimum non reducitur in primum nisi per* medium*, sicut patet quod ternarius non reducitur in unitatem /49vb/ nisi per binarium. Cum igitur personae divinae habeant ad invicem essentialem ordinem originis, <origo> scilicet Spiritus Sancti non reducitur in Patrem nisi per Filium. Igitur etc.

Item, Pater, sicut est perfecte intelligens, sic est perfecte volens. Sed actus perfectus voluntatis praesupponit actum perfectum intellectus maxime in divinis, quia ibi non potest esse aliquid perfecte volitum nisi prius sit perfecte cognitum. Sed terminus perfectae intellectionis est Verbum; terminus autem perfectae volitionis est Spiritus Sanctus. Igitur Spiritus Sanctus praesupponit Verbum productum.

Ad⁵³ illa dicitur quod non sequitur: si Spiritus Sanctus praesupponit Verbum, quod procedat a Verbo. Exemplum* de imagine, ubi, licet amor praesupponit verbum sive ipsam cognitionem, amor tamen non procedit a verbo.

Haec⁵⁴ instantia non valet in proposito, licet forte valeat in creaturis. Nam in creaturis est diversitas producentis ad productum in natura sive essentia, et hoc in ordine quodam secundum maiorem et minorem dignitatem. In divinis autem non potest esse alius ordo nisi originis, sicut ostensum est, et hoc sine aliqua diversitate essentiali, ibi enim est eadem essentia et una voluntas; et ideo modus arguendi ibi tenet necessario.

Quod autem dicunt de amore, quod non procedit a verbo, supposito quod notitia sit verbum, videtur quod illud sit contra mentem Augustini, IX *De trinitate*, cap. 4 et 5, ubi vult quod amor procedit a mente et notitia, dicit enim quod "mens gignit notitiam."⁵⁵

<Opinio propria>

Unde, iudicio meo, solutio* ipsa, quam ipsimet ponunt ad propositum declarandum, non est nisi quid aggregatum ex praedictis, et est ista et bona:⁵⁶ Quodcumque aliquod

⁵⁰ mg: <de secundo>: Ware.

⁵¹ mg: de* tertio*.

⁵² Cf. Richardus de Sancto Victore, *De trinitate* V, 8 (ed. Ribailier, p. 203-205).

⁵³ mg: de secundo: Ware.

⁵⁴ mg: de <tertio>.

⁵⁵ Cf. e.g. Augustinus, *De trinitate* IX, 3,3 (CCSL 50, p. 295, l. 1-296, l. 2): "Mens enim amare se ipsam non potest nisi etiam noverit se. Nam quomodo amat quod nescit?"; Augustinus, *De trinitate* IX, 12, 17 (CCSL 50, p. 308, ll. 2-3): "Cur enim mens notitiam suam gignit cum se novit, et amorem suum non gignit cum se amat?"

⁵⁶ Ll. 186-94 (Quodcumque ... Sanctum) quasi verbatim ex Guillelmo de Ware, I *Sent.*, d. 9, q. 3 (codd. Vindob. Österreichische Nationalbibliothek 1424, f. 38va, et 1438, f. 29vb).

agens perfectum agit per modum naturae, communicat producto omne illud quod sibi non repugnat et potest sibi inesse, quia secundum Avicennam I *Physicorum*, cap. 5,⁵⁷ natura est vis quae est principium actionum non-spontaneorum, et ideo quaecumque
 190 aliqua actio elicitur secundum exigentiam naturae, elicitur adaequate, hoc est quantum potest elici, et per consequens omni producto per talem actionem communicatur quicquid sibi non repugnat. Sed Filio non repugnat habere vim spirativam; igitur sibi communicatur per generationem, cum in divinis non differat posse ab esse. Ex quo sequitur necessario quod spirat Spiritum Sanctum, quod est nostrum propositum.

195 Ad excusationem tamen Graecorum, qui multos habuerunt doctores catholicos et ab ecclesia approbatos — cuiusmodi fuerunt Basilius, Gregorius Nazanenus*, Gregorius Nyssenus, Ioannes Damascenus, Ioannes Chrysostomus, Athanasius, Didymus, Cyrillus — dici potest quod non discordant a Latinis realiter, sed tantum vocaliter, et hoc invenitur Lincolniensis dixisse in quadam epistola de Trisagio in fine.⁵⁸ Dicit etiam
 200 magister Alexander* in expositione Symboli sic:⁵⁹ “Graeci et Latini idem credunt, sed non eodem modo proferunt, voluerunt enim dicere quod Spiritus Sanctus procedit a Patre per Filium, hoc est non nisi mediante Filio.” In excusationem /50ra/ tamen Latinorum, scilicet Hieronymi, Ambrosii, Augustini, Gregorii, Hilarii, Anselmi, et aliorum qui hoc videntur imponere Graecis, dici potest quod forte moderni Graeci
 205 addiderunt* praedicto articulo ex pertinacia sua quod priores doctores non dixerunt nec intellexerunt.

Indubitanter igitur tenendum est quod Spiritus Sanctus procedit a Patre et Filio.

<Responsiones ad argumenta principalia>

Ad primum Damasceni,⁶⁰ cum dicitur quod Spiritus Sanctus est Filii, debet sic intelligi,
 210 id est per Filium, et hoc nihil est aliud quam quod nos dicimus, scilicet Spiritum Sanctum procedere a Patre et Filio; vel, si alii expresserit*, quod non dixit hoc asserendo, nam ipsemet Damascenus in quadam homelia de expositione Symboli dicit sic:⁶¹ “Iste est Spiritus Sanctus procedens de Patre et Filio”; et in alia homelia:⁶² “Istum Spiritum Sanctum dicimus Patri et Filio coaequalem et procedentem de Patre et Filio.”
 215 Vel si hoc asseruit, simpliciter* est negandus.

Ad illud legendae Andreae et ad illud Damasceni quo dicitur ipsum quiescere in Filio,⁶³ dicendum quod per hoc non excluditur quin* ab eo procedat, et quod Filius in

⁵⁷ Cf. Avicenna, *Liber primus naturalium*, I, cap. 5 ([*Avicenna Latinus*,] ed. S. Van Riet [Leiden/Louvain-la-Neuve 1992], p. 51, ll. 35-50).

⁵⁸ Robertus Grossatesta, *Notula super epistolam Ioannis Damasceni 'De trisagion'* (cod. Oxon. coll. Magdal. 192, f. 215rb); cf. Ioannes Duns Scotus, *Opera Omnia*, v. 5, p. 2.

⁵⁹ Forsitan Alexander de Hales.

⁶⁰ Cf. supra ll. 12-14.

⁶¹ Recte: Ioannes Mediocris, episc. Neapol., *Sermones XXXI*, sermo 27 (*De expositione Symboli I*) (PL Supplementum 4, 816).

⁶² Recte: Ioannes Mediocris, episc. Neapol., *Sermones XXXI*, sermo 29 (*De expositione Symboli II*) (PL Supplementum 4, 822).

⁶³ Cf. supra ll. 13-19.

Patre manere dicitur, cum tamen ab ipso procedat. Dicitur etiam Spiritus Sanctus in Filio quiescere dupliciter: uno modo per similitudinem qua dicimus quod amor amantis
 220 quiescit in amato; alio modo quantum ad humanam naturam Christi, propter illud Ioannis 1:64 “super quem videris Spiritum Sanctum descendentem et manentem super eum hic est qui baptizat in Spiritu Sancto.”

Ad aliud,⁶⁵ cum dicitur “nihil est tenendum ut articulos fidei nisi quod exprimitur in Evangelio” etc., dicendum (sicut dicitur in littera⁶⁶) quod non est verum, non enim
 225 legimus in Evangelio quod descendit ad infernum; similiter quod* dicit Iesus in Ioanne:⁶⁷ “multa habeo vobis dicere quae non potestis portare modo”, sed Spiritus Sanctus postea qui tantae fuit auctoritatis quantae etiam Christus apostolos docuit, sicut etiam est de aliquibus sacramentis et de multis aliis. Multa etiam sunt quae ecclesia modo tenet et docet quae non tradiderunt apostoli, sed ecclesia, eodem Spiritu dictante,
 230 ordinavit, cuius ordinationi debemus in omnibus adhaerere; unde in Symbolo dicitur:⁶⁸ “credo in Spiritum Sanctum, sanctam ecclesiam catholicam.”

Ad aliud,⁶⁹ cum dicitur “spiratio passio tantum convenit uni personae, igitur spiratio actio”, dicendum quod non est simile, quia una et eadem persona non potest esse nec
 235 produci nisi unica productione, et per consequens spiratio passio non est nisi una tantum. Sed plures personae possunt dare esse uni dummodo habeant idem principium activum et productivum; et sic est in proposito, habent enim Pater et Filius unam vim spirativam.

Ad probationem, cum dicitur relationes conmultiplicantur, dicendum quod verum est in quantum relationes, sed non oportet quod supposita in quibus sunt relationes, nec
 240 absoluta nec relativa, conmultiplicantur.

Ad confirmationem, cum dicitur “actio numeratur ad numerationem suppositi”, dicendum quod hoc non habet veritatem de actione relativa, sed tantum de absoluta, et maxime in divinis. Nam Spiritus Sanctus /50rb/ non respicit Patrem et Filium in quantum duo sed prout conveniunt in una vi spirativa.

245

<Quaestio secunda>

<A>d secundum principale sic proceditur:⁷⁰ videtur quod si Spiritus Sanctus non procederet a Filio quod non posset realiter distingui ab eo. In divinis non est distinctio nisi per oppositam relationem. Sed si Spiritus Sanctus non procederet a Filio, non
 250 haberet relationem oppositam ad Filium. Igitur non distingueretur ab eo. Minor patet, quia si esset distinctio per aliud quam per oppositam relationem, hoc non posset esse

⁶⁴ Ioan. 1, 33.

⁶⁵ Cf. supra ll. 20-24.

⁶⁶ Cf. Petrus Lombardus, *I Sent.*, d. 11, c. 1 (3a ed., p. 116, ll. 3-17).

⁶⁷ Ioan. 16.12-13.

⁶⁸ *Symbolum Apostolicum* (Denzinger, 6, 8-9a).

⁶⁹ Cf. supra ll. 25-29.

⁷⁰ *mg*: Thomas; cf. Thomas de Aquino, e.g. *S. theol.* I, q. 36 a. 2; *SCG IV*, cap. 24; *De pot.*, q. 10, a. 5.

nisi per relationem disparatam. Sed cum in Patre sint duae relationes disparatae, scilicet paternitas et spiratio activa, sequeretur quod Pater non esset una persona, si disparatio relationis esset sufficiens principium distinctionis aliquarum personarum. Hoc est
255 inconueniens.

Hoc idem probatur per Anselmum, *De processione Spiritus Sancti* 2, dicens:⁷¹ “in divinis est unitas ubi non obviat relationis oppositio.” Minor patet de se, nam ex hoc quod Spiritus Sanctus et Filius referuntur ad Patrem, illae relationes non sunt oppositae ad invicem, sicut nec duae relationes quibus Pater refertur ad illos.

260 Item⁷², si distinguerentur, non possent distingui (cum sint personae relativae) nisi per relationes; aut igitur distinguuntur ut oppositae (et sic habeo propositum), aut ut disparatae. Sed hoc non potest esse, nam cum in relatione non sit nisi duo considerare, scilicet esse et quiditatem eius, aut igitur illae relationes distinguerent Filium et Spiritum Sanctum secundum esse earum vel secundum quiditatem. Non secundum esse,
265 quia ut sic transeunt in essentiam in divinis; nec secundum earum quiditatem, quia de ratione quiditativa relationum est oppositio, quae esse non posset nisi una persona, scilicet Spiritus Sanctus, esset ab alia, <scilicet> a Filio.

Item,⁷³ “Licet Verbum procedit per modum intellectus et Filius per modum naturae, tamen, quia intellectus et natura non differunt nisi secundum rationem, et Filius non
270 procedit a Verbo nec econverso, ideo Verbum et Filius non differunt nisi secundum rationem. Igitur similiter, si in Patre idem sit re natura et voluntas, si Spiritus Sanctus non procederet a Filio, procedere per modum naturae et per modum voluntatis non esset sufficiens principium essendi [vel relatio] inter Filium et Spiritum Sanctum realem distinctionem.” Igitur, etc.

275 Item, Damascenus, lib. 3, cap. 15:⁷⁴ “Quorum natura eadem, horum actio eadem”; igitur ab eo in quo non est pluralis realitas, non sunt simul plures reales actiones distinctae, nisi terminus unius sive productus per unam sit principium alterius. Cum igitur inter naturam et voluntatem in Patre nulla sit realis pluralitas, sequitur quod si Spiritus Sanctus non procederet a Filio quod spiratio non distingueretur a generatione
280 realiter, nec per consequens spiratus a genito.

Contra: Augustinus, V *De trinitate*, cap. 7,⁷⁵ dicit causa quare Spiritus Sanctus non est Filius nec econverso est quia Spiritus Sanctus procedit “non quo modo natus, sed quo modo datus.” Sed si Spiritus Sanctus procederet a solo Patre, adhuc procederet quo modo datus et Filius quo modo natus. Igitur, etc.

285 In ista quaestione sunt tres opiniones, quarum duae sunt oppositae, tertia autem disparata ab* /50va/ utraque. Dicunt enim aliqui famosi, quia saltem magistri in scriptis

⁷¹ Cf. Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 181, ll. 2-3).

⁷² mg: Aegidius; cf. Aegidius Romanus, *Quodl.* I, q. 6 (ed. Venetiis, 1502, f. 5ra-b) sive idem, I *Sent.*, d. 11, princ. 1, q. 3 (ed. Venetiis, 1521, f. 65ra-b).

⁷³ mg.: Richardus; Richardus de Mediavilla, I *Sent.*, d. 11, q. 2, resp (ed. Brixiae, 1591, 112b).

⁷⁴ Ioannes Damascenus, *De fide orthodoxa* 59 (ed. Buytaert, p. 232, ll. 68-69).

⁷⁵ Augustinus, *De trinitate* V, 14, 15 (CCSL 50, p. 222, ll. 9-10).

suis, quod non distinguerentur realiter, si Spiritus Sanctus non procederet a Filio, quorum rationes posui per ordinem ad principale. Alii dicunt quod sic, quod et teneo, et illud declarabo. Tertia opinio⁷⁶ est quae neutram partem concedit, sed evacuat. Licet enim, ut dicunt, impossibilia possint poni, impossibilia tamen nullo modo sunt ponibilia. Sed ista quaestio includit impossibilia. Igitur nullo modo potest poni, nec per consequens est disputabilis. Probatio assumpti, nam omnis quaestio est propositio disputabilis, et per consequens disputabilis. Sed omne disputabile sic debet esse ponibile, quod possunt servari regulae disputationis, quae sunt istae, scilicet concedere
 290 consequens exposito in antecedente et negare repugnans eidem posito, scilicet antecedenti. Sed si ponantur vel quaerantur impossibilia, nec consequens potest concedi nec repugnans negari. Verbi gratia: haec propositio ‘homo non est rationalis’ <est> impossibilis, et hinc est quod illud consequens ‘homo non est homo’ non potest concedi, nec huic* repugnans ‘homo est rationalis’ negari non potest. Probatio
 295 minoris quod illud positum, scilicet Spiritum Sanctum realiter distingui a Filio, si non procedat ab eo, est impossibile: quia quicquid est in divinis verum est summe necessarium, igitur per oppositum quicquid est in divinis falsum est summo impossibile, et omne tale est impossibile.

Ratione istius opinionis, quae non videtur nisi fuga quaedam circa declarationem
 305 intenti, sic procedam: primo probabo quod ista quaestio est rationalis; secundo ostendam cuiusmodi principium in quolibet distinguibili est sufficiens ratio suae realis distinctionis ab omni alio; tertio declarabo quod illa ratio* tam in Filio quam in Spiritu Sancto reperitur, etiam posito quod neuter procederet ab alio sed ambo a Patre, ex quo patebit propositum immediate, scilicet quod Spiritus Sanctus distingueretur etc.

310

Articulus primus

Circa primum sciendum quod differentia est inter impossibile et impossibile, quod in suo intellectu includit contradictoria quae simul stare non possunt, et hoc sive in suo primo intellectu (cuiusmodi est ista ‘homo non est rationalis’), sive in secundo
 315 intellectu suo (cuiusmodi est ista ‘homo non est risibilis’). Unde impossibilitas semper sumitur in ordine duorum ad invicem quae simul stare non possunt, impossibile autem dicitur illud quod respectu sui ipsius stare non potest. Licet igitur impossibile primo modo dictum, scilicet prout includit contradictoria in suo primo intellectu, non sit ponibile, quia talis contradictio est respectu essentialium et intrinsecarum condicionum,
 320 tamen impossibile secundo modo sumptum, scilicet prout includit contradictoria in suo secundo intellectu, bene est ponibile, quia talis contradictio est respectu accidentalium et extrinsecarum condicionum sive dispositionum, cuiusmodi sunt omnes illae quae non sunt de intrinseca et definitiva ratione alicuius. Et ideo, licet istud non sit ponibile: ‘homo non est rationalis’, tamen istud est ponibile: ‘homo non est /50vb/
 325 risibilis’, ponibile inquam tamquam falsum et impossibile et ideo ponibile, quia omnis

⁷⁶ mg: Berwik minor, Malwsfeld praedicator; cf. Ioannes Duns Scotus, Opera Omnia, v. 5, p. 10.

consequentia quae sequitur ad istud potest concedi et omnis repugnantia tali posito potest negari. Sic est in proposito, nam spiratio actio non est de primo intellectu alicuius personae, quia nullam constituit in esse personali. Igitur spirari secundum suum primum intellectum potest intelligi esse a Patre tantum, et hoc posito — sed tamquam falso et
 330 impossibili — potest sustineri omnis consequentia quae consequitur ad istud positum et negari omnis repugnantia eidem posito, scilicet quod Spiritus Sanctus non procedat a Filio, sicut enim spiratio actio non est de primo intellectu Filii, quia non est constitutiva eius, sic nec ipsum spirari.

Item, remoto aliquo quod est de per se intellectu alicuius, bene potest quaeri de alio
 335 quod non convenit ei ratione illius amoti. Verbi gratia: homo est animal rationale; sed rationale proprie loquendo non distinguit hominem a lapide, ut patebit infra⁷⁷; si igitur auferretur rationale ab homine per intellectum, adhuc posset quaeri de homine utrum distinguitur a lapide per hoc quod est animal vel per aliquid aliud. Sic est in proposito, nam posito spirare esse de essentia Filii, non propter hoc sequitur quod distinguitur per
 340 spirationem a Spiritu Sancto, quia videtur <quod> Filius per suam proprietatem personalem, scilicet filiationem, remota spiratione, adhuc distingueretur ab eo, vel hoc saltem dubitari posset.

Ad hoc etiam videntur esse multae auctoritates sanctorum. Dicit enim <Augustinus> V *De trinitate*, cap. 6:⁷⁸ “si Pater non genuisset, nihil prohiberet dicere eum ingenitum”;
 345 et tamen Patrem non genuisse est summe impossibile et impossibile.

Item, Anselmus, *De processione Spiritus Sancti*, cap. 4:⁷⁹ “si Pater haberet Patrem, tamen esset alius a Filio”; et tamen adeo impossibile est Patrem habere Patrem sicut Spiritum Sanctum non procedere a Filio.

Item, Richardus, *De trinitate*, cap. 16:⁸⁰ “si sola una persona esset in divinitate,
 350 nihilominus plenitudinem sapientiae et potentiae habere potuissent”; et tamen impossibile est tantum unam personam esse in divinis.

Unde videtur quod ista quaestio sit rationalis, licet antecedens includat impossibilia modo quo dictum est, et videtur a hoc intendere ut sciatur
 355 praecisum distinctivum Filii a Spiritu Sancto. Unde videtur quod hoc sit intentio quaestionis, utrum scilicet filiatio sit illud quo per se et praecise distinguitur Filius a Spiritu Sancto. Et certum est quod haec est aliqua quaestio.

Secundus articulus

Circa secundum sciendum quod, quandocumque convenit in aliqua reperire multas
 360 perfectiones distinctivas ordine quodam se habentes, quaelibet illarum proprie loquendo est principium distinctivum illius cuius est a suo opposito, ita tamen quod ultimata et completiva ratio distinctiva distinguit ipsum ab omnibus aliis proprie quibus omnia alia

⁷⁷ Cf. infra, ll. 363-84.

⁷⁸ Augustinus, *De trinitate* V, 6, 7 (CCSL 50, p. 211, ll. 5-6).

⁷⁹ Anselmus, *De processione* 2 (ed. Schmitt, v. 2, pp. 186, l. 27-187, l. 1).

⁸⁰ Richardus de Sancto Victore, *De trinitate* III, cap. 16 (ed. Ribailier, pp. 151-52, ll. 12-14).

simul* competunt quae sunt in illo praeter illud ultimum. Verbi gratia: in homine est
 considerare vegetativum, sensitivum, et ratiocinativum; per vegetativum distinguitur ab
 365 omni non-vegetativo, scilicet lapide et huiusmodi, per sensitivum distinguitur ab omni
 non-sensitivo, puta a plantis et huiusmodi, per /51ra/ rationale distinguitur ab
 irrationalibus, non quibuscumque, sed a talibus irrationalibus quibus conveniunt simul
 omnia quae sunt in homine praeter rationalitatem, ut a leone, bove, et huiusmodi, et hoc
 proprie est distinctio per opposita. Ulterius est sciendum quod quodlibet praedictorum
 370 distinctivorum in homine, ad hoc quod distinguat ipsam essentiam, oportet quod sit de
 eius essentia, nisi enim animalitas esset de essentia hominis non distingueret ipsum a
 non-animali. Sed circumscripta omnia alia ab homine praeter rationalitatem, numquid
 non ipse distingueretur per ipsam ab omni alio quod non est ipsum? Planum est quod
 sic, quia aliter angelus non distingueretur a lapide vel planta. Hoc etiam probo ratione,
 375 nam per id idem per quod aliquid est formaliter ens, est formaliter unum in se indivisum
 et ab aliis divisum. Sed posito quod sola rationalitas esset in homine et quod esset,
 sequeretur quod per illam esset formaliter ens et unum, et per consequens per illam
 essentialiter distingueretur ab omni alio, sed diversimode. Quia per illam distingueretur
 ab irrationalibus in quantum huiusmodi per oppositionem, oppositione dico contraria
 380 vel privativa, quaelibet enim affirmatio per se et primo distinguitur a sua negatione. A
 lapide, animali, et planta, et omni alio non sub rationalitate consignificato sed ut in se
 ipso, distingueretur oppositione disparate. Ex quibus omnibus istud volo habere
 tamquam necessarium et aliquantulum declaratur quod sola oppositio disparata est ratio
 sufficiens ad hoc quod aliqua realiter et essentialiter distinguantur.
 385

Articulus tertius

Circa tertium ostendo quod, posito Spiritu<m> Sanctum non procedere a Filio, et quod
 esset quodlibet inter eos, non esset oppositio relativa, esset tamen oppositio disparata.
 Certum est enim quod filiatio, cum sit per se et prima ratio constitutiva ipsius, erit ex
 390 per se ratione Filii ut Filius est, etiam circumscripta spiratione activa. Similiter spiratio
 passiva, cum sit constitutiva Spiritus Sancti, necessario manet in Spiritu Sancto. Posito
 igitur quod Spiritus Sanctus esset a quocumque procederet, et quod Filius esset
 circumscripta omni alia proprietate a filiatione, adhuc manerent in Filio et Spiritu
 Sancto filiatio et spiratio passiva, quae sunt distinctae proprietates, licet disparatae.
 395 Quod autem haec oppositio disparata sufficiat ad distinguendum Spiritum Sanctum
 realiter a Filio, patet ex praecedenti articulo. Hoc etiam aliter sic probo, nam si spiratio
 esset a solo Patre sicut generatio, spiratio et generatio essent productiones distinctae
 inter se formaliter et realiter; igitur termini eorum, qui sunt Filius et Spiritus Sanctus,
 essent realiter distincti, non enim est intelligibile quod aliquid unum indistinctum
 400 accipiat esse a duabus productionibus diversorum rationum. Probatio antecedentis,
 scilicet quod productiones sint distinctae etiam si spiratio esset a solo Patre: quia
 principia sunt formaliter distincta et habent modos oppositos principiandi; sed
 impossibile est principia primo distincta habentia modos oppositos principiandi

principiare idem principiatum sive eandem productionem realiter; igitur etc.

405 Item, principium per se productivum sufficit omni alio circumscripto ad
productionem perfectam. Sed /51rb/ principium productivum per se est in Patre
respectu productionis Spiritus Sancti. Igitur impossibile est aliquod principium
concurrere ad talem productionem a tali principio ut in Patre solo. Posito igitur quod
processio Spiritus Sancti esset a solo Patre, et esset realis et realiter distincta a
410 processione Filii, quia esset a principio realiter distincto suppositive loquendo, et in
modo principiandi formaliter loquendo.

Item, dato quod non realiter distinguuntur, tunc posset imponi Graecis modernis
negatio trinitatis, quod esset maximum inconveniens quoad eos. Et tamen hoc non est
eis impositum ab ecclesia.

415

Ad argumenta

Ad primum,⁸¹ cum dicitur “in divinis non est distinctio nisi per oppositam relationem”,
verum est ut nunc est, sed hoc est gratia mediae. Verumtamen dico quod, stante
hypothesi, oppositio disparata sufficeret ad distinguendum realiter. Ad probationem,
420 cum dicitur, igitur cum in Patre sint duae relationes disparatae, Pater esset duae
personae, dicitur quod haec consequentia nulla est. Ad quod videndum oportet hic
addere unum verbum quod fuit omissum in secundo articulo de disparata oppositione et
de distinctione causata ex tali oppositione. Aut enim talis distinctio est suppositiva aut
quiditativa: suppositiva ut quando duae proprietates disparatae distinguunt duo
425 supposita formaliter; quiditativa ut quando duae tales proprietates distinguuntur inter se
secundum suas formales quiditates. Ad distinctionem autem suppositivam non sufficit
quaecumque oppositio disparata, sunt enim quaedam relationes disparatae activae sive
consequentes actiones, et tales, licet sint distinctae secundum quiditates, non tamen
oportet quod suppositive vel secundum supposita, quia possunt esse in eodem
430 supposito. Nam idem suppositum potest agere multis principiis activis et per
consequens multae tales relationes possunt esse in eodem, nec sunt impossibiles,
sicut patet de generatione actione et spiratione actione in Patre. Quaedam autem
relationes disparatae sunt passivae sive consequentes passionem, et tales sunt
impossibiles in eodem supposito, quia impossibile est idem suppositum bis habere
435 vel accipere esse, quia sic sequeretur quod aliquid esset productum a diversis
productionibus diversae rationis. Unde, licet de facto spiratio activa in Filio distinguitur
a spiratione passiva sibi opposita in Spiritu Sancto, tamen etc.

Ad Anselmum,⁸² “in divinis est unitas ubi non obviat relationis oppositio”,
dicendum quod in illo verbo includit oppositionem disparatam, vel loquitur ut nunc est
440 ibi.

Ad secundum,⁸³ cum dicitur de ratione relationis sunt esse et quiditas, et quantum ad

⁸¹ Cf. supra, ll. 247-55.

⁸² Cf. supra ll. 256-59.

esse transit et quantum ad quiditatem manet, istam distinctionem non intelligo, quia si loquamur de esse vel quiditate relationis ut relatio est, dico quod esse eius est ad aliud sicut et quiditas, nam circumscribas a relatione comparisonem eius ad oppositum, iam
 445 non manet ratio relationis, nec quantum ad esse nec quantum ad quiditatem. Unde dico quod relationes in divinis aequae manent et aequae transeunt quantum ad esse et quantum ad /51va/ quiditatem, manent enim quantum ad earum formalitatem — hoc est quantum ad hoc quod est esse ad alterum et non ad se, dicente Augustino⁸⁴ quod non eo Deus
 450 quod Pater — transeunt in essentiam quantum ad hoc quod est esse idem realiter cum essentia, non faciendo compositionem cum illa. Et hoc est proprie transire in divinis et non aliud.

Et cum dicitur ulterius quod non potest esse opposita relatio inter Filium et Spiritum Sanctum nisi procederet ab eo, concedo loquendo de oppositione relativa; bene tamen esset oppositio disparata ut <personae sunt> ad invicem comparatae, et in utrisque esset
 455 oppositio relativa ut ad Patrem comparatae.

Ad tertium,⁸⁵ de Verbo et Filio, dicendum quod non est simile de Verbo et Filio et de Spiritu Sancto et Filio, stante hypothesi, quia modus procedendi ipsius Verbi et ipsius Filii eiusdem rationis est, et similiter una et eadem est processio realiter loquendo; et hoc ideo quia sunt a principiis eundem modum habentibus in principiando,
 460 scilicet a natura et intellectu. Secus est de Spiritu Sancto et Filio, ut patet ex praedictis.

Ad quartum Damasceni,⁸⁶ cum dicit “quorum natura est eadem, horum actio est eadem”, dicendum quod vel oportet quod intelligatur de actione extrinseca et absoluta, et tunc nihil ad propositum, vel, si intelligatur de intrinseca in divinis, oportet quod hoc intelligatur identice et non formaliter. Nec obest quod inter naturam et voluntatem in
 465 Patre non est aliqua realis pluralitas quin formaliter loquendo ab illis principiis possunt esse productiones distinctae realiter absque hoc quod terminus unius sit principium alterius, nam parva differentia in principio sufficit ad magnam in principiatis. Quod antecedens* aliter nunc est, hoc est gratia mediae et propter exigentiam naturae.

Apparatus criticus

46 undecima] prima *ms.* || 58 inani] iam *ms.* || 59 rationabiliter suscipiunt] suscipiunt, rationabiliter *apud Anselmum* || 129 similitudinem] *invenitur apud Richardum de Sancto Victore, De trinitate VI, cap. 11 (ed. Ribailier, p. 241, ll. 31-34) || 256 2] b* ms. || 258 referuntur] refererentur (!) ms. || 311 Articulus primus mg. ms. || 353 a] ad *ms.* || 358 Secundus articulus mg. ms. || 372 circumscripta] circumscribatur* *ms.* || 386 Articulus tertius mg. ms. || 387 Spiritum Sanctum] Spiritu Sancto *ms.* || 416 Ad argumenta mg. ms. || 447 ad¹ iter. *ms.**

⁸³ Cf. supra ll. 260-67.

⁸⁴ Fositan Augustinus, *De trinitate* VII, 6, 11 (CCSL 50, p. 262, ll. 20-22): “Quocirca ut substantia Patris ipse Pater est, non quo Pater est sed quo est; ita et persona Patris non aliud quam ipse Pater est.”

⁸⁵ Cf. supra ll. 268-74.

⁸⁶ Cf. supra ll. 275-80.

ROBERTUS COWTON, I *SENT.*, D. 11

Quaeritur circa d. 11am an Spiritus Sanctus distinguatur personaliter a Filio, supposito non procederet ab eo. Arguitur quod non. Anselmus, *De processione Spiritus Sancti*, cap. 2:¹ “Relationis oppositio, quae ex hoc nascitur, quod supradictis duobus modis Deus est de Deo, prohibet Patrem et Filium et Spiritum Sanctum de se invicem dici.”

5 Ex hac auctoritate arguitur sic: ubi in divinis non est relationis oppositio, potest esse de se invicem mutua praedicatio. Sed posita hypothese, inter Spiritum Sanctum et Filium non esset relationis oppositio, quae in divinis non attenditur nisi penes originem. Igitur Spiritus Sanctus esset Filius et e converso, et per consequens non distinguerentur personaliter.

10 Item, ratione sic: quamvis in divinis Filius procedit per modum naturae et Verbum per modum intellectus, quia tamen intellectus et natura in Deo non differunt nisi secundum rationem, /T 63vb/ et Filius non procedit a Verbo nec e converso, ideo Filius et Verbum non differunt nisi secundum rationem. Igitur similiter, cum in Patre idem sit re natura et voluntas, et differentia sola ratione, sicut natura et intellectus in eodem, si
15 Spiritus Sanctus non procederet a Filio, procederet a Patre solo, per /C 66ra/ modum naturae et per modum voluntatis non esset sufficiens ratio existendi inter Filium et Spiritum Sanctum realem distinctionem.

Item, si duae magis distantes non distinguunt aliqua duo personaliter, nec duae minus distantes. Sed magis distant esse ab alio et non esse ab alio quam esse ab alio uno
20 modo et esse ab alio alio modo. Sed secundum Anselmum, *De processione Spiritus Sancti*, cap. 4,² Spiritus Sanctus non distinguitur personaliter a Patre per hoc quod est ab alio et Pater non est ab alio. Igitur non distinguitur personaliter a Filio per hoc quod est a Patre uno modo et Filius alio modo.

Ad oppositum: si Spiritus Sanctus procederet a Filio solo, distingueretur personaliter
25 a Patre; igitur si procederet a solo Patre, distingueretur personaliter a Filio. Consequentia patet, quia, ubi est eadem ratio distinctiva, manet eadem distinctio. Sed posita hypothese in antecedente, non esset Spiritus Sanctus distinctus a Patre relatione directe opposita, quae est relatio originis, quia non esset a Patre, sed relatione disparata, /V 59ra/ quia Filius scilicet generaretur a Patre et Spiritus Sanctus /M 109vb/ spiraretur
30 a Filio. Antecedens patet, quia si <Spiritus Sanctus> non distingueretur personaliter a Patre, sed idem suppositum esset cum Patre, tunc sicut Spiritus Sanctus procederet a Filio, ita et suppositum Patris; sed hoc impossibile, quia tunc Filius produceret suppositum a quo produceretur.

In ista quaestione sic procedo. Primo intendo declarare quod Spiritus Sanctus de
35 facto procedat a Filio, sicut a Patre; et secundo de hoc quod proponitur an possit a Filio personaliter distingui, si a Filio non procederet.

¹ Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 180, ll. 27-29).

² Cf. Anselmus, *De processione* 2 (ed. Schmitt, v. 2, p. 187, ll. 1-2): “Ita Spiritus Sanctus, quia de aliquo procedit et Pater a nullo, non propter hoc est alius a Patre.”

<Primus Articulus>

De primo articulo sic: certum est — quicquid dixerunt /B 186b/ vel dicant Graeci —
 40 quod oportet nos credere iam sicut articulum fidei quod Spiritus Sanctus procedat
 aeternaliter a Filio propter determinationem ecclesiae, quae eum a Patre Filioque
 procedere expresse in symbolo confitetur.

Ad hoc etiam non deficit ratio. Unde probo hoc sic: omne suppositum habens
 principium sufficiens productionis alicuius suppositi potest illo principio suppositum
 45 illud producere, si tali principio ut in tali supposito est non repugnet producere. Sed
 Filius habet sufficiens principium producendi Spiritum Sanctum, nec illi principio
 repugnat producere Spiritum Sanctum ut in Filio est. Igitur Filius potest illo principio
 producere, et si potest, igitur producit, quia quod potest producere personam in divinis
 producit illam, ubi non differt esse et posse quantum ad ea quae intrinsece se habent ex
 50 prima perfectione rei, sicut prius patet in quaestione praecedenti.³

Maior huius rationis manifesta est de se, quam tamen explico ut melius intelligatur
 quod dixi “habens principium sufficiens” etc. Hoc dixi ut excludatur omne
 impedimentum, et quod sit principium non dependens ab alio. Si enim aliquod
 suppositum habet tale principium productivum, potest illo producere, quia, quod
 55 suppositum habens principium productivum non producat eo, hoc erit vel quia illud
 principium non est sufficiens vel quia sibi repugnat ut est in tali supposito producere.

Similiter minor probatur, quae habet duas partes, scilicet quod Filius habet
 principium sufficiens producendi Spiritum Sanctum, et quod sibi in Filio non repugnet
 producere. Prima pars patet, scilicet quod Filius habet voluntatem fecundam eandem
 60 quam habet Pater ad spirandum, sic:⁴ quodcumque aliquod producat perfectissimum
 producit aliud suppositum naturaliter et modo naturae, communicat tali supposito
 producto omne illud quod tali producto inesse potest et sibi non repugnat. Natura
 enim, secundum Avicennam, I *Physicorum*, cap. 6,⁵ “est vis quaedam quae est
 principium actionum non-spontaneorum”, et ideo agit ex toto conatu communicando
 65 producto totum quod sibi non repugnat. Sed Pater in divinis est producat
 perfectissimum et producit Filium naturali modo. Ergo etc. /M 110ra/ Sed sibi non
 repugnat voluntas fecunda ad Spiritus Sancti productionem. Igitur sibi communicatur,
 quod sibi non repugnet habere voluntatem fecundam. Patet, quia nec in quantum est
 Deus, quia tunc Patri repugnet; nec in quantum est ab alio per generationem, quia
 70 videmus quod illud quod est terminus productionis naturalis potest esse principium
 productionis voluntariae seu artificialis, ut homo naturaliter generatus est principium

³ Cf. Robertus Cowton, I *Sent.*, d. 10 (C 64vb-65vb; M 107vb-109va; T 62va-63va; V 58ra-vb): “Utrum ratio elicitive actus spirationis a Patre et Filio sit ipsa voluntas.”

⁴ Cf. Guillelmus de Ware, I *Sent.*, d. 9, q. 3 (codd. Vindob. Österreichische Nationalbibliothek 1424, ff. 38va, et 1438, ff. 29vb); Guillelmus de Nottingham, I *Sent.*, d. 11, q. 1 (ed. supra, ll. 186-94).

⁵ Cf. Avicenna, *Liber primus naturalium*, I, cap. 5 ([*Avicenna Latinus*,] ed. S. Van Riet [Leiden/Louvain-la-Neuve 1992], p. 51, ll. 35-50).

productionis artificialis. Similiter hoc expresse dicit Augustinus, XV *De trinitate*, cap. 14,⁶ ubi vult quod nihil minus est in Verbo quam in Dicente; igitur sicut voluntas fecunda ad /C 66rb/ spirandum /T 64ra/ in Patre est, ita communicatur Verbo.

- 75 Item, quod tali principio ut in Filio est non repugnat producere Spiritum Sanctum probatio: quia nulli supposito habenti principium productivum repugnat illo producere nisi praeintelligatur habere productionem adaequatam tali principio. Sed voluntas in Filio non praeintelligitur habere productionem adaequatam. Igitur sibi in Filio non repugnat producere. Probatio huius ultimi assumpti: productio per modum intellectus
- 80 est prior quam productio per modum voluntatis, quia, quando duo actus primi sunt ordinati et sunt perfecte activi, habent eundem ordinem in agendo, /B 187a/ ut ille qui est primus in essendo sit prior in agendo. Dico “si sunt perfectiones primae perfecte activae” ad differentiam substantiae et qualitatis, quia, licet habeant ordinem in essendo (quia substantia est prior qualitate in eodem et in diversis), quia tamen substantia non
- 85 perfecte agit, ideo alteratio mediante qualitate praecedit generationem substantiae, quod non esset si substantia perfecte generaret, quia tunc sine alteratione praevia generaret. Sed intellectus et voluntas in Patre sunt perfecte productiva principia et habent ordinem, igitur fecunditas intellectus in agendo in Patre est prior quam fecunditas voluntatis in agendo. Igitur in illo priori in quo fecunditas per modum intellectus habet actum suum,
- 90 est Filius seu Verbum perfecte productus, et in illo priori Verbum habet eandem voluntatem per generationem quam habet Pater. Igitur voluntas, communicata Filio in illo priori quam voluntas habeat actum suum productivum, non praeintelligitur habere terminum productum adaequatum, et per consequens voluntati communicatae Filio non repugnat producere cum Patre terminum sibi adaequatum qui est Amor procedens. Haec
- 95 est ratio magistri Henrici, in *Summa*, q. 54, art. 6, in veritate.⁷ Et huic rationi innituntur omnes auctoritates Augustini et Anselmi, *De processione Spiritus Sancti*, ad probandum Spiritum Sanctum esse a Patre et Filio et non a Patre tantum. Et hoc sufficiat de primo articulo.

100

<Secundus Articulus>

<Opinio prima>

- Ad quaestionem autem sub forma qua quaeritur dicitur quod includit impossibilia, quia Spiritum Sanctum non procedere a Filio non solum est impossibile, sed impossibile, et ideo quaestio supponens ipsum non procedere a Filio nulla est, quia
- 105 licet secundum artem obligatoriam posset poni quodcumque possibile et etiam impossibile non includens opposita, tamen in nulla arte potest poni impossibile /M 110rb/ includens opposita, quia nullum impossibile potest poni quo posito non salvantur regulae observandae in disputatione et in /V 59rb/ arte obligatoria. Nunc autem ex impossibili includente opposita sequuntur opposita; vel igitur oporteret

⁶ Cf. Augustinus, *De trinitate* XV 14, 23 (CCSL 50a, p. 496, ll. 9-10).

⁷ Cf. Henricus de Gandavo, *Summa quaestionum ordinarium*, art. 54, q. 6 (ed. Badius, v. 2, f. 93rN-O).

110 concedere opposita si ponatur impossibile /L 294ra/ includens opposita vel negare
sequens ex posito. Et utrumque est contra omnem artem disputandi, quia secundum
primum non esset meta in disputando (quia ad nihil magis inconueniens posset homo
duci per disputationem quam ad concedendum opposita) et per secundum nihil posset
115 probari (quia si quis negaret sequens ex posito, nihil possem sibi probare, et ita periret
omnis ars disputandi).

Quod autem hypothesis quaestionis includat opposita declaratur sic: summe
necessario repugnat summe impossibile. Sed necessarium in divinis est summe
necessarium. Sed necessarium est quod Spiritus Sanctus procedat a Filio, sicut patet in
primo articulo praecedenti.⁸ Igitur suum oppositum est summe impossibile. Sed tale
120 quod est summe impossibile includit in se impossibilia, et ita opposita.

Sed istud dicere est fuga quaedam ne incidat in difficultatem quaestionis. Et
praeterea falsum supponit, scilicet quod hypothesis includit opposita de primo intellectu
hypothesis. Quia sicut quaedam sunt consequentiae essentialis potissima essentialitate,
quando videlicet consequens est de per se intellectu antecedentis, et quaedam sunt
125 consequentiae accidentales quae tenent per loca extrinseca, in quibus antecedens non
potest esse verum sine consequente, consequens tamen non est de per se intellectu
antecedentis, sicut accidit quandocumque /B 187b/ antecedens est causa consequentis,
sicut subiectum est causa suae passionis, et per locum consimilem — sic ipsum positum
quod ponitur potest includere opposita ita quod /C 66va/ includantur in eius intellectu
130 primo et consequentia essentiali, et tale poni non debet, quia sic sequerentur illa
inconuenientia duo supradicta destruentia omnem artem disputandi. Hoc accidit quando
ponitur aliquid cum aliquo quod principaliter includit contradictionem eius, quod non
contingit nisi quando illud cum quo ponitur privat aliquid quod est de per se significato
et essentia illius quod ponitur, /T 64rb/ ut si dicatur ‘homo, si non esset rationalis,
135 differret a bruto’, quia remoto rationali, non manet nisi illud quod communicat cum
bruto. Quando autem illud cum quo ponitur aliquid non privat directe aliquid quod est
de <per> se significato et essentia positi, tunc non ponit principaliter contradictionem
eius cum quo ponitur consequentia essentiali, sed solum per quandam consequentiam
accidentalem. Et tale positum poni potest, quia tunc potest teneri positum quantum ad
140 totum quod est de per se intellectu eius, licet negetur ab eo aliquid accidentale, ut si sic
ponatur ‘homo, /M 110va/ si non esset risibilis, distingueretur a bruto’; et hoc verum
est, quia differret per se per rationale quod non privat directe per hoc quod ponitur —
si non esset risibilis — nisi per quandam consequentiam privatione risibilis, quae tamen
consequentia est neganda. Unde si ponitur quod ‘homo differret a bruto, si non esset
145 risibilis’, et proponatur ‘si est animal rationale, est risibile’, neganda est consequentia,
quia repugnat posito, et repugnans posito, quod quidem repugnans est extra essentiam
et significatum illius quod ponitur, negandum est semper in falsis positionibus

⁸ Cf. supra, ll. 39-98.

secundum artem Philosophi, VIII *Topicorum*.⁹ Sicut igitur homo potest poni cum opposito risibilis, quod est accidens eius et extra per se significatum termini et intellectum rei significatae, sic in proposito, ponendo Filium in divinis, et non
 150 procedere ab eo Spiritum Sanctum, spiratio enim activa est extra significatum Filii et quasi adventitia personae Filii constitutae ordine quodam. Et ideo potest sustineri quod Filius, licet non spiret Spiritum Sanctum, quod tamen differt a Spiritu Sancto nativitate vel filiatione tamquam suo formali proprio intrinseco, sicut homo differret suo formali
 155 intrinseco, scilicet rationali, a bruto, si non esset risibilis. Nec est summe necessarium quod Filius spiret Spiritum Sanctum, quia non est necessarium consequentia essentiali potissima essentialitate, quia spiratio actio non est de per se ratione Filii, sed sequitur consequentia accidentali et per locum extrinsecum.

Praeterea, cum spirare non pertineat ad personam Filii nisi sicut aliquid commune ei
 160 cum Patre, cum proprium quo differt a Patre sit filiatio, sicut animal est commune homini et bruto, proprium vero quo differt homo a bruto est rationale, sicut verum est dicere quod homo, etsi non esset animal, sed rationale tantum, differret tamen a bruto, quia brutum non est rationale, sic verum est dicere in proposito quod Filius, etsi non spiret Spiritum Sanctum, quod differt a Spiritu Sancto, quia ille non est natus, non
 165 obstante impossibilitate implicata utrobique. Sed falsum esset dicere quod Spiritus Sanctus, etsi non spiraretur, quod differret a Filio, quia spirari est proprium constitutum personae Spiritus Sancti quo differt a Filio, et implicantur impossibilia.¹⁰

Item, quando in aliquo includuntur plura distinctive, dummodo tamen alterum non
 170 sit praecisa ratio distinguendi, convenit quaerere an per alterum eorum distingueretur si alterum sibi non inesset, sicut homo distinguitur a lapide per hoc quod est animal et per hoc quod est rationale. Unde posito /B 188a/ per impossibile quod homo non sit animal, convenit quaerere an homo distinguatur a lapide per rationale. Nunc autem Filius in divinis habet filiationem sicut proprium formale et spirationem activam sicut commune
 175 sibi et alii. Igitur exclusa spiratione activa ab ipso per hoc quod ponitur non spirare, adhuc convenit quaerere an Filius distinguatur per filiationem suam a Spiritu Sancto. Et ideo quaestio est bona et difficilis, et quaeritur /M 110vb/ quae sit prima ratio et formalis distinguendi Filium a Spiritu Sancto, scilicet an relationes oppositae an disparatae et constitutivae.¹¹

180 Et iste modus quaerendi et loquendi consonus est sanctis. Unde Augustinus, XV *De trinitate*, cap. ultimo:¹² “Si Spiritus Sanctus diceretur Filius, amborum utique Filius

⁹ Ll. 131-48 (quando ponitur ... *Topicorum*) sunt quasi verbatim ex Henrico de Gandavo, *Summa quaestionum ordinarium*, art. 54, q. 6 (ed. Badius, v. 2, f. 92vI-K); cf. Aristoteles, *Topicorum* VIII, 5, 159a25-159b35.

¹⁰ Ll. 159-68 sunt quasi verbatim ex Henrico de Gandavo, *Summa quaestionum ordinarium*, art. 54, q. 6 (ed. Badius, v. 2, f. 92vK).

¹¹ “Hoc deducit a magistro Henrico in Summa, q. 54, art. 6” *mg.* CT; cf. Henricus de Gandavo, *Summa quaestionum ordinarium*, art. 54, q. 6 (ed. Badius, vol. 2, f. 92v).

¹² Augustinus, *De trinitate* XV, 27, 48 (CCSL 50a, p. 530, ll. 22-23).

diceretur”; et tamen certum est /V 59va/ quod impossibile sequitur ex hoc quod ponitur Filius amborum.

Item, Augustinus, V *De trinitate*, cap. 6:¹³ “Si Pater non /C 66vb/ genuisset nihil
185 prohiberet dicere eum ingenitum”, et tamen Patrem non genuisse est summe impossibile. Per hoc tamen declarat Augustinus quod alia notio est innascibilitas et paternitas, supponendo scilicet condicionalem impossibilem.

Similiter, Philosophus, IV *Physicorum*,¹⁴ supposito quod sit aliquod spatium in quo non sit corpus, sed sonus aut color, quaerit an sit vacuum. Et respondet ad huiusmodi
190 quaestionem quod, “si sit spatium natum recipere corpus, est vacuum, si non, non.” Et dicit quod talis quaestio vera* est, id est naturalis, et tamen ipse haberet pro impossibili aliquod tale spatium esse; habet etiam pro tanto impossibili quod sit sonus sive color sine obiecto, sicut habet Catholicus quod Spiritus Sanctus non procedat a Filio.

<Opiniones aliorum>

195 Ideo alii¹⁵ recipiunt quaestionem sicut bonam et difficilem, dicentes quod, posita hypothese, Spiritus Sanctus non distinguatur realiter et suppositive a Filio. Et declarant hoc primo per auctoritatem, secundo per rationem.

Auctoritas est /T 64va/ Anselmi, *De processione Spiritus Sancti*, cap. 4, loquens de Spiritu Sancto et Patre, dicens sic:¹⁶ “Neque per hoc potest intelligi esse a Patre alius,
200 quia est Spiritus Patris, si de illo non habet esse.” Igitur similiter nec posset intelligi alius a Filio, si de illo non haberet esse. Et ponderatur hoc quod dicit “non posset intelligi alius”, etc.

Item, Anselmus in eodem libro, cap. 18, et est parvum ante finem libri:¹⁷ “Patet
205 igitur, sicut supra promisi, praeter hoc quod Filius existit nascendo, Spiritus Sanctus procedendo, hac quoque causa, quia scilicet Spiritus Sanctus est de Filio, eosdem de invicem non posse dici, et propter hoc solum.” Ecce videtur expresse esse pro eis.

Item, ratione sic: in Deo natura et voluntas sunt idem re differentes sola ratione, et ideo productiones intra non possunt differre realiter, quia una est per modum naturae et alia per modum voluntatis, quia sic personae procedentes differrent sola ratione, sicut et
210 principia ipsa productiva. Et ideo si ponatur Spiritum Sanctum non procedere a Filio, solum differret ratione a Filio.

Item, distinctio in divinis non est per aliquid absolutum, sed solum per relationes oppositas. Quod patet quia, si per relationes disparatas esset personalis distinctio, cum in Patre sint duae relationes disparatae, scilicet paternitas et spiratio activa, sequitur

¹³ Augustinus, *De trinitate* V, 6, 7 (CCSL 50, p. 211, ll. 5-6).

¹⁴ Cf. Aristoteles, *Physicorum* IV, 7 (214a9-12).

¹⁵ “Opinio Thomae” mg. T; “Opinio Thomae, Aegedii” mg. C; “Opinio secunda Thomae et Aegedii” mg. L. Cf. Thomas de Aquino, e.g. *S. theol.* I, q. 36 a. 2; *SCG* IV, cap. 24; *De pot.*, q. 10, a. 5: “Dico autem quod, si Spiritus Sanctus non sit a Filio, nec aliquo modo Filius sit principium processionis Spiritus Sancti, impossibile est quod Spiritus Sanctus a Filio personaliter distinguatur, et etiam impossibile est quod processio Spiritus Sancti differat a Filii generatione.”

¹⁶ Anselmus, *De processione* 2 (ed. Schmitt, v. 2, p. 187, ll. 7-8).

¹⁷ Anselmus, *De processione* 15 (ed. Schmitt, v. 2, p. 215, ll. 28-30).

- 215 quod Pater esset duae /M 111ra/ personae, quod erroneum est, sed est tantum una. Ergo si Spiritus Sanctus non procederet a Filio, non obstante quod duas relationes haberent quibus diversimode referrentur ad Patrem generantem et spirantem, sicut e converso diversimode referretur ad eos, /B 188b/ tamen Filius et Spiritus Sanctus tantum essent una persona realiter, distincti solum secundum rationem et considerationem intellectus;
- 220 vel si essent duae propter solas relationes disparatas quibus diversimode referuntur ad Patrem, et Pater esset duae personae propter diversas relationes disparatas quibus diversimode refertur ad eos.

- Item, unum oppositorum non distinguit illud cui inest nisi ab eo in quo est reliquum oppositum, sicut per albedinem non distinguitur aliquid nisi ab eo in quo est nigredo.
- 225 Igitur relatio non distinguit aliquid ab alio realiter nisi in illo sit relatio realis ei opposita. Si igitur in Filio non esset relatio realis opposita relationi Spiritus Sancti, non distingueretur Spiritus Sanctus realiter ab eo. Haec <est> ratio Thomae, *De potentia*.¹⁸ Quae per relationes realiter distinguuntur, per relationes realiter referuntur, quia essentialius vel aequae essentialia est relationi quod referat sicut quod distinguat, quia
- 230 distinguere est commune sibi et aliis, referre est proprium. Si ergo Filius filiatione distingueretur realiter a Spiritu Sancto, Filius filiatione realiter referretur ad Spiritum Sanctum. Sed consequens falsum, igitur et antecedens, quia filiatione realiter refertur solum ad Patrem. Igitur realiter distinguitur filiatione a solo Patre.

- Item, ubicumque personae per solas relationes distinguuntur, oportet referre quae
- 235 personaliter distinguuntur. Sed si Spiritus Sanctus non esset a Filio, non referretur ad ipsum. Quare nec personaliter distingueretur.

- Item, alii eiusdem opinionis arguunt sic, ut Aegidius:¹⁹ in relatione non est considerare nisi duo, esse scilicet et quiditatem; relationes disparatae distinguuntur solum per esse, non secundum rationem quiditatis, cum quiditas attendatur in ordine ad
- 240 suum oppositum directe, secundum Philosophum definientem relationem in *Praedicamentis*.²⁰ In Deo autem non possunt relationes plurificari secundum esse, quia secundum esse transeunt in essentiam omnino indivisam et realiter indistinctam. Igitur plurificantur solum secundum quiditates suas. Sed quiditas relationis, ut dixi, consistit in solo /C 67ra/ respectu ad oppositum correlativum. Et ideo relationes oppositae solum
- 245 distinguunt in Deo. Sed si Spiritus Sanctus non procederet a Filio, non haberet relativam oppositionem ad ipsum. Igitur non distingueretur realiter ab eo.

Et istae sunt rationes aliorum, nec vidi aliquam quin incidat secundum vim in aliquam istarum.

¹⁸ Ll. 223-27 (unum oppositorum ... ab eo) quasi verbatim ex Thoma de Aquino, *De pot.*, q. 10, a. 5, Sed contra, arg. 6; ll. 228-33, cf. *ibid.*, Sed contra, arg. 5.

¹⁹ Cf. Aegidius Romanus, I *Sent.*, d. 11, princ. 1, q. 3 (ed. Venetiis, 1521, f. 65raD-bG) et idem, *Quodl.* I, q. 6 (ed. Venetiis, 1502, f. 5ra-b).

²⁰ Cf. Aristoteles, *Praedicamentis* 7 (e.g. 6b27-35, 7a6-7b14).

Haec opinio est probabilis, et illi magis favet Richardus in I *Scripti*, d. 11, tamquam
 250 fidei magis consona.²¹ Tamen si debeamus rationi inniti, non videtur habere aliquam
 necessitatem. Auctoritates etiam sunt contra eam expresse, sicut habent aliquas pro se.

Arguo igitur primo ratione contra eam sic:²² unumquodque /M 111rb/ eodem
 formaliter constituitur in esse tali et distinguitur ab omni alio, quia eodem formaliter
 quo est /V 59vb/ formaliter unum, est ab alio divisum et distinctum. Sed Filius
 255 formaliter /T 64vb/ constituitur filiatione, non spiratione activa, ut omnes concedunt.
 Ergo Filius filiatione sola distinguitur personaliter a Spiritu Sancto, etiam posito quod
 ab eo non procedat Spiritus Sanctus, quia non distinguitur personaliter ab eo nisi eo quo
 formaliter est persona, hoc autem est sola filiatio, non spiratio, et stante formali
 principio distinctivo, quocumque posteriori posito vel remoto, stat formalis distinctio.
 260 Sed si Filius non spiraret, adhuc esset formaliter Filius, et haberet formaliter et realiter
 illud quo formaliter et personaliter distinguitur a Spiritu Sancto, scilicet filiationem
 realem. Et haec ratio sumitur a proprietate personali.

Sed alii nituntur huic rationi respondere, qui contrariam opinionem defendunt,
 dicentes quod quando aliquid habet /B 189a/ plura distinctiva in se ita /L 294rb/ quod
 265 una ratio distinctiva sit communior alia, per rationem distinctivam communiorem
 distinguitur ab illis cum quibus non convenit in specie, et non per rationem propriam
 distinctivam, sed per illam distinguitur ab illis cum quibus convenit proxima
 convenientia. Verbi gratia: homo est rationale, animal, corpus, substantia; per hoc quod
 est substantia distinguitur ab accidentibus; per hoc autem quod est corpus distinguitur
 270 ab incorporeis; sed per hoc quod est animal distinguitur a corporibus inanimatis; sed per
 hoc quod est rationalis tantum distinguitur ab aliis speciebus cum quibus convenit
 proxima convenientia, scilicet ab animalibus irrationalibus. Sic in proposito: Pater et
 Filius habent rationem communem distinctivam, scilicet spirationem activam, et ideo
 per istam distinguuntur a Spiritu Sancto; et cum hoc habent propria distinctiva et per
 275 illa distinguuntur inter se, non autem a Spiritu Sancto. Et ideo, si Filius non haberet
 spirationem activam, non distingueretur a Spiritu Sancto.

Per hoc ad formam rationis quod “eo quo constituitur, distinguitur ab omni alio”.
 Verum est: vel eo vel aliquo communiore distinctivo. Sed eodem quo constituitur,
 distinguitur solum a proximo distincto, cum quo habet maiorem convenientiam; sed per
 280 distinctivum quo non constituitur, distinguitur ab eo cum quo non proximo convenit.

Contra: si sic, tunc non essent in divinis tres personae personaliter distinctae, quia
 persona non distinguitur ab alia personaliter nisi personali proprietate, quamvis enim
 posset distingui aliqua alia distinctione ab alio per aliud distinctivum, numquam tamen
 personaliter distingueretur ab alio nisi per proprietatem personalem. Sed spiratio actio,
 285 licet sit proprietas personae Filii et Patris, non tamen est proprietas personalis. Si igitur
 filiatione non distingueretur Filius personaliter a Spiritu Sancto, non distingueretur

²¹ Cf. Richardus de Mediavilla, I *Sent.*, d. 11, q. 2 (ed. Brixiae, 1591, 112b).

²² “Haec ratio Henrici, Quodl. V, q. 9” *mg.* T; Cf. Henricus de Gandavo, *Quodl.* V, q. 9 (ed. Badius, ff. 167vV); cf. etiam Ioannes Duns Scotus, I *Sent.*, d. 11, q. 2 (Opera Omnia, v. 5, pp. 16-17, n. 40).

personaliter ab eo, sed solum accidentaliter et quasi adventitie, sicut spiratio actio est
 proprietas quasi accidentalis, quia est extra per se rationem suppositivam Patris et Filii.
 /M 111va/ Et ita etiam de facto non esset personalis distinctio nisi inter solum Patrem et
 290 Filium qui suis personalibus proprietatibus solum distinguuntur ex ista ratione. Hoc
 autem absurdum est dicere quod sunt tres personae realiter propriis realitatibus relativis,
 et tamen quod non distinguuntur realiter et personaliter inter se, et pondera ly
 'personaliter'.

Item, ratio prima²³ stat et exemplum eorum est contra se ipsos plane. Replico sic
 295 rationem: quo constituitur aliquid formaliter, eodem formaliter distinguitur ab omni alio
 a quo personaliter distinguitur, circumscripto quocumque alio posteriori, sicut patet in
 exemplis eorum. Quia homo est animal et est rationalis; posito autem per impossibile
 /C 67rb/ vel impossibile quod homo esset rationalis et non-animal, adhuc per hoc
 quod est rationalis distingueretur a lapide non-animato (et anima separata distingueretur
 300 ab animali et a lapide et ab omni non-anima), licet rationalis non esset illud quo homo
 primo distinguitur ab omni alio, quia per prius ordine naturae distinguitur ab ipso lapide
 inanimato per hoc quod est animal quam per hoc quod est rationalis, sicut prius est
 animal quam homo seu rationalis. Unde hic addo unum verbum propter istam rationem:
 quod non est idem aliquid distinguere aliud ab omni alio et distinguere ipsum primo ab
 305 omni alio; verumtamen in proposito, sicut Filius prius est Filius quam spiret, ita prius
 distinguitur personaliter a quocumque distinguitur /B 189b/ per filiationem quam per
 spirationem.

Item, quod dicunt quod homo non distinguitur per rationale nisi ab eo cum quo
 proximo convenit, scilicet ab irrationali, tunc sequitur quod homo ut homo reducendo
 310 proprium eius esset indistinctus ab accidente et lapide, quod falsum est. Et tunc sequitur
 sunt indistincta ut sunt [et sunt]. Igitur sunt idem. /T 65ra/

Item, exemplum illorum non est ad propositum, nam amoto illo quod non est alicui
 essentielle, adhuc per suum essentielle et formale intrinsecum potest ab omni alio
 distingui, sicut si homo non esset risibilis, tamen propria forma intrinseca, scilicet
 315 rationalitate, distingueretur ab omni non-homine. Ergo amota spiratione Filius filiatione
 distingueretur ab omni alio; spiratio autem est proprietate adventitia. Exempla autem tua
 procedunt in his quae sunt de primo intellectu rei, licet ordine quodam, et ideo non est
 ad propositum.

Item, contra opinionem ex parte distinctionis emanationum: quandocumque aliqua
 320 emanationes sunt distinctae et alterius rationis, ita quod impossibile — immo
 impossibile — est quod una sit alia, non obstante quod unus illorum non sit ab alio,
 sed ambo a tertio, et utraque est sufficiens ad ponendum terminum realem, termini per
 se et proprii illarum emanationum erunt distincti ita quod impossibile sit unum esse
 alium. Sed si Spiritus Sanctus non esset a Filio, adhuc alia esset emanatio qua
 325 produceretur Filius et qua produceretur Spiritus Sanctus, quia una per modum /V 60ra/

²³ Cf. supra ll. 252-62.

naturae et alia per modum voluntatis. Igitur si Spiritus Sanctus non esset a Filio, /M 111vb/ distingueretur suppositive ab eo. Probatio maioris quod, si productiones sint diversae et alterius rationis, sequitur quod termini erunt distincti et alterius rationis formaliter: quia impossibile est unam personam produci sufficienter diversis
 330 productionibus eiusdem rationis vel alterius, quia si aliqua persona producat
 sufficienter hac emanatione, igitur circumscripta quacumque alia, adhuc illa
 productione producit; similiter, si eadem persona produceretur alia emanatione
 sufficienter, igitur, circumscripta alia, sufficienter produceretur ista; et si eadem persona
 sufficienter produceretur utraque, neutra produceretur, nulla enim potest esse productio
 335 in divinis nisi sufficiens; unde sequeretur quod, si eadem persona duabus
 productionibus sufficientibus caperet esse, quod neutra illarum caperet esse. Sequitur
 igitur quod, sicut duae essent productiones in divinis — per modum naturae et
 voluntatis — non obstante quod Spiritus Sanctus non esset a Filio, sequitur quod
 Spiritus Sanctus esset personaliter distinctus ab eo. Et haec est ratio Magistri Henrici in
 340 *Summa*, q. 54, art. 6.²⁴

Sed dicunt²⁵ quod, si Filius non spiraret Spiritum Sanctum, sed tantum Pater, tunc emanationes non differrent realiter, et oporteret ponere in una persona duas relationes inter se tantum distinctas ratione, quamvis utraque realiter distingueretur a relatione opposita in Patre, et esset una persona producta habens duas relationes ad personam
 345 producentem, sicut ipsa persona producens esset una habens duas relationes.

Contra: si illae emanationes non sunt distinctae nisi secundum rationem, sunt tamen ab uno principio habente modum naturae in principiando et modum voluntatis. Quaero tunc sub quo modo primo producit ista persona? Non potest dici quod utroque modo aequo primo, cum modus naturae /B 190a/ sit naturaliter prior modo voluntatis in nobis
 350 et in omnibus. Similiter si utroque modo primo, /C 67va/ cum uno modo possit
 sufficienter procedere una persona, superflueret alia. Nihil autem superfluum ponendum
 est in divinis. Igitur altero istorum modorum procedit primo; si modo naturae, igitur
 circumscripto modo voluntatis adhuc produceretur modo illo, cum sit sufficiens modus
 productivus; si non, sed modo voluntatis primo, tunc circumscripto modo naturae
 355 sufficienter produceretur isto modo voluntatis. Igitur sequitur quod vel tantum uno
 modo procederet una persona et alia alio modo a solo Patre, vel si una procederet
 utroque modo, sequitur quod neutro modo procederet. Stat igitur ratio principalis.

Item, si, Filio non spirante Spiritum Sanctum, vis generativa in Patre et vis spirativa in Patre non sufficerent ad causandum realem distinctionem in illis emanationibus, igitur nec modo vis /M 112ra/ spirativa in Patre et Filio et vis generativa in Patre
 360 sufficerent ad causandum realem distinctionem in illis emanationibus. Consequens falsum certum est, igitur et antecedens. Probatio consequentiae: tantum differt vis generativa in Patre a vi spirativa in Patre quantum differt a vi spirativa in Patre et Filio,

²⁴ Henricus de Gandavo, *Summa quaestionum ordinarium*, art. 54, q. 6 (ed. Badius, v. 2, f. 92rE-G).

²⁵ Cf. e.g. Thomas de Aquino, *Summa theol.* I, q. 36, art. 2, solutio; Godefridus de Fontibus, *Quodl.* VII, q. 4 (Les Philosophes Belges, v. 3, p. 290).

quia eadem est vis spirativa; igitur si vis generativa in Patre tantum et vis spirativa /T
 365 **65rb/** in Patre et Filio sufficiunt ad principiandum distinctas emanationes et distinctas
 realiter, ita sufficiunt in solo Patre, posito quod Filius non spiraret.

Sed ad hoc respondent²⁶ — et istud est ultimum refugium quod habent — quod vis
 spirativa est cum vi generativa passiva in Filio et cum vi generativa activa in Patre, et
 ita est cum oppositis relationibus, et ideo distinguitur a vi generativa in Patre, et est
 370 principium distinctae emanationis et distinctae personae a persona producta vi
 generativa activa in Patre, nisi enim vis spirativa esset cum oppositis relationibus in
 Patre et Filio, non posset concludi distinctio eius a vi generativa in Patre nec posset esse
 principium distinctae emanationis.

Contra: vis spirativa elicitiva actus spirandi est voluntas vel essentia includens
 375 voluntatem, non aliqua notio vel proprietas personalis secundum istos, quia si Pater
 spiraret paternitate et Filius filiatione in ratione principii elicitivi actus, Pater spiraret
 Patrem et Filius Filium, sicut si generaret paternitate, generaret Patrem secundum istos.
 Sed essentia vel essenziale quodcumque non magis distinguitur a se vel ab alio
 essentiali ut est in Patre et Filio quam ut est in solo Patre.

Item, quaero quare vis spirativa existens cum illis relationibus oppositis in Patre et
 Filio est principium distinctae emanationis ab emanatione qua procedit Filius? Causa
 autem non est quia paternitas et filiatio, cum quibus est, sunt relationes oppositae, quia
 tunc illae relationes oppositae essent vi spirativae causa sive ratio quare esset
 principium distinctae emanationis ab emanatione Filii, et ita Pater et Filius principalis
 385 spirarent quia opponuntur oppositis relationibus quam quia haberent vim spirativam.
 Nec causa /B 190b/ est quia vis spirativa in Patre et Filio opponitur relationi paternitatis
 et filiationis directa oppositione, quia sic non opponitur eis. Igitur si aliqua ratio est,
 haec est quia formaliter distinguitur a vi generativa activa et passiva. Sed vis spirativa,
 si esset in solo Patre, formaliter differret et dispartate a vi generativa in Patre, sicut nunc
 390 differt a vi generativa activa et passiva in Patre et Filio. Ergo si esset in solo Patre, esset
 /V 60rb/ principium distinctae emanationis et personae emanantis, sicut est nunc.
 †Unde incipiunt a cauda* <et> darent* /M 112rb/ causam. †

Item, per hanc responsionem essentia distingueretur a vi generativa in Patre, quia est
 cum opposita relatione in Filio. Sed diceres²⁷ quod non sequitur, quia essentia est sub
 395 omnibus et cum omnibus relationibus. Contra: saltem hoc sequitur: quod consequentia
 tua non valet, quod, quia vis spirativa est sub oppositis relationibus in Patre et Filio,
 ideo distinguitur a vi generativa in Patre non plusquam de essentia quantum ad
 formalem consequentiam /C 67vb/.

Item, pro ista opinione sunt auctoritates multae, scilicet Richardus, *De trinitate* IV,
 400 cap. 13,²⁸ ubi dicit quod “existentia rei potest variari tribus modis”, etc. Et post in

²⁶ Cf. Godefridus de Fontibus, *Quodl.* VII, q. 4 (Les Philosophes Belges, v. 3, p. 291).

²⁷ Cf. Godefridus de Fontibus, *Quodl.* VII, q. 4 (Les Philosophes Belges, v. 3, p. 291).

²⁸ Cf. Richardus de Sancto Victore, *De trinitate* IV, 13 (ed. Ribailier, pp. 175-76).

eodem libro, cap. 15:²⁹ “possunt secundum originalem causam”, etc. Et Anselmus, *De processione Spiritus Sancti*, cap. 1:³⁰ “Filius non est Spiritus Sanctus”, etc. Et hae auctoritates apud originalia inveniuntur satis plane.

Sed quia alii³¹ adducunt pro se Anselmum, ecce quid dicit Anselmus, *De processione Spiritus Sancti*, cap. 4:³² “habent utique a Patre esse Filius et Spiritus Sanctus, sed diverso modo, quia alter nascendo, alter procedendo, ut alii sint per hoc ab invicem. Et ideo cum nascitur unus, non potest cum eo nasci ille quia per hoc est alius ab eo, quia non similiter nascitur sed procedit. Nam, etsi per aliud non essent plures Filius et Spiritus Sanctus, per hoc solum”, scilicet per nasci et procedere, “essent diversi.” Ecce quod excluso omni alio ab eo quod hic nascitur, scilicet Filius, hic /L 294va/ procedit, scilicet Spiritus Sanctus, essent distincti. Si autem Spiritus Sanctus non esset a Filio, dummodo procederet a Patre, distingueretur suppositive a Filio.

Item, Augustinus, V *De trinitate*, cap. 17, loquens de Spiritu Sancto, quare non dicitur Filius, et determinat quaestionem sic:³³ “exit enim non quo modo natus, sed quo modo datus, et ideo non dicitur Filius quia neque natus est sicut unigenitus.” Sed certum est quod, si procederet a solo Patre, non procederet nec exiret ut natus; /T 65va/ quare adhuc non esset Filius procedens ut natus, sed ab ipso personaliter distingueretur.

<Opinio propria>

Ideo dico ad quaestionem quod non sequitur formaliter et consequentia formali: si Spiritus Sanctus non procedat a Filio, quod non distinguitur personaliter ab eo, licet sequitur arguitive per consequentias multas. Nam Filius habet voluntatem fecundam eandem quam habet Pater, ut patet in primo articulo,³⁴ et generatio Filii est emanatio prior; et ideo, si Filius in illo priori, habens voluntatem fecundam ad spirandum, non spiraret, sequitur quod Pater non spiraret; et ideo sequitur quod Spiritus Sanctus non esset, et per consequens quod non distingueretur a Filio personaliter. Non tamen sequitur formaliter, quia modo Filius distinguitur a Spiritu Sancto et a quocumque non-Filio filiatione, sicut homo /B 191a/ per rationale distinguitur formaliter a quocumque non-homine. Et ideo, circumscripta quacumque alia ratione a Filio et maxime illa ratione quae non est de intellectu Filii unde Filius, adhuc distinguitur a quocumque, et ita a Spiritu Sancto procedente a solo /M 112va/ Patre. Et huiusmodi est spiratio actio quae non est de intellectu Filii, sicut patet etiam supra in principio secundi articuli de exemplis ibi positis de homine et risibilitate et de rationali amota animalitate per impossibile vel impossibile, quod adhuc distinguitur a lapide.³⁵ Et multo magis in

²⁹ Cf. Richardus de Sancto Victore, *De trinitate* IV, 15 (ed. Ribailier, pp. 177-78, praecipue ll. 28-29).

³⁰ Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 180, ll. 13-18).

³¹ Cf. Thomas de Aquino, *De pot.*, q. 10, a. 5, ad 2.

³² Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 185, ll. 3-11).

³³ Augustinus, *De trinitate* V, 14, 15 (CCSL 50, p. 222, ll. 9-11).

³⁴ Cf. supra, ll. 57-98.

³⁵ Cf. supra, ll. 121-79.

proposito, cum spiratio actio non sit de intellectu Filii, manente enim formali
 435 distinctivo, quocumque alio amoto per possibile vel impossibile, stat formalis distinctio.

<Responsiones ad argumenta principalia>

Ad primum argumentum principale,³⁶ cum arguitur ex auctoritate Anselmi quod, ubi in
 divinis non est relationis oppositio, potest esse de se invicem mutua praedicatio.
 Respondeo quod, visa intentione Anselmi, argumentum est ad oppositum. Quia dicit³⁷
 440 quod “illa oppositio relationis quae ex hoc nascitur” etc. Et qui sunt illi modi ipse dicit
 post,³⁸ scilicet quod “Filius nascendo habet esse de Patre, et Spiritus Sanctus non
 nascendo sed procedendo.” Et dicit³⁹ cap. 4 quod ista sola diversitas procedendi obviat
 unitati. Unde loquitur de illa oppositione relativa quae est inter relationes disparatas
 duorum diversimode emanantium a tertio, quae sufficeret ad distinctionem personalem
 445 si alter non esset ab alio dummodo diversimode uterque esset a tertio.

Ad secundum,⁴⁰ cum arguitur quod Filius et Verbum non distinguuntur personaliter
 quia unus non est ab alio, licet Verbum procedat per modum intellectus et Filius per
 modum naturae, igitur a simili nec Spiritus Sanctus distingueretur personaliter a Verbo
 si non procederet ab eo, licet procederet per modum voluntatis et Verbum per modum
 450 intellectus. Respondeo quod in argumento est non-causa ut causa, hoc enim non est
 causa quare Verbum non distinguitur personaliter a Filio, quia non procedit ab eo, sed
 quia procedere per modum naturae et per modum intellectus est procedere secundum
 unum modum, quia in intellectualibus natura et intellectus sunt unum principium
 propter uniformem modum principiandi, quia intellectus ut praevius actui voluntatis
 455 impetu quodam sive quadam immutabilitate /C 68ra/ naturalis necessitatis elicit actum
 suum sicut natura absoluta non-intellectualis. Et quia uniformiter principiant natura et
 intellectus, ideo ubi simul concurrunt — sicut in divinis — habent unum terminum.
 Non sic autem voluntas, sed libere producit, et ideo habet productionem alterius rationis
 a productione naturae et intellectus, et ita terminum productum distinctum et alterius
 460 rationis formaliter.

Ad tertium,⁴¹ cum arguitur quod non esse ab alio et esse ab alio non distinguunt
 personaliter in divinis, igitur nec esse ab alio uno modo et esse ab alio alio modo, et
 tamen prima differentia est maior secunda — respondeo quod licet magis distent directa
 oppositione per /V 60va/ affirmationem et negationem, non tamen magis /M 112vb/
 465 distinguuntur ut constitutiva distinctorum suppositorum.

Aliter respondeo quod, quia proprietates distinctivae debent /B 191b/ esse constitu-
 tivae, et constitutivae personae non sunt nisi sint vere positivae. Ideo, non esse ab alio,
 cum non sit positivum, non facit distinctionem personalem quae est distinctio positiva.

³⁶ Cf. supra ll. 1-9.

³⁷ Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 180, ll. 27-29).

³⁸ Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 180, ll. 15-17).

³⁹ Cf. Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 185, ll. 3-15).

⁴⁰ Cf. supra ll. 10-17.

⁴¹ Cf. supra ll. 18-23.

Sed utraque proprietas, scilicet Filii in procedendo per generationem et Spiritus Sancti
 470 per spirationem, est proprietas positiva et constitutiva, et ideo positive et personaliter
 distinguunt. Unde non sequitur: si negativum non constituit et distinguit aliquid positive
 et personaliter, igitur nec formale positivum et constitutivum personae non distinguit
 personaliter. Sed est consequens, sequitur enim econverso: /T 65vb/ si huiusmodi
 positivum non constituit nec distinguit, nec aliquid negativum a multo fortiori.

475 Ad primam opinionem Thomae per Anselmum,⁴² cum dicitur “neque per hoc
 intelligi potest esse a Patre alius” etc., dico hic quod est duplex intelligentia secundum
 Philosophum, III *De anima*,⁴³ et etiam duplex intelligere, scilicet simplicium
 apprehensio et diversorum compositio vel compositorum divisio. Tunc quando
 Anselmus dicit quod “Spiritus Sanctus non posset intelligi alius a Patre, si non esset ab
 480 eo”, non loquitur de intelligere simplici nec de re intellecta quantum ad intellectum
 primum rei, quia potest intellectus ferri super Spiritum Sanctum non intelligendo ipsum
 procedere a Patre, sicut quilibet in se experitur; sed loquitur Anselmus de intellectu
 argumentivo, et verum est de tali intellectu quod per simillimum non potest intelligi
 Spiritus Sanctus vere esse nisi intelligitur a Patre esse, cum Pater sit principium et origo
 485 omnis emanationis et habeat in se, non ab alio, omne principium productivum. Cum hoc
 tamen stat quod, si procederet Spiritus Sanctus a solo Filio, quod adhuc distingueretur a
 Patre personaliter, et ita distingueretur a Filio, si procederet a solo Patre, aliud enim est
 quod intellectus intelligit de facto, aliud quod vere intelligeret posita hypothesi tali vel
 tali.

490 Aliter dicitur quod non est simile de Patre et Filio, quia Pater est principium totius
 deitatis, id est Dei procedentis. Et ideo, si non procederet a Patre, non esset a quo
 procederet, et ita non distingueretur a Patre, quia non esset nisi ab eo procederet; sed si
 non procederet a Filio, esset a quo procederet, et ideo posset a Filio distingui.

Ad aliud Anselmi, cap. 18,⁴⁴ respondeo quod⁴⁵ breviter ista auctoritas et truncatim
 495 et male allegitur et contra intentionem auctoris, quia ly ‘et propter hoc solum’ non debet
 referri ad litteram praecedentem, sed ad litteram consequentem immediate, sic:⁴⁶ “quia
 Spiritus Sanctus est de Filio eosdem de se invicem non posse dici. Et propter hoc solum
 Filium non posse esse de Spiritu Sancto”, quia scilicet Spiritus Sanctus est ab ipso Filio.
 Aliter si ly ‘propter hoc solum’ construitur cum littera antecedente nullam penitus
 500 sententiam importaret littera sequens. Verbi gratia: si dicatur, ut ipsi vellent habere,
 “quia Spiritus Sanctus est de Filio eosdem de se invicem non posse dici et propter hoc
 solum”, quid serviret littera immediate sequens “Filium non posse esse de Spiritu
 Sancto”, ubi terminatur versus? Omnino enim illa littera nihil valeret, sed /M 113ra/
 totaliter tamquam nullam sententiam in se nec cum alio habens superflueret. Ideo in

⁴² Cf. supra ll. 198-202.

⁴³ Cf. Aristoteles, *De anima* III, 6 (430a26-28).

⁴⁴ Cf. supra ll. 203-206.

⁴⁵ Ll. 494-507, cf. Guillelmus de Ware, I *Sent.*, d. 9, q. 5 (ed. supra, ll. 281-87).

⁴⁶ Anselmus, *De processione* 15 (ed. Schmitt, v. 2, p. 215, ll. 28-31).

505 auctoritate est amphibolia ex hoc quod ly ‘hoc solum’ potest construi cum littera
 praecedente (et tunc est falsum quod datur intelligi) vel cum littera sequente (et tunc est
 sententia vera et nihil ad propositum illorum).

Ad primum quod arguitur per rationem,⁴⁷ quod natura et voluntas in /B 192a/ Patre
 differunt sola ratione, /C 68rb/ ideo in Patre solo non possunt esse principia
 510 distinctarum emanationum nec distinctorum terminorum re sed solum ratione —
 respondeo quod, si hoc argumentum esset bonum, nec in Patre et Filio, quia non plus
 differunt inter se in Patre et Filio quam in Patre tantum, et ita de facto non esset nisi una
 productio. Ideo dico quod argumentum accipit falsum, scilicet quod natura et voluntas
 non differunt nisi sola ratione, sicut patebit infra tractando de differentia attributorum.⁴⁸
 515 Verumtamen esto quod sic esset, argumentum non concludit, quia maior est distinctio
 in principiatis quam in principiis. Nam duo ideata, ut homo et asinus, sunt
 impossibiles in eodem et differunt re absoluta per essentiam, non tamen ipsae ideae
 eorum, sed sunt in eodem simplici, scilicet in Deo. Similiter artifex naturaliter generat
 filium et depingit imaginem, quae non possunt esse in eodem, et tamen ars et natura
 520 sunt in eodem pictore, quae sunt principia illorum. Quamvis igitur natura et voluntas in
 Patre sola ratione differunt, possent tamen esse principia distinctarum emanationum et
 terminorum distinctorum distincte emanantium.

Ad secundum,⁴⁹ cum arguitur quod, si relationes disparatae distinguerent
 personaliter, tunc Pater esset duae personae, posset dici quod relationes in principiante
 525 non tantum distinguunt sicut in principiatis, sicut ad argumentum praecedens patet de
 intellectu et voluntate in nobis et eorum actibus.

Aliter tamen sic: quod impossibile est eandem personam numero produci duabus
 productionibus /T 66ra/ sufficientibus (sicut patet in opponendo contra opinionem
 contrariam), sed non est impossibile eandem personam producere duas personas. Et
 530 ideo non sequitur quod, si relationes productorum disparatae constituent diversas
 personas, quod relationes oppositae his in principiante constituent duas personas. Quia
 relationes productorum sunt impossibiles in eodem, non sic relationes producentis;
 quia istae relationes productorum includunt quod per illas bis accipitur esse, quod non
 potest convenire eidem personae semper manenti, non sic relationes in producente.

Ad tertium,⁵⁰ cum accipitur /V 60vb/ quod unum oppositorum non distinguit aliquid
 ab aliquo nisi in eodem sit suum oppositum — ponitur exemplum de albedine —
 respondeo: verum est de oppositione directa, puta contrarie, distinguit tamen disparate
 ab omni non-albo, sive sit nigrum sive quodcumque aliud ab albo; sic relationes
 disparatae, /M 113rb/ etc. Unde praecisa causa distinctionis personalis Spiritus Sancti a
 540 Filio, retenta hypothesi quaestionis, non est propter relationes disparatas (aliter Pater

⁴⁷ Cf. supra ll. 207-11.

⁴⁸ Cf. Robertus Cowton, *I Sent.*, d. 21, q. 2 (C 86ra-93rb; M 139va-49ra; T 81va-86vb; V 74va-79va):
 “Utrum in divinis perfectionibus sit aliqua distinctio a parte rei praeter omnem actum intelligendi.”

⁴⁹ Cf. supra ll. 212-22.

⁵⁰ Cf. supra ll. 223-33.

distingueretur personaliter a se et Filius nunc de facto), sed cum hoc quod unus procederet uno modo sufficienter et alius alio diversimode a Patre.

Ad quartum,⁵¹ quod maior est vera, vel inter se vel diversimode ad tertium; sic est in proposito, posita hypothesi quaestionis.

545 Ad quintum,⁵² cum dicitur quod relatio in divinis manet tantum secundum quiditatem et transit secundum esse, et secundum quiditatem distinguit tantum ab opposito, /B 192b/ respondeo quod relatio in divinis et transit secundum esse et secundum quiditatem uno modo, et manet secundum utrumque alio modo. Relationem enim transire secundum esse nihil aliud est nisi relationem secundum esse suum esse
550 idem per identitatem cum essentia divina; et sic transit secundum quiditatem quod quiditas eius est idem per identitatem realem cum quiditate essentiae absolutae. Relationem vero manere secundum quiditatem nihil aliud est nisi quiditatem relationis non esse quiditatem absolutam formaliter et praedicatione formali; et certe sic manet secundum suum esse, scilicet quod esse ad aliud non est formaliter esse ad se. Et ideo
555 esse relationis manet et est illud quo Pater est Pater, quamvis non sit illud quo Pater est. Unde sicut quiditas ad aliud, puta adaliquitas, non est formaliter quiditas absoluta ad se, sic nec esse ad aliud est esse ad se formaliter. Et ideo uniformiter manet quiditas relationis et esse, et uniformiter transeunt. Et ideo falsum est quando dicunt quod relatio in divinis non habet esse formale nisi esse fundamenti, alioquin Pater nihil haberet quo
560 formaliter esset Pater. Unde sicut aliquid est ens, ita habet esse: si est ens ad se, habet esse ad /L 294vb/ se; si est ens ad aliud, habet esse ad aliud. Si enim transiret in comparatione ad essentiam ita quod esset ut sic formaliter essentia absoluta, constitutum esset formaliter absolutum; vel si tantum differret ratione, constitutum ut constitutum esset formaliter ens rationis tantum. Et quando accipis /C 68va/ quod
565 relatio secundum quiditatem solum distinguit, et sic ab opposito, dico quod haec consequentia non valet si tantum secundum quiditatem distinguit ab opposito directa oppositione. Sed sequitur: ergo tantum distinguit ab eo a quo quiditas sua distinguit, et hoc non est tantum ab opposito, sed ab omni alia quiditate formaliter, cum tantum respicit oppositum directa oppositione, sed stante illa directa oppositione ad oppositum
570 distinguit disparate ab omni alio cui non est formaliter idem, ita quod spiratio passio distinguit a spiratione actione et a generari passive et a generare active. Et ideo spiratio passio personaliter distinguit nunc etiam a generari in Filio et e converso. Et ideo non intelligo verba eorum “transit secundum esse et non secundum quiditatem” et “distinguit ab opposito et non ab alio.” Omnia talia sunt verba usitata et non intellecta.

⁵¹ Cf. supra ll. 234-36.

⁵² Cf. supra ll. 237-46.

Apparatus criticus

3 2] 3 CM || 6 mutua] vera MV || 7 esset] est MV || 12-13 et Filius non ... rationem *om.* BMV || 41 Filioque] et Filio MV || 48-49 et si ... producit *om.* V || 57 quae] quia MV || 61 aliud] aliquod MV || 64 non-spontaneum] spontaneum MTV || 68 Patet *om.* CT || 75 repugnat] repugnet CLT || 77-78 tali principio ... adaequatam *om.* BLMV || 82 primus] prior M, eius prior V || 82-83 primae perfecte ... qualitatis *om.* V || 104 et ideo ... Filio *om.* V || 104 Filio] Patre CT || 108 in² *om.* CT || 109 includente] includere MV || 116 summe] summo TV || 127-28 consequentis sicut subiectum est causa *om.* BMV || 131 Hoc] Et hoc CT || 132 quod²] ponitur quod *add.* BMV || 137 se *om.* CMT || 145 si est *om.* MV || 146 et repugnans posito *om.* BMV || 148 Sicut] Sic MV || 160-61 differt a Patre ... quo *om.* MV || 162 quod homo *om.* MV || 175 exclusa] excluso CT || 181 diceretur] dicitur MV || 184 V] XV MV || 187 scilicet *om.* MV || 191 impossibili] impossibili BM, impossibile V || 192-93 habet etiam ... Filio *om.* CLT || 205 scilicet *om.* MV || 217 Patrem generantem *om.* C || 218 eos] ipsos CT || 220-22 referuntur ad ... diversimode *om.* T || 221 relationes] rationes MV || 227-28 realiter ab eo ... relationes² *om.* V || 228-33 quae per relationes ... a solo Patre *ad l.* 236 *post* personaliter distingueretur *transposuit* T || 237 eiusdem opinionis] de eadem opinione BMV || 237 sic *om.* CV || 247 Et *om.* CT || 248 aliquam] aliquod CT || 257 non¹ *om.* CV || 270 sed *om.* MV || 273 scilicet] ut CT || 277 quo] aliquid in esse *add.* M || 280 distinctivum] distinctum MV || 288 quia est] et CT || 290 qui] quae TV || 298 vel impossibile *om.* LV || 298-99 per hoc quod est rationalis *om.* C || 310-11 Et tunc ... idem *om.* BLMV || 311 sunt] sic T || 315 Ergo] sic CT || 321-22 non obstante ... tertio *om.* T || 332-33 produceretur alia ... persona *om.* V || 348 primo *om.* MV || 354-55 modo voluntatis ... isto *om.* V || 363 Patre quantum differt a vis spirativa in *om.* V || 363 patre²] tantum et vis spirativa in Patre *add.* M || 364 in Patre tantum et vis spirativa *om.* M || 388 et] etiam *add.* MV || 396 tua *om.* MV || 400 existentia] essentia MV; ex natura C || 404 Anselmum, ecce quid dicit *om.* C || 405 4] 5 CT || 405 utique *om.* MV || 411 scilicet *om.* MV || 411-12 Si autem ... Filio² *om.* V || 413 Augustinus *om.* CTV || 417 quare adhuc non esset Filius procedens ut natus *om.* BM || 427 formaliter *om.* MV || 430 Et *om.* MV || 433 Et] Tunc et MV || 435 distinctio] confirmatur per Anselmum *De processione Spiritus Sancti*, cap. 2, qui dicit sic: "Quoniam Filius existit de Deo nascendo et Spiritus Sanctus procedendo, ipsa diversitate nativitatis et processionis referuntur ad invicem ut diversi et alii ab invicem." *add.* M || 440 illi] alii MV || 441 Sanctus] de Patre *add.* LV || 448 igitur *om.* MV || 448 Spiritus Sanctus] Filius MV || 450-51 hoc enim non est causa *om.* V || 451 procedit] Filius *add.* MV || 456 uniformiter] uniformi modo CT || 461 et esse ab alio *om.* V || 461 distinguunt] distinguuntur MV || 462 et esse ab alio alio modo *om.* T || 467 et constitutivae *om.* V || 470 et² *om.* CT || 472 et² *om.* TV || 481 rei *om.* MV || 486-87 Spiritus Sanctus a solo ... procederet *om.* V || 488 intellectus intelligit ... vere *om.* V || 494 ista auctoritas *om.* MV || 494 et *om.* CT || 498 posse *om.* MV || 498 scilicet *om.* MV || 499 construitur] construatur CT || 501 de Filio *om.* CV || 501 se *om.* CTV || 505 hoc¹] eo MV || 511 Filio] essent natura et voluntas sunt (!) principia distinctarum *add.* M || 512 nisi] tantum *add.* CT || 516 asinus] angelus MV || 518 in *om.* CT || 521 tamen *om.* CT || 523 secundum] quartum CLT || 525-26 praecedens patet ... actibus *om.* T || 535 tertium] quintum CLT || 535 aliquid *om.* MV || 537 de *om.* MT || 539 etc] in divinis distinguunt Filium a Spiritu Sancto disparate, et e converso, sed non praecise *add.* BM || 539-42 Unde praecisa ... a Patre *ad l.* 525 *post* praecedens *transposuit* T || 543 quartum] sextum CLT || 545 quintum] septimum CLT || 563-64 ut constitutum *om.* MV || 566 quiditatem] distinguit sicut tantum *add.* CT || 569 illa *om.* MV || 571 distinguit] distinguitur MV

THOMAS DE SUTTON, "QUAESTIONES CONTRA ROBERTUM COWTON IN
I SENT.", Q. 13

Circa distinctionem decimam, quaeritur utrum Spiritus Sanctus distingueretur a Filio si non procederet a Filio. Arguitur quod sic: si Spiritus Sanctus procederet a solo Filio, adhuc distingueretur personaliter a Patre, ergo si procederet a solo Patre distingueretur personaliter a Filio. Consequentia ostenditur, quia eadem ratio distinctionis est
5 utrobique, scilicet relatio disparata, non autem relatio opposita. Antecedens patet, quia si Spiritus Sanctus procedens a solo Filio non distingueretur personaliter a Patre, sed esset eadem persona cum Patre, tunc Spiritus Sanctus procederet a Filio, ita et Pater, quod est impossibile, quia sic Filius produceret Patrem suum.

Oppositum arguitur. Anselmus, *De processione Spiritus Sancti*, cap. 2:¹ "Relationis
10 oppositio, quae ex hoc nascitur quod supradictis duobus modis /M 200va/ Deus est de Deo, prohibet Patrem et Filium et Spiritum Sanctum de se invicem dici." Ubi ergo non est relationis oppositio potest esse de se invicem vera praedicatio. Sed si Spiritus Sanctus non procederet a Filio, non esset inter Filium et Spiritum Sanctum relationis oppositio, quae in divinis non est nisi secundum originem. Ergo Filius esset Spiritus
15 Sanctus et e converso. Et ita non essent personae distinctae.

Responsio: dicendum quod, si Spiritus Sanctus non procederet a Filio, non distingueretur ab eo, propter rationem /V 41v/ iam tactam, non enim potest esse distinctio personarum in divinis per relationes disparatas quae non sunt oppositae secundum originem, quia in eadem persona sunt relationes disparatae, ut in Patre est
20 paternitas et spiratio actio; sic in Filio essent filiatio et spiratio passio, si Spiritus Sanctus non procederet a Filio, et spiratio passio non differret realiter a filiatioe.

Contra hoc arguitur multipliciter.

2) Omnis proprietas quae ex formali ratione sua est impossibilis alteri ex se distinguit a quocumque altero. Sed filiatio per formalem rationem suam est
25 impossibilis Spiritui Sancto. Ergo distinguit Filium a Spiritu Sancto. Minor ostenditur, quia filiatio per suam formalem rationem coexigit spirationem actionem, ergo per eandem rationem repugnat spirationi passivae, sicut quia ignis per formalem suam rationem determinat sibi calorem — alioquin non magis repugnaret frigiditas igni quam ligno calido — ideo igni secundum suam formalem rationem repugnat frigiditas.

30 3) Praeterea, si Spiritus Sanctus procederet a solo Patre, adhuc esset spiratus, et tamen non esset Filius, cum Filius non sit spiratus. Ergo si Spiritus Sanctus procederet a solo Patre, adhuc Spiritus Sanctus non esset Filius.

4) Praeterea, si dicatur quod spiratio semper est a duobus, et ita non potest esse a solo Patre — contra: nihil debet assumi contra Graecos nisi quod ipsi concedunt; sed ex
35 his quae concedunt debent alia inferri. Sed Graeci non dicunt quod spiratio est a duobus, sed a Patre solo. Ergo hoc non est assumendum.

¹ Anselmus, *De processione*, cap. 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 180, ll. 27-29).

5) Praeterea, ille actus qui necessario determinat sibi duo agentia non potest communicari alicui nisi a duobus. Sed actus spirandi communicatur Filio a Patre tantum. Ergo non necessario determinat sibi duo agentia, vel si sic, Pater erit duo, quia
 40 Pater communicat Filio actum spirandi, et ita Pater habet ipsum in sua virtute, alioquin non communicaret ipsum. Si igitur actus spirandi in formali ratione sua determinat sibi quod sit a duobus, Pater erit duo.

6) Praeterea, Anselmus dicit:² “Habent esse a Patre Filius /M 200vb/ et Spiritus Sanctus, sed diverso modo, quia alter nascendo, alter procedendo, ut per hoc sint alii ab
 45 invicem.” Vult igitur expresse quod ex hoc distinguitur Spiritus Sanctus quia non nascitur sicut Filius, sed alio modo procedit a Patre.

7) Si dicatur quod Anselmus dicit hoc non secundum propriam sententiam, sed secundum positionem Graecorum, quae ponit impossibilia, scilicet quod Spiritus Sanctus non procedit a Filio et quod nasci et procedere sunt diversae origines, et ideo
 50 sequitur ex positione Graecorum quod distinguerentur et etiam quod non distinguerentur — contra: ista quaestio introducit ad sciendum quid est principium distinctivum Filii a Spiritu Sancto, utrum scilicet filiatio vel aliquid aliud, et est quaestio rationalis. Sed per illam responsionem vitatur tota difficultas quaestionis, si enim ostendatur quod, posita hypothesi, distinguatur Filius a Spiritu Sancto, concedet
 55 conclusionem; si autem ostendatur oppositum, similiter concedet conclusionem. Et ita ista responsio est fuga difficultatis.

8) Praeterea,³ hypothesis quae non includit impossibilia ex suo proprio intellectu, sed tantum per medium extrinsecum, est ponibilis, et non sequuntur contradictoria, licet sit impossibilis, ut ista ‘homo est non risibilis’ potest poni et ei
 60 repugnans debet negari, et sequens /V 42r/ ex ipso debet concludi, quia non sequuntur contradictoria. Unde haec est vera: ‘homo, si non esset risibilis, distingueretur a bruto’, quia adhuc distingueretur per rationale, quod non negatur ab homine directe per hoc quod ponitur homo non esse risibilis; et ista consequentia est neganda: ‘si homo non sit risibilis, homo non est homo’, quia medium virtute cuius tenet destruitur per positum,
 65 illud scilicet medium ‘omne risibile est homo’. Sed tale positum est hoc: ‘Spiritus Sanctum non procedere a Filio’, quia spiratio activa est extra significatum Filii et quasi adventitia personae Filii. Si igitur ponat opposita, hoc est per media extrinseca, ubi non tenet consequentia; potest igitur hoc poni, et non sequuntur contradictoria consequentia naturali.

9) Praeterea, remoto ab aliquo illo quod est de intellectu eius, quaeri potest rationabiliter utrum insit ei hoc quod prius non inerat. Verbi gratia: remoto rationali ab homine, adhuc quaeri potest utrum rationale sit lapis; ergo similiter remoto eo quod est formale constitutivum Spiritus Sancti, potest esse quaestio utrum distinguatur a Filio, et ita non includit contradictoria ex proprio suo intellectu.

² Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 185, ll. 3-5).

³ Cf. Robertus Cowton, *I Sent.*, d. 11, art. 2 (ed. supra, ll. 121-58).

75 10) Praeterea,⁴ Augustinus dicit, V *De trinitate*, cap. 6:⁵ “Si ingenitus Filium non genuisset, nihil prohiberet dicere eum ingenitum.” Ergo similiter si Filius non spiraret Spiritum Sanctum, nihil prohibe<re>t eum dicere distinctum a Spiritu Sancto, sicut nunc est distinctus.

80 11) Praeterea,⁶ IV *Physicorum*, cap. de vacuo, Philosophus,⁷ supposito quod aliquod spatium sit separatum in qualitibus sensibilibus, quaerit utrum sit susceptivum corporis, et determinat quod non. Ergo hypothesis impossibilis potest poni.

12) Praeterea, Filius ut Filius per se et essentialiter distinguitur a non-Filio; ergo per aliquid quod est de essentia eius. Sed si Spiritus Sanctus non procederet a Filio, illud essenziale esset filiatio. /M 201ra/ Ergo filiatione distingueretur a Spiritu Sancto.

85 13) Praeterea, si sola rationalitas esset in homine, distingueret ipsum essentialiter et sufficienter a quolibet non-homine, remoto quocumque alio, quia constituit ipsum in esse specifico. Ergo similiter filiatio, cum constituat Filium, circumscripto omni alio, distinguit ipsum ab omni alio.

90 14) Praeterea, si Pater spiraret et Filius non, adhuc Pater non esset Filius. Ergo Filius esset distinctus a Spiritu Sancto.

15) Praeterea, si spirare esset a solo Patre, adhuc generare et spirare essent actus distincti. Ergo et termini illorum essent distincti, scilicet Filius et Spiritus Sanctus. Probatio assumpti: principia opposita habent oppositos modos principiandi, et oppositi modi principiandi non habent idem principiatum, quia si utrumque sit perfecte
95 productum, unum non concurret cum alio. Cum igitur generare et spirare sint distincti modi principiandi, Filius genitus et Spiritus Sanctus spiratus non erunt eadem persona, sed distinctae personae correspondentes distinctis productionibus.

16) Si dicatur quod illae productiones non sunt distinctae nisi secundum rationem, sicut nec earum principia — contra: non oportet quod sit tanta diversitas in principiis
100 quanta est in principiatis, quia una creatura est principium multorum principiatorum. Et similiter in Deo intellectus et voluntas non differunt nisi secundum rationem, et tamen persona procedens secundum actum intellectus distinguitur realiter a persona procedente secundum actum voluntatis. Ergo licet unum sit suppositum /V 42v/ quod generat et quod spirat, tamen persona genita non erit persona spirata, nec generare erit
105 idem quod spirare.

17) Praeterea, eodem quo formaliter distinguitur aliquid ab opposito, distinguitur etiam a disparato, puta albedine distinguitur aliquid a nigredine, et eadem distinguitur a quantitate. Et similiter in relativis, pater enim paternitate distinguitur a filio et a duplo. Sed Spiritus Sanctus spiratione passiva formaliter distinguitur a spiratione activa. Ergo
110 eodem distinguitur formaliter a quocumque alio, et per consequens a filiatione et a Filio.

⁴ Cf. Robertus Cowton, I *Sent.*, d. 11, art. 2 (ed. supra, ll. 184-87).

⁵ Augustinus, *De trinitate* V, 6, 7 (CCSL 50, p. 211, ll. 5-6).

⁶ Cf. Robertus Cowton, I *Sent.*, d. 11, art. 2 (ed. supra, ll. 188-93).

⁷ Aristoteles, *Physicorum* IV, 7 (214a9-12).

18) Praeterea,⁸ una persona non distinguitur personaliter ab alia nisi personali proprietate. Sed spiratio actio, licet sit notio Filii et Patris, non tamen est proprietas personalis Filii nec Patris. Ergo per spirationem actionem non distinguitur Filius personaliter a Spiritu Sancto, sed solum accidentaliter et adventitiae quasi, sicut spiratio actio est proprietas quasi accidentalis quia est extra rationem Patris et Filii. Et ita secundum veritatem rei, non esset personalis distinctio inter Spiritum Sanctum et alias personas, sed solum inter Patrem et Filium, et ita tres personae in divinis non sunt personaliter tres distinctae, quod est absurdum.

19) Praeterea,⁹ quo constituitur aliquid formaliter, eodem formaliter distinguitur ab omni alio a quo personaliter distinguitur, circumscripto quocumque alio posteriori. Quia posito per impossibile quod homo esset rationalis et non esset animal, adhuc per hoc quod esset rationalis distingueretur a lapide non-animato et ab omni alio non-animato, licet rationale non esset illud quo primo homo distinguitur ab omni non-animato, quia per prius secundum naturam distinguitur per hoc quod est animal a lapide inanimato, vel per animatum, quam per hoc quod est rationalis. Sed Filius per prius intelligitur /M 201rb/ Filius quam spiret. Ergo prius distinguitur personaliter a quolibet per filiationem qua constituitur quam per spirationem.

20) Praeterea,¹⁰ homo per rationale distinguitur a quantitate, qualitate, et lapide, quia si non, tunc homo ut rationalis esset indistinctus ab istis, quod falsum est. Sed ista a quibus distinguitur per rationale non habent oppositionem ad rationale. Ergo similiter in divinis Filius distinguitur filiatione a Spiritu Sancto non habente oppositam relationem.

21) Praeterea,¹¹ si homo non esset risibilis, adhuc propria forma intrinseca, scilicet rationalitate, distingueretur ab omni non-homine. Ergo, cum spiratio activa sit proprietate adventitia Filii, ipsa amota, adhuc Filius filiatione distingueretur a non-Filio.

22) Praeterea, quandocumque aliquae emanationes sunt distinctae et alterius rationis, ita quod impossibile est — et etiam impossibile — quod una sit alia, quamvis unus terminorum non sit ab alio sed ambo a tertio, et utraque est sufficiens ad ponendum terminum realem proprium illarum emanationum, illi termini erunt distincti, ita quod impossibile est unum esse alterum. Sed si Spiritus Sanctus non esset a Filio, adhuc esset alia emanatio Filii ab emanatione Spiritus Sancti, quia una per modum naturae, et alia per modum voluntatis. Ergo adhuc, si Spiritus Sanctus non esset a Filio, distingueretur personaliter ab eo.

23) Si dicatur¹² quod emanationes illae non essent distinctae realiter sed secundum rationem tantum, si Spiritus Sanctus procederet a solo Patre sicut Filius /V 43r/ — contra: Pater habet in principiando modum naturae et modum voluntatis; quaero: sub quo modo producitur ista persona? Non potest dici quod utroque modo aequo primo,

⁸ Cf. Robertus Cowton, *I Sent.*, d. 11, art. 2 (ed. supra, ll. 281-93).

⁹ Cf. Robertus Cowton, *I Sent.*, d. 11, art. 2 (ed. supra, ll. 294-307).

¹⁰ Cf. Robertus Cowton, *I Sent.*, d. 11, art. 2 (ed. supra, ll. 308-11).

¹¹ Cf. Robertus Cowton, *I Sent.*, d. 11, art. 2 (ed. supra, ll. 312-18).

¹² Cf. Robertus Cowton, *I Sent.*, d. 11, art. 2 (ed. supra, ll. 346-57).

cum principiari per modum naturae sit prius quam per modum voluntatis, et in nobis et in omnibus. Et ita, cum uno modo possit sufficienter procedere, alius modus
 150 superflueret. Sed nihil superfluum est in divinis ponendum. Ergo uno modo tantum procedit primo. Si modo naturae, ergo circumscripto modo voluntatis adhuc produceretur sufficienter; si modo voluntatis primo, tunc circumscripto modo naturae sufficienter produceretur. Et ita alius modus superflueret, quod falsum est. Ergo oportet dicere quod uno modo procederet una persona a solo Patre, et alio modo alia.

155 24) Praeterea,¹³ si, Filio non spirante Spiritum Sanctum, vis generativa in Patre et vis spirativa non sufficerent ad causandum distinctionem realem in illis emanationibus, ergo nec modo vis spirativa in Patre et Filio et vis generativa in Patre sufficerent ad causandum in illis realem distinctionem. Consequens falsum, ergo et antecedens. Probatio consequentiae: tantum differt vis generativa in Patre a vi spirativa in Patre
 160 quantum differt a vi spirativa in Patre et Filio, quia eadem est vis spirativa. Ergo si potentia generativa in Patre tantum et vis spirativa in Patre et Filio sufficiunt ad principiandum distinctas emanationes, ita in solo Patre sufficient, posito quod Filius non spiret.

25) Praeterea,¹⁴ vis spirativa est voluntas vel essentia includens voluntatem, non /M
 165 201va/ autem notio vel proprietas personalis, quia, si Pater spiraret paternitate et Filius filiatione, Pater spiraret Patrem et Filius Filium, sicut si Pater generaret paternitate, generaret Patrem. Si essentia vel essentiale quodcumque non magis distinguitur a se vel ab alio essentiali ut est in Patre et Filio quam ut est in solo Patre, ergo ut est in solo Patre est principium alterius emanationis quam vis generativa ut est in Patre et Filio.

170 26) Praeterea, Augustinus, V *De trinitate*, loquens de Spiritu Sancto dicit:¹⁵ “exit non quo modo natus, sed quo modo datus, et ideo non dicitur Filius, quia neque natus est sicut unigenitus.” Sed si procederet a solo Patre, non procederet nec exiret ab eo ut natus. Ergo non esset Filius, sed distingueretur personaliter ab eo.

Oppositum arguitur.

175 Anselmus, *De processione Spiritus Sancti*, cap. 2:¹⁶ “relationis oppositio, quae ex hoc nascitur quod supradictis modis duobus Deus est de Deo, prohibet Patrem et Filium et Spiritum Sanctum de se invicem dici.” Ex hoc arguitur: ubi in divinis non est relationis oppositio, potest esse de se invicem vera praedicatio. Sed inter Filium et Spiritum Sanctum non est relationis oppositio, si Spiritus Sanctus non procedat a Filio. Ergo etc.

180 Dicitur¹⁷ ad hoc quod Anselmus loquitur de oppositione relativa quae est inter relationes disparatas duorum diversimode a tertio emanantium, unde dicit, 4 cap.¹⁸ quod

¹³ Cf. Robertus Cowton, *I Sent.*, d. 11, art. 2 (ed. supra, ll. 358-66).

¹⁴ Cf. Robertus Cowton, *I Sent.*, d. 11, art. 2 (ed. supra, ll. 374-79).

¹⁵ Augustinus, *De trinitate* V, 14,15 (CCSL 50, p. 222, ll. 9-11).

¹⁶ Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 180, ll. 27-29).

¹⁷ Robertus Cowton, *I Sent.*, d. 11, art. 2 (ed. supra, ll. 443-45).

¹⁸ Cf. Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 185, ll. 3-15).

“ista sola diversitas procedendi obviat unitati.” Contra: Anselmus dicit, cap. 2,¹⁹ quod
 “cum apparebit quod Spiritus Sanctus est de Filio, tunc quoque palam erit quia propter
 hoc nequit Filius esse Spiritus Sanctus et Spiritus Sanctus Filius.” Sed Spiritum
 185 Sanctum esse de Filio est ponere inter eos relationes oppositas secundum originem
 unius ab alio. Ergo propter relationes oppositas, quae sunt spirare active /V 43v/ et
 spirari passive, Filius non est Spiritus Sanctus, et non propter relationes disparatas.

Praeterea, relationes disparatae non sunt oppositae, ut pater et dominus. Sed
 Anselmus dicit quod relationis oppositio prohibet unum praedicari de alio. Ergo non
 190 loquitur Anselmus de relationibus disparatis.

Praeterea, relationes disparatae compatiuntur se in eadem persona, ut in Patre
 paternitas et spiratio. Ergo relationes disparatae, secundum quod disparatae sunt, non
 distinguunt personam a persona. Sicut igitur paternitas et spiratio non constituunt duas
 personas, sed ad unam personam pertinent, quia non habent oppositionem ad invicem,
 195 ita filiatio et processio non constituerent duas personas nisi oppositionem haberent ad
 invicem.

Praeterea, Filius procedit a Patre per modum intellectus, sed Spiritus Sanctus
 procedit a Patre per modum voluntatis ut Amor. Sed de ratione processiois amoris est
 quod sit a verbo, quia nihil possumus amare nisi verbo cordis illud concipiamus. Ergo
 200 Spiritus Sanctus vel procedit a Filio, qui est Verbum, vel /M 201vb/ non procedit ut
 Amor per modum voluntatis.

Praeterea, in substantiis immaterialibus non potest esse distinctio nisi secundum
 ordinem. Ordo autem in divinis personis non potest esse alius quam secundum
 originem. Non ergo sunt duae personae ab una procedentes nisi una procedentium
 205 procedat ab alia; si enim ambae procedant ab una tantum, non erit ordo processiois,
 et per consequens non erit nisi una processio, ita quod nativitas et processio erunt una
 emanatio, et Filius et Spiritus Sanctus erunt una persona.

Praeterea, si salvari potest distinctio trium personarum absque hoc quod ponatur
 quod Filius spiret Spiritum Sanctum, sequitur quod positio Graecorum potior est et
 210 rationabilior quam positio Latinorum; melius est enim ponere pauciora quam plura et
 salvare omnia quae sunt salvanda per illa pauciora. Non est autem contra aliquam
 auctoritatem Scripturae Sacrae quod Spiritus Sanctus non procedat a Filio, nec per
 rationem concluditur aliquod inconueniens contra Graecos nisi quod Spiritus Sanctus
 non distingueretur a Filio. Si ergo hoc non sequitur ad positionem Graecorum, ad
 215 nullum inconueniens possunt duci. Frustra igitur poneremus nos Filium producere
 Spiritum Sanctum, cum absque hoc possumus omnia salvare; immo cum in Deo nihil sit
 ponendum frustra, positio nostra est irrationalis, et Graecorum rationabilis, non contra
 fidem neque contra rationem.

¹⁹ Anselmus, *De processione* 1 (ed. Schmitt, v. 2, p. 182, ll. 14-16).

Praeterea, Richardus de Sancto Victore probat in libro *De trinitate*²⁰ quod
 220 impossibile est quod in divinis sit mediata processio, cum enim quaelibet persona
 divina sit in alia, oportet quod quaelibet persona immediate ad aliam ordinetur. Si
 autem Filius et Spiritus Sanctus essent a Patre absque hoc quod Spiritus Sanctus esset a
 Filio, tunc Spiritus Sancti ad Filium esset mediatus ordo, non enim ordinarentur ad
 invicem nisi mediante illo a quo existerent, sicut duo fratres ab uno patre geniti. Ergo
 225 impossibile est quod Filius et Spiritus Sanctus sint a Patre sicut duae personae
 distinctae, si unus non sit ab alio.

Praeterea, generatio activa in Patre sive paternitas secundum ordinem intelligendi
 praesupponitur spirationi activae. Oportet ergo quod similiter filiatio, quae paternitati
 per oppositionem respondet, secundum /V 44r/ aliquem ordinem praesupponatur ad
 230 spirationem passivam. Non est autem in divinis ordo nisi naturae, secundum quem
 aliquis est ab aliquo, ut Augustinus dicit.²¹ Unde relinquitur quod vel sit una persona
 Filii geniti et Spiritus Sancti spirati, vel quod Spiritus Sanctus sit a Filio, et sic
 distinguatur ab eo.

Praeterea, Anselmus, per ea quae Graeci ponunt, ostendit quod Spiritus Sanctus
 235 procedit a Filio, sed per illa probare non posset propositum nisi illa essent repugnantia.
 Sed non inveniuntur alia repugnantia de illis nisi ista: quod Spiritus Sanctus sit
 distinctus a Filio et quod non procedat ab eo. Ergo Spiritum Sanctum distingui a Filio
 repugnat ei quod est non procedere ab eo. Ergo oppositum sequitur, scilicet quod non
 distinguatur ab eo.

240 Responsio

Dicendum ad quaestionem quod, si Spiritus Sanctus non /M 202ra/ procederet a Filio
 sed a Patre tantum, non distingueretur Spiritus Sanctus a Filio, quia processio Spiritus
 Sancti a Patre non distingueretur realiter a processione Filii, quae est nativitas; cum
 enim esset ab una persona tantum, esset processio per modum naturae, non per modum
 245 voluntatis, quia processio per modum voluntatis secundum rationem suam necessario
 est a duobus, ut dictum est. Et ideo si Spiritus Sanctus procederet a Patre tantum, sua
 processio esset nativitas, et ipse esset natus et ita esset Filius.

Argumenta quae adducta sunt contra hoc non concludunt, et ideo ad ea
 respondendum est per ordinem.

250 Ad primum quod in principio quaestionis positum est,²² dicendum quod antecedens
 concedendum est, sed consequentia est neganda. Si enim Spiritus Sanctus procederet a
 solo Filio (sicut Filius a solo Patre), distingueretur Spiritus Sanctus a Patre, sed non
 tantum per relationem disparatam, sed per relationem oppositam, non tamen paternitati
 oppositam, sed alteri relationi quae foret in Patre. Quia, cum processio Spiritus Sancti
 255 secundum hypothesim esset ab una persona tantum, sua processio esset filiatio, et ita

²⁰ Cf. Richardus de Sancto Victore, *De trinitate* V, 9 (ed. Ribaillier, pp. 205-207).

²¹ Non inveni.

²² Cf. supra II. 2-8.

Spiritus Sanctus esset Filius Filii et nepos Patris, ita quod Pater esset avus Spiritus Sancti, eo quod procederet Spiritus Sanctus a Patre non immediate, sed mediante Filio, sicut Iacob processit ab Abraham mediante Isaac, propter quod Iacob fuit nepos Abrahae. Quia igitur secundum hypothesim Pater foret avus Spiritus Sancti, et Spiritus Sanctus nepos Patris, avus autem et nepos sunt relative opposita, ideo Spiritus Sanctus distingueretur a Patre per relationem oppositam qua dicitur nepos relative ad avum. Sed ita non est, si ponamus Spiritum Sanctum non procedere a Filio, quia tunc Spiritus Sanctus et Filius non haberent relationes oppositas, et ideo non distinguerentur.

Ad secundum dicendum quod minor propositio est falsa, quia filiatio non est impossibilis Spiritui Sancto per rationem filiationis, sed propter spirationem activam sibi annexam. Illa autem annexio spirationis non est de ratione filiationis, quia si sic, hypostasis includeret impossibilia, immo contradictoria, quia si non spiraret, Filius non haberet totam rationem filiationis, et ita Filius non esset Filius. Et quia hypothesis tollit a Filio spirationem, ideo tollit a Filio impossibilitatem eius ad Spiritum Sanctum, qua remota, Spiritus Sanctus est Filius, et ita argumentum concludit oppositum intenti. /V 44v/

Ad tertium dicendum quod, si Spiritus Sanctus procederet a solo Patre, non procederet ab eo per modum voluntatis, sed per modum intellectus et per modum naturae, et ideo non esset spiratus, sed esset natus, et sic esset Verbum et Filius.

Ad quartum dicendum quod, cum dicimus quod spiratio est a duobus, non assumimus hoc ad improbandum positionem Graecorum, quia ipsi hoc negarent, sed ostendimus hoc per ordinem processionum quem oportet ponere in divinis — et non solum contra Graecos, sed contra Latinos qui positionem Graecorum nituntur salvare ab hoc inconvenienti: quod Spiritus Sanctus non distingueretur a Filio.

Ad quintum dicendum quod aliud est spirare et /M 202rb/ aliud est spirationem communicare; Pater enim spirat Spiritum Sanctum, sed non communicat ei spirationem activam. E contrario autem Pater non spirat Filium, sed communicat Filio spirationem. Spirare igitur necessario est a duobus, eo quod est per modum voluntatis producere; sed communicare spirationem non est a duobus. Unde patet quod maior propositio est simpliciter falsa.

Ad sextum, dicendum quod Filius et Spiritus Sanctus diverso modo procedunt a Patre, et per hoc sunt distincti, quia per hoc habent relationes oppositas quae distinguunt. Sed si Spiritus Sanctus non procederet a Filio, sed tantum a Patre, non diverso modo procederent, sed eodem modo, et ideo non essent distincti. Anselmus autem assumit hoc tamquam nobis commune et Graecis, ut ex his quae ipsi concedunt nobis, tamen ostendat eis quod Spiritus Sanctus procedit a Filio quod ipsi negant. Hoc autem facere non posset nisi positio eorum includeret oppositum, si enim aliquis dicat duo et ex uno eorum necessario concluditur oppositum alterius, illa duo includunt contradictionem.

Ad septimum dicendum quod, quamvis positio Graecorum includat contradictionem — in hoc scilicet quod ponunt Spiritum Sanctum non procedere a Filio, et cum hoc

ponunt quod nasci et procedere sunt diversae origines — non tamen est dicendum quod ista hypothesis huius quaestionis includit contradictoria, scilicet Spiritum Sanctum non procedere a Filio, quamvis sit impossibilis; nec fugimus difficultatem quaestionis, sed
 300 determinate respondemus quod, si Spiritus Sanctus non procederet a Filio, non distingueretur ab eo. Et argumenta in oppositum solvimus sufficienter, ponimus autem quod positio Graecorum includit contradictoria, non propter hoc ut fugiamus huius quaestionis difficultatem, sed ut manifestemus positionis Graecorum fatuitatem.

Ad octavum dicendum quod bene probat quod ista hypothesis — Spiritum Sanctum
 305 non procedere a Filio — non includit contradictoria; tamen positio Graecorum, quae cum ista hypothesi ponit aliam esse processionem Spiritus Sancti a nativitate Filii, includit contradictoria, quia ex hypothesi sequitur quod Filius et Spiritus Sanctus non distinguerentur, ex alio autem quod ponunt sequitur quod distinguerentur personaliter, et quod Spiritus Sanctus procedit a Filio. Argumentum igitur procedit, ac si diceretur
 310 quod Spiritum Sanctum non procedere a Filio includit contradictionem, et contra hoc concludit. Hoc autem non dicitur. Sed dicitur — et bene — quod positio Graecorum includit contradictionem, et ideo argumentum non est ad propositum.

Ad nonum patet per hoc idem, quia verum concludit quod quaestio est rationabilis.

Ad decimum dicendum quod consequentia non valet, quia non per hoc est Pater
 315 ingenitus, quia genuit Filium, quia si non esset alia productio personae in divinis, adhuc Deus esset ingenitus /V 45r/, sed Spiritus Sanctus distinguitur a Filio per hoc quod procedit ab eo; et ideo non est simile de antecedente et consequente, propter quod neganda est consequentia unius ad alterum.

Ad undecimum dicendum quod impossibile potest poni tamquam impossibile, et ex
 320 illo posito sequitur aliud impossibile. Et sic est in proposito, quia, posito quod Spiritus Sanctus non procedat a Filio, /M 202va/ hoc positum est impossibile, et ex hoc impossibili sequitur aliud, scilicet quod Spiritus Sanctus non distinguatur a Filio, quia nativitas et spiratio non essent diversae origines, sed una tantum, et sic per origines non distinguerentur sicut nec per relationes oppositas.

Ad duodecimum dicendum quod Filius per filiationem distinguitur a non-Filio. Sed
 a Patre distinguitur per filiationem secundum directam oppositionem, sicut homo per rationale distinguitur ab aliis speciebus sui generis quae habent formas oppositas, secundum quod genus dividitur oppositis differentiis. A Spiritu Sancto etiam
 330 distinguitur Filius per filiationem, non tamquam ab habente formam oppositam, sed tamquam a non habente filiationem, sicut homo per rationale distinguitur non solum ab animalibus irrationabilibus, sed a speciebus plantarum et ab omnibus inanimatis, quae non habent rationalitatem. Sed posito quod Spiritus Sanctus non procedat a Filio, sequitur quod Spiritus Sanctus habeat filiationem, quod sequitur quod procedat per modum naturae, non per modum voluntatis. Et ideo secundum hypothesim sequitur
 335 quod Filius filiatione non distinguatur ab eo.

Ad 13um dicendum eodem modo, quia sicut rationale distinguit hominem ab omni non-homine, ita filiatio distinguit Filium a non-Filio. Sed si Spiritus Sanctus non

procede<re>t a Filio, Spiritus Sanctus non esset non-Filius, sed esset Filius, quia
 340 procederet per modum naturae, et ideo filiatio non distingueret Filium ab eo, sic enim
 distingueret Filium a se ipso.

Ad 14um dicendum quod non est simile, quia etsi Filius non spiraret, haberet tamen
 relationem oppositam paternitati per quam distingueretur a Patre. Non sic autem haberet
 relationem oppositam relationi Spiritus Sancti, si non spiraret eum, et ideo non
 distingueretur ab eo.

345 Ad 15um dicendum quod, si generare et spirare essent a solo Patre, non essent actus
 distincti, sed spirare esset generare, unde falsum assumitur cum dicitur quod generare et
 spirare essent distincti modi principiandi, et ideo ratio non valet.

Ad 16um dicendum quod quandoque est maior diversitas in principiatis quam in
 principiis, ut si unus homo ex una femina generet decem filios; quandoque autem est
 350 maior in principiis diversitas quam in principiatis, ut quando in eadem specie animalis
 generatur animal unum ex virtute solis tantum, aliud autem ex sole et ex particulari
 agente, sicut dicitur esse in specie ranae et in specie muris, ibi enim generantia differunt
 specie, sed generata non differunt specie. In productione autem verbi, principium est
 tantum unum et principiatum tantum unum, et ita ibi non est maior diversitas in
 355 principiatis quam in principio; sed amor in voluntate producitur a duobus, et ita ibi
 maior est diversitas in principiis quam in principiatis. Unde si solus Pater generat et
 spirat, illud spirare non erit Amorem producere, sed erit generare seu dicere, et ideo /V
 45v/ persona spirata erit genita; persona autem genita non habet maiorem diversitatem
 quam persona generans, loquendo de una generatione et una persona genita. Quod
 360 autem adducitur de intellectu et voluntate in divinis non est ad propositum, quia
 intellectus et voluntas non sunt principia personarum procedentium, sed Pater est
 principium Filii, Pater autem et Filius sunt /M 202vb/ principium Spiritus Sancti;
 intellectus autem et voluntas sunt idem cum qualibet persona.

Ad 17um dicendum quod verum est quod Spiritus Sanctus spiratione passiva
 365 distinguitur a quocumque alio quod non est Spiritus Sanctus. Sed ex hoc non sequitur
 quod per spirationem distinguatur a filiatione vel Filio, quia secundum hypothesim
 dicendum quod Filius non est alius a spiratione passiva, et si hoc assumeretur — quod
 est alius — esset petitio principii, quia assumeretur quod deberet principaliter probari.

Ad 18um dicendum quod personae divinae distinguuntur personaliter per originis
 370 relationes, sive sint proprietates personales sive non. Pater enim distinguitur a Filio
 paternitate, quae est personalis eius proprietas; et similiter Filius a Patre filiatione
 personaliter distinguitur, et Spiritus Sanctus processione, quae est sua personalis
 proprietas, distinguitur a Patre et Filio personaliter. Unde oportet quod e converso, Pater
 et Filius distinguantur personaliter a Spiritu Sancto per relationem oppositam, scilicet
 375 communem spirationem, quae non est personalis proprietas. Unde falsum est quod
 accipitur, scilicet quod una persona non distinguitur personaliter ab alia nisi personali
 proprietate, quia per aliam relationem quam per personalem distinguuntur Pater et
 Filius personaliter a Spiritu Sancto, circumscripta enim communi spiratione, Spiritus

Sanctus non est; et per consequens non est persona a qua Pater et Filius personaliter
380 distinguantur, circumscripta communi spiratione.

Ad 19um dicendum quod sicut Filius per prius intelligitur Filius quam spiret
secundum nostrum modum intelligendi, ita prius intelligitur Filius quam intelligatur
Spiritus Sanctus esse, et sic in illo priori intelligitur Filius esse distinctus a Patre
personaliter per filiationem, sed non a Spiritu Sancto, qui nondum intelligitur esse
385 quousque spiretur, et Filius ab eo per spirationem distinguitur.

Ad 20um dicendum quod Filius filiatione distinguitur a Spiritu Sancto tamquam a
non habente filiationem, ut dictum est. Sed si Spiritus Sanctus non procederet a Filio,
Spiritus Sanctus procederet ut Filius, et ita haberet filiationem; et per consequens Filius
non distingueretur ab eo, sed essent una persona. Quod autem adducitur de rationali, per
390 quod homo distinguitur ab aliis quae non habent oppositionem ad rationale, non est
contra praedicta, quia, licet illa alia non habeant oppositionem ad rationale, habent
tamen oppositionem ad aliquid quod convenit homini, et per illam oppositionem homo
distingueretur ab illis. Sed si Spiritus Sanctus non procederet a Filio, Spiritus Sanctus
non haberet oppositionem ad aliquid quod est in Filio, et ideo tolleretur distinctio.

Ad 21um dicendum quod bene sequitur ista conclusio, quod Filius filiatione
distinguitur ab omni non-Filio. Sed ex hoc non sequitur quod, posita hypothesi,
distingueretur filiatione a Spiritu Sancto, quia Spiritus Sanctus non esset non-Filius, sed
395 esset Filius, ut saepe dictum est.

Ad 22um */V 46r/* dicendum quod minor falsa est, quia eadem esset emanatio Filii et
400 Spiritus Sancti.

Ad 23um dicendum quod, si Spiritus Sanctus non procederet a Filio, sed a solo Patre
sicut Filius, illa processio Spiritus Sancti esset per modum naturae et non per modum
voluntatis; et non essent duae emanationes, sed una tantum; et Pater non haberet nisi
unum modum principiandi, scilicet per modum naturae, non autem per modum
405 voluntatis, quia productio per modum voluntatis est a duobus, et hunc modum tollit
hypothesis. Et ideo, posita hypothesi, falsum est quod accipitur, scilicet quod Pater
habet in principiando modum naturae et modum voluntatis, et ideo ratio non concludit.

Ad 24um dicendum quod, si Spiritus Sanctus non procederet a Filio, vis spirativa
non esset in Patre nisi potentia generandi, et ita non esset potentia producendi per
410 modum voluntatis, sed per modum naturae; et ita non esset vis spirativa principium
producendi aliam personam quam Filium, hypothesi posita, et ideo consequentia
neganda est. Nec valet probatio consequentiae, quia licet potentia generativa sit idem
secundum rem cum potentia spirativa in Patre et Filio, non tamen est principium
producendi per modum voluntatis sicut potentia spirativa; quae tamen vis spirativa,
415 posita hypothesi, */M 203ra/* non esset principium producendi per modum voluntatis,
sed per modum naturae, sicut vis generativa, et ita spiratio non esset alia productio
quam generatio, et per consequens persona spirata esset Filius genitus.

Ad 25um dicendum quod, licet essentia non magis distinguitur a se ut est in Patre et
Filio quam ut est in Patre tantum, tamen in Patre et Filio est principium alterius

420 emanationis quam ut in Patre tantum. Et ideo, cum ponitur per hypothesim quod
essentia in Filio non sit potentia spirandi, sed in solo Patre, tollitur una emanatio in
divinis, et ita Spiritus Sanctus non distingueretur a Filio. Unde causa quare vis spirativa
existens in Patre et Filio cum relationibus oppositis est principium alterius emanationis
quam sit emanatio Filii non est ista, quia scilicet paternitas et filiatio sunt relationes
425 oppositae, quia oppositae essent si Filius non spiraret; sed causa est quia vis spirativa
est in duobus et non tantum in uno supposito sicut potentia generativa, ideo vis spirativa
est principium alterius emanationis a generatione Filii. Et ideo quando ponitur per
hypothesim quod Spiritus Sanctus non procedit a Filio, ponitur ex consequenti quod vis
spirativa sit tantum in Patre; et ita tollitur causa quare est principium alterius
430 emanationis, et per consequens ponitur quod productio Filii sit productio Spiritus
Sancti, tamquam unius personae, et quod non sit prior secundum modum intelligendi
productio Filii quam Spiritus Sancti. Et sicut non sunt distinctae productiones Filii et
Spiritus Sancti secundum hypothesim, ita nec distincti termini, et illa productio non
esset per modum voluntatis, sed per modum naturae. Unde non esset secundum modum
435 non geniti persona procedens, sed per modum geniti; nec per modum amoris, sed per
modum verbi tantum; nec per modum dati, sed per modum nati.

Ad 26um dicendum quod, si Spiritus Sanctus procederet a solo Patre, non
procederet quomodo datus, sed quomodo natus. Et sic patet quod falsum assumit, et
ideo falsum concluditur.

Apparatus criticus

28 non magis *iter*. V || 58 sed tantum] et non MV || 58 ponibilis] ponibiles* V || 75 si ingenuus
Filius *iter*. V || 78 nunc] non V || 80 quaerit] quaeritur V : *om*. M || 99 earum] eorum V || 128
qua] quam V || 129 distinguitur *om*. V || 132 distinguitur] a *add*. V || 135 distingueretur]
distinguitur V || 169 generativa] sicut est *add*. V || 186 spirare] spirituale V || 187 spirari] spirare
M : spirituale V || 189 quod] de V || 192 sunt *om*. V || 193 distinguunt] distinguit V || 215 duci]
dici V || 220 est *om*. V || 220 quod in divinis *iter*. V || 220 processio *om*. V || 224 fratres] fratre V ||
225 sint] sicut MV || 234 Anselmus] Anselmus: ponunt Graeci quod unus solus sit Deus, et quod
ille est Pater et Filius et Spiritus Sanctus, qui sunt tres personae distinctae, et quod Deus est de
Deo nascendo et Deus de Deo alio modo procedendo *add. sub columna* V || 236 Sed non
inveniuntur alia repugnantia *om*. M || 237 quod non *iter*. V || 258 ab] a V || 274 esset] est V || 310
contra] continuum V || 313 concludit] concluditur V || 315-16 quia si ... ingenuus *om*. M || 323
nativitas] necessitas V || 334-39 non per modum voluntatis ... per modum naturae *om*. M || 381-86
per prius ... quod Filius *om*. M || 413-14 non tamen ... quae *om*. M || 414 vis] *om*. V || 419-20
tamen in ... tantum *om*. M || 427-28 per hypothesim ... ponitur *om*. M || 435 non] modo V || 437
solo] Filio V